

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nilgün KOÇ

TÜRKİYE'DE TEK PARTİ'DEN ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ;
BİR "SÖYLEM": TÜRK İŞÇİSİ

İletişim Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2016

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nilgün KOÇ

TÜRKİYE'DE TEK PARTİ'DEN ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ;
BİR "SÖYLEM": TÜRK İŞÇİSİ

Danışman

Prof. Dr. Nurdan AKINER

İletişim Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2016

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Nilgün KOÇ'un bu çalışması jürimiz tarafından İletişim Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. M. Bilal ARIK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Nurdan AKINER (İmza)

Üye : Prof. Dr. Yüksel AKKAYA (İmza)

Üye : Doç Dr. Selda BULUT (İmza)

Üye : Doç. Dr. Gönül DEMEZ (İmza)

Tez Başlığı : Türkiye'de Tek Parti'den Çok Partili Hayata Geçiş; Bir "Söylem":
Türk İşçisi

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 11/03/2016

Mezuniyet Tarihi : 31/03/2016

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	iii
TABLolar LİSTESİ	iv
GÖRSELLER LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE KAVRAMLAR

1.1 İdeoloji Kavramı	7
1.2 Karl Marx'ın İdeoloji Yaklaşımı	8
1.3 Antonio Gramsci ve Hegemonya Kavramı.....	11
1.4 Louis Althusser ve Devletin İdeolojik Aygıtları.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

EGEMEN İDEOLOJİNİN İŞLEYİŞİNDE MEDYANIN İŞLEVLERİNE ELEŞTİREL

YAKLAŞIM

2.1 Medyanın İşlevleri	17
2.2 Medyanın İşlevlerine Eleştirel Yaklaşım.....	19
2.2.1 Ekonomi Politik Yaklaşım	20
2.2.2 Kültürel Yaklaşım	24
2.2.2.1 Frankfurt Okulu	24
2.2.2.2 İngiliz Kültürel Çalışmalar	27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ'DEN ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRK İŞÇİSİ

GAZETESİ VE TARİHSEL ARKA PLANI

3.1 Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Devlet ve Toplumsal Yapı	31
3.2 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Sanayileşme ve İşçi Sınıfı	43
3.3 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İşçi Hareketi ve Sendikalar.....	48
3.4 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Basın	53
3.4.1 Egemen Ticari Basın	53

3.4.2	Sendikal Basın	55
3.5	Cumhuriyet Dönemi Devlet ve Toplumsal Yapı	57
3.6	Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme ve İşçi Sınıfı	69
3.7	Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketi ve Sendikalar	75
3.8	Cumhuriyet Dönemi Basın	80
3.8.1	Egemen Ticari Basın	80
3.8.2	Sendikal Basın	82
3.9	Tek Parti Dönemi Egemen İdeoloji	84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM, ARAŞTIRMA VE ANALİZ

4.1	Araştırmanın Amacı	90
4.2	Araştırmanın Önemi	91
4.3	Araştırmanın Yöntemi	91
4.3.1	Haber, Söylem ve Dil İlişkisi	92
4.3.2	Teun A. van Dijk Eleştirel Söylem Analizi	94
4.4	Araştırmanın Sınırlılıkları	99
4.5	Araştırma Bulgularının Toplanması ve Türk İşçisi'nin Künyesi	100
4.6	Araştırma Evreni ve Örnekleme	101
4.7	Araştırmada Elde Edilen Bulgular	101
4.8	Türk İşçisi Haberlerinin Söylem Analizi	102
4.8.1	Türk İşçisi'nin 1. ve 19. Sayıları Arasında İç Haberlere İlişkin Başlıklar	102
4.8.2	Türk İşçisi'nin 1. ve 19. Sayıları Arasında Dış Haberlere İlişkin Başlıklar	110
4.8.3	Türk İşçisi'nin 20. ve 56. Sayıları Arasında İç Haberlere İlişkin Başlıklar	113
4.8.4	Türk İşçisi'nin 20. ve 56. Sayıları Arasında Dış Haberlere İlişkin Başlıklar	119
4.9	Türk İşçisi'nde Yer Alan Fotoğrafların Göstergibilimsel Çözümlemesi	122
SONUÇ		136
KAYNAKÇA		140
ÖZGEÇMİŞ		148

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 4.1 Haber Şemasının Yapısı	98
--	----

TABLolar LİSTESİ

Tablo 4.1	1-19 Sayıları Arasında İ Haberlere İlişkin Başlıkları.....	102
Tablo 4.2	1-19 Sayıları Arasında Dış Haberlere İlişkin Başlıkları.....	110
Tablo 4.3	20-56 Sayıları Arasında İ Haberlere İlişkin Başlıkları.....	113
Tablo 4.4	20-56 Sayıları Arasında Dış Haberlere İlişkin Başlıkları.....	119

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 4.1 Çağdaş Türk Kadını Miti	124
Görsel 4.2 Türk Kadınlarının Geleneksel Alanların Dışında da Üretime Katılması.....	126
Görsel 4.3 Türk Kadınlarının Erkeklerle Özgü İşlerde Çalıştırılması.....	127
Görsel 4.4 Kamu Fabrikalarında Yemek Verilmesi	128
Görsel 4.5 Kamu Fabrikalarında Çocuk Bakımı	129
Görsel 4.6 Kamu Fabrikalarındaki Kreşler	130
Görsel 4.7 Yeni Açılan İktisadi Devlet Teşekküllerinde Çalışan İşçi Kadınlar	131
Görsel 4.8 Tarlada Çalışan Kadın İşçi.....	132
Görsel 4.9 Devlet Fabrikalarından Görünüm	133
Görsel 4.10 Başbakan Recep Peker'in Esnaf Temsilcileriyle Görüşmesi.....	134
Görsel 4.11 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Vatandaşa Seslenişi.....	135

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DİA	Devletin İdeolojik Aygıtları
DP	Demokrat Parti
İTP	İttihat ve Terakki Partisi
İİSB	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİÇSF	Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası
TEK	Tatil-i Eşgal Kanunu
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TSF	Türkiye Sosyalist Fırkası
TSEKP	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSP	Türkiye Sosyalist Partisi
TUAB	Türkiye Umum Amele Birliği
OAC	Osmanlı Amele Cemiyeti
OSF	Osmanlı Sosyalist Fırkası
SP	Serbest Parti
SSİF	Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu

ÖZET

Tek Parti İktidarı döneminde 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle işçi sınıfına sendika kurma hakkının tanınmasının yanı sıra çok partili yaşama geçilmede de demokratik bir adım atılmıştır. Ancak, sanayileşmenin ve örgütlenme hakkının Batı toplumlarındaki gibi sınıf çatışmalarına yol açmaması için de devlet çalışma yaşamını geleneksel olarak kendi denetiminde düzenlemek istemiştir. Devlet, yasa değişikliğinden sonra kurulan muhalif sendika ve yayın organlarını kapatmadan kısa bir süre önce de 23 Kasım 1946 tarihinde "Türk İşçisi" gazetesini çıkarmaya başlamıştır.

Araştırmada, siyasi iktidarın Türk İşçisi ile yeni gelişen işçi sınıfı ve hareketini kendi egemen ideolojisi doğrultusunda yapılandırmaya çalıştığı ve toplumsal güç ilişkilerini incelenen metinlerdeki söylemler aracılığıyla yeniden ürettiği varsayılmıştır. Bu bağlamda Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemi ile ideolojilerin, kültürel değerlerin ve toplumsal güç ilişkilerinin söylem aracılığıyla nasıl şekillendiği ve yeniden üretildiği test edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sonucuna göre, "Türk İşçisi" haber seçiminde tarafsız davranmadığı, haberlerin sunumu ve dağıtımında dönemin egemen ideolojisinin üretimine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti İktidarı, İşçi Hareketi, Eleştirel Söylem, Türk İşçisi.

SUMMARY
TRANSITION TO THE MULTI-PARTY SYSTEM IN TURKEY: A DISCOURSE;
“TURKISH WORKERS”

In 1946 with an amendment to the Community Regulation, syndication right was given to the proletariat at the period of one-party rule, besides a democratic step was taken for transition to a multi-party system. However, the state traditionally wanted to regulate the work life to not industrialization and organization right leading to the class struggle as in West. In 23rd November 1946 the state had begun to publish newspaper called “Turkish Workers” just before closing the opponent syndicates and newspapers which were established after the law amendment.

In this study it has been assumed that political power had tried to structure the new developing proletariat and its movement in the line of the dominant ideology through “Turkish Workers” and also reproduced the social power relations through the discourses of the texts which have been analysed. In this context how the ideologies, cultural values and social power relations have been formed and reproduced through the discourses have been tried to tested with Van Dijk’s critical discourse analysis.

According to the results of the research it has been detected that “Turkish Workers” didn’t act impartial in the selection of the news and contributed to the dominant ideology of the period with its presentation and distribution of the news.

Keywords: One-party Rule, Proletariat Movement, Critical Discourse, Turkish Workers.

ÖNSÖZ

Medya, egemen ideolojik söylemlerin yeniden üretim ve dağıtımında önemli işlevlere sahip ekonomik işletmelerdir. Medyada yer alan haberlerin seçimi, kurgulanması ve sunumu sahiplik yapısı kapsamında belirli ideolojik kodlamalar içermektedir. Bu kodlamalar toplumsal güç ilişkilerinin doğallaştırılmasında ve kabullenilmesinde önemli roller oynamaktadır.

Bu tez çalışmasında medyanın, tarafsız olmayan haber üretimi ile egemen ideolojik söylemleri yeniden nasıl ürettiği ve sunduğu, Türkiye'de Tek Parti İktidarı döneminde çıkartılan "Türk İşçisi" gazetesinde yer alan haberlerin analizi ile deşifre edilmiştir.

Bu tez çalışmasını hazırlamamda başta konu seçimi tercihimde beni özgür bırakan, söylem analizinin yapısını anlamamı sağlayan, tezin her aşamasında emeğini esirgemeyen değerli ve özverili hocam, meslektaşım zarif insan Prof. Dr. Nurdan AKINER'e teşekkürlerimi borç bilirim. İletişim bilmini bana tanıtarak, sosyal bilimler alanında zenginleşmemi sağlayan tüm Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi hocalarıma ayrıca çok teşekkür ederim. Ayrıca gerek yüksek lisans tezimde, gerekse doktora tezimde desteklerini benden hiç esirgemeyen Prof. Dr. Yüksel AKKAYA'ya teşekkür ederim. Tez çalışmam boyunca beni yüreklendiren anneme, babama ve eşime, sevgisini her daim yüreğimde hissettiğim, moral kaynağım biricik kızım Nil'e sonsuz teşekkür ederim.

Nilgün KOÇ

Antalya, 2016

GİRİŞ

Medya kuruluşları, toplumsal olayları yansıtmaktan öte toplumda egemenliğin kurulmasını ve sürdürülmesini sağlayan ideolojik işlevleri olan ekonomik işletmelerdir. Medya, haber metinlerini mülkiyet yapıları ve ideolojik konumları nedeniyle toplumsal yapıya egemen olan güçlerin çıkarları doğrultusunda kodlamaktadır.

Bu araştırmada, Türkiye'de Tek Parti İktidarı döneminde çıkartılan "Türk İşçisi" gazetesinin, medya-iktidar ilişkileri kapsamında haber üretimi ve haber içeriklerine etkisi analiz edilmiştir. Gazetede yer alan haberlerin, ne tür ideolojik kodlamalar içerdiği, kimlerden ve nasıl etkilendiği ve neyi hedeflediği sorunu üzerine yoğunlaşmıştır.

Türkiye, gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde Avrupa'daki bilim, sanayi, kültür ve ekonomi alanındaki gelişmeleri yakalayamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıla kadar geleneksel teknolojiler kullanılarak yapılan tarım ve imalat faaliyetlerinde, kapitalizm öncesi üretim ilişkileri egemen olduğundan, sanayi ve ücretli işçilik çok fazla gelişmemiştir.

Bu dönemde sanayileşme devlet eliyle yapılmaya çalışılmış, fakat devlet kendi kurduğu fabrikaları kârlılık esasına dayalı işletemediği için fabrikaların birçoğu kurulduktan kısa bir süre sonra kapanmış veya yabancı sermayeye devredilerek, onlar tarafından işletilmiştir. Avrupa devletlerine yönelik ticari ve idari alanlarda verilen tek taraflı tavizler, uzun süren savaşlar ülkede sanayileşmenin gelişmesini engellemekle kalmamış, var olan küçük çaplı üretimin de yok olmasına neden olmuştur.

İmparatorluk'taki gerek özel mülkiyete izin vermeyen toprak düzeni, gerekse üretimin her alanda devlet eliyle sıkı denetimi, Batı benzeri sınıfların oluşumuna olanak vermemiştir. Çukurova ve Selanik gibi ticaret ve sanayinin geliştiği bölgeler dışında, toplam nüfusun içinde işçilerin oranı genelde yüzde biri bile geçmemiştir (Akkaya, Bulut ve Yüce, 2009, s.32-36). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işçi hareketleri ve sendikalaşma da genelde sanayinin geliştiği bu bölgelerde ve yabancı sermayeye ait işyerlerinde, düşük ücret ve ağır çalışma koşullarına karşı başlamıştır. Özellikle 1908'den sonra Avrupa'dakilere benzer işçi örgütlenmelerinin kurulmasında, hem yabancı işçilerin hem de yeni ortaya çıkan sosyalist hareketlerin etkisi olmuştur.

1908 Jön Türk Devrimi'nden sonra gelişen işçi ve sosyalist hareketler yayın hayatına bir canlılık getirmiştir. Bu gazetelerde yer alan haber ve yazılar ile genelde işçi sınıfının örgütlenmesine ve taleplerine sahip çıkılmıştır. Sosyalist partiler ve çıkardıkları yayınlar da

diğer egemen ticari yayınlar gibi sürekli olarak yasaklamalara ve kapatmalara maruz kalmıştır.

Yakın çağ Türkiye'sinin siyasal ve toplumsal yapıları da, tarihi de elbette ki sınıfsal bir içeriğe sahip olmakla birlikte, belirli Avrupa toplumlarının tarihinden hareketle "ideal tip"lerden farklı ve daha karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nin yeni yönetici kadrosu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya ile bütünleştiği tarihi koşullar içinde, bir yandan Aydınlanma Çağı'nın diğer yandan da Fransız Devrimi'nin akılcı, hürriyetçi ve eşitlikçi fikirleriyle kapitalist toplumsal gelişmeyi hedeflemişlerdir. Devlet desteği ile yaratılacak bir yerli burjuvazinin Türkiye'nin ekonomik gelişmesinde itici güç haline getirilmesiyle toplumsal yapının ulus-devlet modeline göre yeniden şekillendirilmesinde bu kadro, hayati bir rol üstlenmiştir (Tezel, 2002, s.135). Ancak, Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda devlet eliyle yerli sanayici yaratma girişimi başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra 1930'larda devlet eliyle sanayileşme ve özel sektörü geliştirmeye yönelik devletçi politikalar devreye girmiştir.

Devlet, bu süreçte özel sektörün yapamayacağı büyüklükteki alt yapı ve ana sanayi yatırımlarını bizzat üstlenerek büyük bir işveren haline gelirken, işçi sayısı da hızla artmaya başlamıştır. Ancak, bu süreçte bir yandan yaşanan dünya ekonomik krizi diğer yandan devlet eliyle sanayileşmenin tüm yükü çalışan kesimlerin üstüne yıkılmıştır. İşçi sınıfı düşük ücretler, ağır çalışma koşulları ve vergi yükleri ile karşı karşıya kalmıştır. İşçilerin kendi haklarını savunabilmek için bir araya gelip örgütlenmesi, grev yapması yasaklanmıştır. Devlet toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi çalışma yaşamını da geleneksel olarak, kendi denetiminde düzenlemek istemiştir.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesinde işçi sınıfının sendikal örgütlenmesi, toplu pazarlık ve grev hakkı önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğin ardından çok partili hayata geçişle birlikte demokratikleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ancak, yasanın çıkarılmasından hemen sonra muhalif sosyalist partiler kanalıyla kurulan pek çok sendika ve yayın organı sıkıyönetim komutanlıkları tarafından yasaklanarak, kapatılmıştır. Siyasi iktidar, muhalif sendika ve yayınlarını yasaklayıp, kapatmadan kısa bir süre önce ise bu alana yönelik kendi denetimde "Türk İşçisi" adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Türk İşçisi'nin, böylesi bir süreçte yayın hayatına girmiş olması ise bu araştırmayı önemli kılmaktadır.

Bu araştırmada, siyasi iktidarın Türk İşçisi ile yeni gelişen işçi hareketine kendi ideolojisi doğrultusunda yön vermeye çalıştığı, egemen ideolojinin, kültürel değerlerin ve toplumsal güç ilişkilerinin, incelenen metinlerdeki söylemler aracılığıyla desteklendiği ve yeniden üretildiği varsayılarak, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Siyasi iktidar, neden kendi denetiminde bir işçi gazetesi çıkarmaya ihtiyaç duymuştur? Siyasi iktidar, bu gazete ile Türkiye'de yeni gelişen işçi hareketi üzerinde kendi ideolojisi doğrultusunda bir egemenlik kurma amacı taşımış mıdır? Gazete, siyasi iktidarın toplumsal egemenliğini kurmasında, sürdürmesinde, meşrulaştırmasında ve yeniden üretmesinde ideolojik işlev üstlenmiştir? Tek Parti Dönemine ait egemen ideolojik söylemler Türk İşçisi'nde yer alan haber başlık ve metinlerine nasıl yansımıştır?

Bu sorulardan hareketle gazetede yer alan haber metinlerinin içerdiği anlam ve yan anlamlar, içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, tarihsel yapı çerçevesinde Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenerek, Türk İşçisi'nin egemen ideolojinin ve toplumsal rızanın yeniden üretimindeki işlevi test edilmeye çalışılmıştır.

Okura ulaşma anlamında çok daha önemli olduğu için gazetenin ilk sayfalarında yer alan haberler analiz edilmiştir. Analize konu olan haber başlıkları, siyasi iktidarın incelenen döneme ilişkin iç ve dış politik söylemlerinde öne çıkan değişimler dikkate alınarak seçilmiştir. Analiz, tek bir gazete ile sınırlı olduğu için, seçilen metinlerdeki açık dilsel yapılardan örtük ideolojik yapılara ulaşma art alan ve bağlam kapsamında değerlendirilmektedir.

Araştırmada, seçilen haberlerdeki sözcük, cümle kalıpları, görseller, haber başlıkları ve kaynaklarının bireylerin yaşamı algılamasında ve değerlendirmesinde ideolojik bir işleve sahip olup-olmadığı eleştirel yaklaşımlara bağlı olarak ekonomik, tarihsel ve toplumsal bağlamları ile analiz edilmektedir. Bunun için araştırmada, kapsamlı bir tarihsel arka plan çalışması yapılmıştır.

Toplumsal iktidar ilişkilerinin sürdürülmesi, meşrulaştırılması ve yeniden üretilmesinde ideoloji ve medya ilişkisi ayrı bir önem taşımaktadır. Bu nedenle araştırmanın birinci bölümünde ideoloji, hegemonya kavramı ile ideolojilerin yayılmasında rol oynayan aygıtların neler olduğu incelenmiştir.

Eagleton'a (2011, s.52-54) göre ideoloji, toplumsal açıdan önemli belirli bir grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durum veya hayat deneyimlerini simgeleyen doğru veya yanlış inanç ve fikirlere karşılık gelmekte ya da kendi çıkarını gözeten toplumsal güçlerin, bir bütün olarak toplumsal iktidarın yeniden üretilmesinde, merkezi önem taşıyan konular uğruna çatıştığı veya çarpıştığı söylemsel alan olarak, değerlendirilmektedir.

Egemen sınıf, toplum üzerinde ideolojik hegemonya kurarak, kitlelerin düşüncelerini ve bilinçlerini kontrol etmektedir. İdeolojik hegemonya, kitleleri burjuva ideolojisinin doğruluğuna ve üstünlüğüne inandırmakla kalmaz, burjuva sınıfının egemenliğinin uzamasına, sömürünün kurumsallaşmasına ve meşrulaşmasına da hizmet etmektedir (Berberoğlu, 2009, s.87).

Althusser'e göre, ideolojiler insan zihinlerinin bir ürünü değildir. İnsanlara nasıl düşünecekleri okul, aile, medya, sendika, kilise gibi "Devletin İdeolojik Aygıtları" (DİA) tarafından öğretilmektedir (McLellan, 1999, s.50). DİA'lar, devletin hükümet, ordu, polis, mahkeme ve hapisane gibi baskı aygıtlarının yanında bulunmalarına rağmen DİA'ların büyük bir bölümü özel alanda olup, daha fazla sayıdadır. DİA'lar üst-yapıya ait oldukları için, devletin baskı aygıtının koruması ve yardımı sayesinde üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlarlar.

İkinci bölümde, araştırmanın kuramsal çerçevesini belirlemek amacıyla egemen ideolojinin işleyişinde medyanın haber üretim süreçlerine yer verilmiştir. Ana akımın genelde medyanın toplumu bütünleştirici, demokrasiyi geliştirici, kamusal çıkarı koruyucu toplumsal işlevleri üzerinde durduğu görülmektedir. Eleştirel akım ise medyanın temel işlevlerini eğlendirmek, toplumu avutmak ve kişileri toplumun tamamına eklemleyen davranış, inanç ve tutumları aşılacak biçimde sıralamaktadır (Herman ve Chomsky, 2002, s.1).

Eleştirel yaklaşımlar kendi içinde, medyaya yönelik araştırmalarda farklı alanlarda yoğunlaşmışlardır. Eleştirel akım içerisinde yer alan ekonomi politik yaklaşım, daha çok medyanın mülkiyet yapısı üzerinde, kültürel yaklaşım ise medya içeriklerinin anlam ve yorumlanması üzerinde yoğunlaşmıştır. Her iki modelde de medyanın işlevleri, ekonomik çıkarlar ile ideolojik temsiller arasında, bir bağ kurularak tanımlanmıştır. Her iki modelde de medyanın, evrensel ve toplumsal çıkarlardan ziyade egemen çıkarlara hizmet eden bir işleve sahip olduğu vurgulanmıştır (Curran, 1996, s.256-278).

Ekonomi politikçiler, medya içeriklerinin kapitalist üretime göre belirlendiği üzerine çalışmalar yaparken, kültürelciler bu mesajların okuyucu ve izleyiciler tarafından nasıl alındığı üzerine ampirik çalışmalar yapmışlardır. Ekonomi politikçiler, medyanın mülkiyet ve sahiplik yapısı ile medya-iktidar ilişkilerini ve bu ilişkilerin medya metinlerine nasıl yansıdığı üzerine çalışmışlardır. Bu bağlamda da medya haberlerinin tarafsız olamayacağını ileri sürmüşlerdir.

Kültürel yaklaşımlar içinde yer alan Frankfurt Okulu'nun "pasif izleyici" yaklaşımına karşı, İngiliz Kültürel Çalışmacıları öznenin medya iletilerine karşı aktif bir rol üstlendiğini ve egemen-karşıt-tartışmalı okumanın mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak, toplumun geneli açısından insanların üretim sistemi içindeki yerleri, eğitim ve kültürel ürünlere ulaşmadaki maddi engelleri egemen okuma karşısında, karşıt-tartışmalı okumayı ne denli başarılı kılar ayrı bir araştırma konusudur.

Medyada haberlerin seçimi, sunumu ve dağıtımı büyük şirketler ile hükümetler tarafından kontrol edilmekte ve egemen ideolojinin işleyişine uygun süzgeçlerden geçirilerek,

toplumsal rızanın üretilmesine katkı sağlamaktadır. Böylece, egemen sınıf toplumun neyi göreceği, neyi duyacağı ve neyi düşüneceğini önceden planlamaktadır.

Medya metinlerinin biçimlendirilmesi ve alımlanması içinde yer aldıkları sosyo-ekonomik toplumsal yapı tarafından belirlenmekte ve dolaşıma sokulmaktadır. Endüstriyel yapıların bir parçası olan medyanın işlevlerini doğru yorumlayabilmek için, medya üretiminin ekonomik ilişkileri gözardı edilmemelidir.

Medya metinlerinin incelenmesinde hem ideolojik inşa, hem de ekonomik ilişkilerinin bir arada dikkate alınması, bizlere medya-iktidar ilişkilerinin analizinde doğru çıkarım yapabilmenin olanaklarını sunacaktır. Bu bağlamda da, araştırmamızın kuramsal çerçevesini Ekonomi Politik ve İngiliz Kültürel Çalışmalarının birleşiminden doğan eleştirel yaklaşımlar şekillendirmektedir.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde ise gazetede yer alan haberlerin sağlıklı analizini yapabilmek amacıyla detaylı bir tarihsel arka plan çalışmasına yer verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Dönemi arasında birçok alanda süreklilik ve geçişler olmuştur. Nitekim Türkiye'de devlet gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal yaşamın her alanını otoriter bir tarzda düzenleyen, kesin bir denetim ve yönetim gücüne sahip olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'ndeki devlet yönetim anlayışı ve egemen söylemlerin hangi alanlarda Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nden tarihsel miras olarak devir-aldığını saptayabilmek amacıyla her iki döneme yönelik devlet, ekonomik ve toplumsal yapı ile işçi hareketi, egemen ticari basın ve sendikal basın ayrı ayrı incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca Tek Parti dönemine hakim ideolojik söylemlerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde ise araştırmanın yöntem ve bulgularına yer verilmiştir. Bu bölümde öncelikli olarak, haber, söylem ve dil ilişkisi üzerinde durulduktan sonra Van Dijk'ın eleştirel söylem analizinin içeriği ve basamaklarına değinilmiştir. Araştırmada, Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemi makro ve mikro düzeyde kullanılarak, ideolojilerin, kültürel değerlerin ve toplumsal güç ilişkilerinin söylem aracılığıyla nasıl şekillendiği ve yeniden üretildiği test edilmektedir.

Bütün pratikler dil içinde var olduğu için, dil toplumsal bireyin inşa edildiği yer olarak görülmektedir (Sancar, 2008, s.87-88). Dil kendi dışında oluşan gerçekliğin insan zihninde yansımaları sağlayan bir araçtan ziyade, gerçekliğin ve tahakkümün kuruluşunda aktif rol oynayan toplumsal pratik olarak tanımlanabilmektedir.

Medya, egemenliğin sürdürülmesi, ideolojilerin yayılması ve toplumsal gerçekliğin yapılanmasını dil aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu noktadan hareketle medyada kullanılan dilin özellikleri, toplumsal işlevleri ve söylem üzerine etkileri büyük önem taşımaktadır.

Eleştirel söylem analizinde dilsel ifadelerin sözdizimsel yapıları ve sözcüklerin düz anlamlarından ziyade altında yatan yan anlam ve bunların sosyo-ekonomik ve tarihsel bağlamları ele alınmaktadır.

Araştırmada, haber içeriklerinin incelenmesi Türk İşçisi'nin sahiplik dönemine göre iki bölüme ayrılmıştır. Türk İşçisi'nin ilk 19 sayısı Sait Kesler sahipliği döneminde, daha sonraki sayıları ise İş ve İşçi Bulma Kurumu sahipliğinde çıkartılmıştır. Bu iki dönem de kendi içerisinde siyasi iktidarın iç ve dış politikaya yönelik öne çıkan egemen söylemlerine paralel olarak seçilen haber metinleri kapsamında tekrar ikiye ayrılarak analiz edilmiştir.

Ayrıca, Türk İşçisi'nin her iki sahiplik dönemine ait fotoğraf kullanımlarında da dikkat çekici farklılıklar gözlenmiştir. Çözümlemenin eksiksiz yapılabilmesi için, gazetenin ilk sayfalarında yer alan her iki döneme ait bazı fotoğraflar Roland Barthes'ın göstergebilimsel çözümlemesindeki yan anlam ve düz anlam kavramsallaştırmalarından yola çıkılarak yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE KAVRAMLAR

İktidar olgusunun söylemsel pratikler içinde nasıl kurulduğu sorusuna yanıt ararken "ideoloji" kavramına yönelik çeşitli kuramsal yaklaşımlar da ele alınmalıdır.

1.1 İdeoloji Kavramı

İdeoloji kavramı, ilk ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar hem felsefe, sosyal, siyasal alanla ilişkilendirilmiş hem de oldukça değişime uğramıştır. Bu nedenle günümüzde ideolojiyi tek bir alanda ve kapsamlı bir tanımla açıklamak mümkün değildir.

İdeoloji kavramı ilk defa Fransız düşünürü, Destutt de Tracy tarafından 1797'de, herkese doğru düşünme imkânları sağlayabilecek, düşünce bilimi anlamında kullanılmıştır (Mardin, 1999, s.22). Tracy, 1801-1815 yılları arasında kaleme aldığı Elements d'Ideology adlı eserinde, bilginin doğuştan değil, fiziki duygulara dayandığını ileri sürmüştür (McLellan, 1999, s.17). Tracy, insan düşüncesinden hareketle doğru düşünmenin mümkün olacağını varsaymıştır. Tracy'nin olumlu belirlemesine karşın, kavram zamanla olumsuz bir içerikte kullanılmaya başlanmıştır.

İdeoloji tartışması, 19. yüzyılda Karl Marx ve Auguste Comte ile ayrı bir yönelim kazanmıştır. Marx öncesi felsefe idelerin kaynağı ve yayılışına odaklanmıştır. Ancak, kaynağa yine ideleri yerleştirdikleri için kaynağın ne olduğunu yeterince açıklayamamışlardır. Marx, ideoloji kavramını ekonomi politiğin sorunlarıyla ve bu sorunların yarattığı bakış açısıyla ele almıştır (Özbek, 2011, s.59-60). Marx ve Engels olumsuz çağrışımla devraldıkları ideoloji terimini daha çok ezen sınıf ideolojilerini anlatmak için kullanmışlardır.

Lenin ile birlikte ideoloji, farklı sınıfsal çıkarları açıklayan kuramsal bir mücadele alanı olarak tasarlanmış ve yansız daha olumlu bir içerik kazanmıştır (Dursun, 2001, s.26). Lenin için "Sosyalist ideoloji" işçi sınıfının ihtiyaç duyduğu toplumsal bir eylem kılavuzu olmuştur.

İdeolojiyi değişik açılardan tanımlayan Eagleton'a (2011, s.52-54) göre ideoloji;

Toplumsal açıdan önemli belirli bir grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durum veya hayat deneyimlerini simgeleyen (doğru veya yanlış) inanç ve fikirlere karşılık gelmekte ya da kendi çıkarını gözetken toplumsal güçlerin, bir bütün olarak toplumsal iktidarın yeniden üretilmesinde merkezi önem taşıyan konular uğruna çatıştığı veya çarpıştığı söylemsel alandır.

Sancar (2008, s.8-10), ideolojinin toplumsal çatışmalardan ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olarak tanımlanamayacağını vurgulamaktadır. Sancar ideolojiyi, toplumsal yaşamda karşımıza çıkan fikir, inanç ve değerler gibi anlamlandırma süreçlerini toplumsal çatışma

alanı ve iktidar ilişkileriyle bağımlı olarak ele almaktadır. Bu görüşe göre ideoloji, toplumsal yaşamla ilgili düşünce, anlam ve sembollerin, toplumsal iktidar ilişkileri çerçevesinde üretilmesi sonucu ortaya çıkan anlamlardır.

Shoemaker ve Reese'ye (Shoemaker ve Reese'den aktaran İrvan, 2002, s.131) göre ideoloji, toplumda birleştirici ve bütünleştirici bir güç olarak hizmet eden simgesel bir mekanizmadır. Ancak, simgeler yaratma gücü tarafsız bir güç değildir. Fikirlerle, çıkarlarla ve iktidarlara bağlantılıdır. Bu bağlamda, haberler sadece güçlüler hakkında bilgi vermez, öyle yapılandırılır ki olaylar güçlülerin çıkarlarına uygun yorumlanır hale getirilir. Böylece, ideoloji, toplum içinde her konuda aynı düşünceye sahip olan ve toplumsal olaylara benzer tepkileri veren tek tip insanların yaratılmasına da hizmet etmektedir.

İdeoloji, inceleme ve tartışmalarında eksikliklere dikkat çeken Therborn (2008, s.8), ideolojilerin "toplumsal harç"tan öte, insanları verili bir düzene tabii kılan ve aynı zamanda onları, tedrici veya devrimci değişim eylemleri dahil, bilinçli toplumsal eylemler için hazırlayan fikirler olarak tanımlamaktadır. İdeolojileri mal-mülk olarak, sahiplenilmiş fikirler olarak değil, bizlere yöneltilmiş karmaşık toplumsal "seslenme" veya hitap süreçleri olarak görmektedir. Bu sürekli süreçler içinde ideolojiler birbirleriyle örtüşür, yarışır, çatışır, birbirlerini boğar veya güçlendirebilirler. Ancak, bizlere yöneltilmiş bu hitap süreçlerini, iktidar ilişkilerinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir.

O halde ideolojiyi, maddi hayatın ürünü olan düşünce ve tasarımların, egemen güçlerin sınıf çıkarlarını, meşrulaştırmaya yönelik ve toplumsal iktidarın yeniden üretilmesinde merkezi önem taşıyan söylemsel alan olarak tanımlayabiliriz. Bu bağlamda, toplumsal iktidar ilişkilerinin sürdürülmesi, meşrulaştırılması ve toplumun yeniden üretiminde ideoloji ve medya ilişkisi ayrı bir önem taşımaktadır.

1.2 Karl Marx'ın İdeoloji Yaklaşımı

Karl Marx'ın en çok etkilendiği filozof olan Hegel'e göre, tarihsel gelişim, ilahi bir müdahale yoluyla değil zihinsel ve ahlaki (evrensel akıl) ilerlemeye bağlıdır. Marx ise fikirlerin maddi ekonomik dünyada geliştiğini, insanın yaşadığı ve çalıştığı koşulların onun düşünme biçimini belirlediğini ileri sürmüştür. Marx, Hegel felsefesindeki fikirlerin çatışarak ve hatalardan ders çıkartılarak, tarihsel gelişmeyi sağladığı diyalektik fikrini, topluma ve ekonomik gelişmeye başarıyla uygulamıştır. Maddi dünyanın fikirler dünyasını nasıl etkilediğini tarihsel metaryalizmle ortaya koymuştur (Hands, 2011, s.63-65).

Marx, Hegel'in tüm maddi dünyayı bir fikirler dünyası olarak gören ve insan bilincinden hareketle gerçekliği inceleyen pozitif idealizmine karşı maddi gerçeklikten yola çıkarak, insan bilincini incelemeye yönelmiştir.

Marx K. ve Engels F.(1992, s.36-54), tarihsel materyalizm anlayışını ana hatlarıyla ilk kez "Alman İdeolojisi"nde ele almışlardır. İnsanlığın ilk tarihsel olgusu ve onu hayvanlardan ayıran şey, ihtiyaçlarını karşılayacak geçim araçlarını, yani maddi yaşamı üretmesidir. Yaşamın devamını sağlamak için; çoğalmak, maddi yaşamı yeniden üretmek gerekmektedir. Bu aynı zamanda işbölümünü de geliştiren bir süreçtir. İşbölümü, gelişimi bir o kadar farklı mülkiyet biçimlerini temsil etmekle birlikte, maddi ve zihinsel işler biçiminde niteliksel bir değişimi de beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak, iş ve ürünler eşit olmayan bir biçimde dağıtılır, işbölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimler haline gelirler.

Marx (1990, s.47), Bonaparte'ın 18. Brumaire'inde, mülkiyetin değişik biçimleri üzerinde, özel olarak biçimlenmiş düşünüş tarzlarından ve felsefe anlayışlarından oluşmuş bir üstyapı yükseldiğine değinmiştir. Bu üstyapı öğeleri, sınıfın bütünü tarafından yaratılır ve bu maddi koşullar ve bunlara tekabül eden toplumsal ilişkiler üzerinden belirlenir. Marx, burada düşünüş biçimlerinin ve toplumsal ilişkilerin maddi üretim ilişkileri tarafından belirlendiğine dikkat çekmektedir.

Marx ve Engels (1992, s.42), zihinsel ve maddi faaliyetin işbölümü sonucu birbirinden ayrılmasıyla insanların kendi pratiklerine ilişkin fikirlerin gerçekliğinden uzaklaştıklarını ileri sürmüşlerdir. Marx ve Engels, gerçekliğe ulaşmanın bizzat maddi süreçlerin analizi ile mümkün olabileceğini ve Genç Hegelcileri maddi süreçleri bir yana bırakıp, yanılsamalarla savaştıkları için eleştirmişlerdir.

Marx, ideolojiyi gerçekliğin yanlış kavranılmasından ya da emek gücünün alınıp satıldığı özgürlük ve eşitlik alanı olan dolaşım sürecine hapsolmadan, emek gücünün tüketilip metaların ve artı değerın üretildiği üretim alanından hareket ederek, eleştirmiştir. Marx'a göre, ideoloji insan zihninin kusurlarından değil, maddi yaşam sürecinin çelişkilerinden doğmaktadır. Dolayısıyla ideolojik başaşağılığın yok edilmesi de, insan zihnindeki zayıf yanların veya eksik algılamaların düzeltilmesi ile değil, ideolojik formların oluşumuna imkan veren yapılara karşı yürütülecek devrimci ve pratik bir eleştiriyle mümkün olabilecektir (Atılğan, 2001, s.32). Marx, Aydınlanma felsefecilerinin tam tersi bir yaklaşımla ideolojinin insan bilincinin değil, toplumsal gelişimin bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür.

Marx (1974, s.31), Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı'nın önsözünde maddi hayatın üretim tarzının, toplumsal, siyasi ve genel olarak entelektüel hayat sürecini şartlandığını ileri sürmüştür. Marx, tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkilerinin, bütün dini ve hukuki sistemlerinin, ortaya atılan teorik görüşlerin, ancak bu dönemlere denk gelen maddi hayat koşulları anlaşılırsa ve bu birinciler, maddi koşullardan tümdengelim yoluyla çıkarılırsa, anlamının mümkün olacağını savunmuştur. Bu bağlamda da "insanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklardır"

demidir. Bu bağlamda, Marx ve Engels, düşünsel gelişmenin, tarihsel ve maddi gelişmenin ardından geldiğini ileri sürerek, ideolojilere ayrı bir tarihsellik vermeyi reddetmişlerdir. O halde, kendine özgü tarihi olmayan ideoloji de yanlısıların ve yanlış bilincin sistemleştirilmiş bir biçimi olarak, her tarihsel dönemde, o tarihsel dönemlere uygun biçimlerde karşımıza çıkmaktadır.

Üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da elinde bulundurur. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikrî ifadesinden başka bir şey değildir. Egemen sınıfı meydana getiren bireyler, düşünürler, fikir üreticileri olarak da egemendirler ve kendi çağlarının düşüncelerinin üretim ve dağıtımını düzenlerler. Kendilerine, zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin, düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Bu nedenle, egemen olmak isteyen her sınıfın, kendi çıkarını herkesin çıkarıymış gibi gösterebilmesi için siyasal iktidarı ele geçirmesi gerekir (Marx ve Engels, 1992, s.55-71). Sonuçta, egemen sınıfın düşünceleri her çağda egemen düşünce olmaktadır.

Terry Eagleton'a (2011, s.119-121) göre, Marx düşüncesinde ideoloji dört anlama gelmektedir: Birincisi, baskıcı bir siyasal iktidarın ayakta kalmasına hizmet eden yanıltıcı ya da toplumsal bağları kopartılmış inançlardır. İkincisi, egemen toplumsal sınıfın maddi çıkarlarını doğrudan doğruya dile getiren ve onun yönetimini desteklemeye yarayan düşüncelerdir. Üçüncüsü, içinde sınıf mücadelesinin verildiği ve siyasal açıdan devrimci güçlerin doğru bilincini de içeren formlar şeklinde genişletilebilir. Dördüncüsü, gerçek insan ilişkilerinin "meta fetişizmi" nedeniyle, şeyler arasındaki gizemli ilişkiler gibi gösteren ve toplumun gerçek işleyiş tarzını bu yolla gizleyen düşüncelerdir. Metalar, tarafından tahakküm altına alınan ve bir bütün olarak düşünemeyen, parçalanmış toplumsal yaşam, doğal ve kaçınılmaz bir hal alır. Dolayısıyla, doğal ve kaçınılmaz olan toplumsal yaşamın insan tarafından değiştirilmesi de mümkün değildir.

Marx'ın, ideoloji kavramlaştırması, ilk din eleştirilerinden, kapitalist üretim tarzının mücadele alanındaki görüntüler dünyasının maskenin düşürülmesine kadar sürekli bir gelişim seyri izlemiş ve negatif bir içeriğe sahip olmuştur. Ancak, Marx'ın negatif ideoloji kavramlaştırması, daha sonraları Lenin ve Gramsci gibi Marksistler tarafından geliştirilen ve egemenlik peşindeki siyasal söylemlerin oluşumunu, gelişimini ve gerilemesini irdeleme aracı olarak kullanılan 'nötr' ideoloji kavramlaştırması ile bir karşıtlık içinde düşünülmemelidir (Atılğan, 2001, s.32-33).

Lenin (1991, s.35-37), işçi sınıfını, egemen ideolojinin hegemonyasından çıkarmak için dışarıdan sosyalist aydınlar tarafından, sosyalist ideolojisinin geliştirilmesini ve mücadele alanına taşınmasını savunmuştur. Bu açıdan bakıldığında Lenin, ideoloji kavramını, işçi sınıfının mücadelesine fayda sağlamak için olumlu kullandığı ileri sürülebilir. Ancak, Marx'ın

ideoloji kavramlaştırması, dün olduğu gibi günümüzde de medya alanına yönelik eleştirel kuram çalışmalarının ana dayanak noktasını oluşturmaya devam etmektedir.

1.3 Antonio Gramsci ve Hegemonya Kavramı

Gramsci, Mussollini dönemi İtalya'sında hapishanede geçirdiği yıllarda kaleme aldığı Hapishane Defterleri'nde, kapitalist toplumdaki iktidar ilişkileri ve ideolojik yapılanmalara ilişkin temel kavramlara yönelik eleştirilerde bulunmuştur.

Gramsci'ye (1997, s.210) göre ideolojiler gerçek tarihsel olgular olmalarının yanı sıra siyasal yönetimin de güçlü araçlarıdır. Gramsci Hapishane Defterleri'nde ideoloji konusuna değinirken, ideoloji ile üstünde yükseldiği maddi güç arasındaki diyalektik ilişkiyi şöyle ifade eder: "Maddi güçler içerik, ideolojiler ise biçimdir; biçim ve içerik arasındaki ayrım ancak öğretici bir ayrımdır. Çünkü maddi güçler tarihsel olarak biçim olmaksızın anlaşılabilir olmadıkları gibi, ideolojiler de maddi güçler olmaksızın küçük bireysel hevesler olurlardı". Gramsci, toplumsal yapıların açıklanmasında, idolojilerin de ekonomi kadar belirleyici olduğuna vurgu yapmıştır.

Gramsci'ye göre toplumsal sınıfların maddi çıkarlarından hareketle ideolojik düzeyde temsilleri mümkündür. Burada ideoloji tanımı negatif tanımlamadan pozitif ya da nötr tanımlamaya dönüşmektedir. İdeoloji, gerçeklikte var olan tarihsel ve toplumsal çelişkilerin üzerini örten bir yanılsama olmak yerine, toplumsal sınıfların çıkarlarını ifade ettikleri ve siyasal alanda kendilerini tanımladıkları bir temsiller düzeyine dönüşmektedir (Sancar, 2008, s.34). Gramsci'ye göre kapitalist sistemi ayakta tutan siyasi ve ekonomik iktidarının yanı sıra kendi ideolojik hegemonyasıdır.

Gramsci'nin yazılarında kilit konumdaki kategori hegemonyadır. Hegemonya sözcüğünü genelde, bir yönetici gücün kendi hâkimiyeti için hükmettiği insanların rızasını alma biçiminde kullanmaktadır. Ancak, hegemonya sözcüğü zaman zaman hem rıza hem de baskı anlamını da kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Gramsci, hegemonyayı, devlet ile ekonomi arasındaki bütün aracı kurumları (medya, din, eğitim, aile gibi) kastettiği "sivil toplum" alanı ile ilişkilendirir. Bütün bunlar bireyi egemen iktidara baskıdan çok rıza ile bağlayan hegemonik aygıtlardır (Eagleton, 2011, s.154-156). Egemen iktidar, egemenliği altındaki medya ve eğitim gibi tüm aracı kurumları denetlemektedir ve birey, bu görünmez otoriteye kendiliğinden rıza göstermektedir.

Hegemonik bir iktidar kapitalist üretim biçiminin temel sınıflara yapısal bir zorunluluk olarak getirdiği bir nesnelikten öte, sınıf mücadelesi içinde toplumsal sınıfların politik ve ideolojik düzeydeki becerinse bağlı olarak gelişen bir durumdur. Bu nedenle hegemonya kurulabilir ancak kurulamayabilirde (Sancar, 2008, s.32). Hegemonya, pasif bir egemenlik

biçimi değildir. Sürekli olarak yenilenen, yeniden yaratılan, değiştirilen ve savunulması gereken bir egemenlik biçimidir (Williams, 1997, s.110-115). Bu bağlamda, hegemonyanın kurulma ve sürdürülmesi de, kapitalist toplumun içinde barındırdığı çelişkilerden dolayı, toplumsal sınıfların siyasal mücadelesine bağlı olup, bitmiş ve tamamlanmış bir süreç değildir.

Gramsci hegemonya kuramında, her ne kadar ikincil sınıfların başat ideolojiye rıza gösterebilecekleri konusunda Althusser'le aynı görüşü paylaşırsa da, ikincil sınıfların maddi toplumsal koşullarının başat ideolojiyle çeliştiği ve direnç ürettiği konusunda ısrarlıdır. Bu nedenle, toplumsal değişim, Gramsci'nin kuramında olası, Marx'ın kuramında kaçınılmaz, Althusser'in kuramında ise olanaksız görülmektedir (Fiske, 2003, s.227) .

Gramsci, sosyo-ekonomik altyapı ile politik-ideolojik üstyapının organik bütünlüğünü yani toplumsal biçimleri "tarihsel blok" kavramıyla açıklamaktadır. Üstyapı, politik toplum ve sivil toplumun organik bütünlüğünden oluşmaktadır. Politik toplum, devlet ve hükümet biçiminde var olan düzeni, zor dolayısıyla sürdürme işlevine sahiptir. Sivil toplum ise tarihsel bloğun düşünsel boyutu olup, ideoloji ile örtüşen bir kavramdır. Bütünleşmiş bir "tarihsel blok" ancak egemen sınıfın, kendi aydınları aracılığıyla hegemonik bir düzeni yerleştirmesiyle oluşur (Özbek, 2011, s.120-121). Gramsci, politik toplumun zora dayalı yapısına karşın, sivil toplumun hegemonyaya, yani ideolojik egemenliğin kurulmasına dayalı olduğunu ileri sürmüştür.

Portelli (1982, s.38), Gramsci'nin maddi güçler ile ideoloji arasındaki diyalektik ilişkiyi iyi kurduğunu, ancak ideolojinin etkisini taşıdığını düşündüğü sivil toplum kavramı hakkında tezler öne sürerken sivil toplum devlet ilişkisinin sıkıntılı olduğu görüşündedir. Portelli'ye göre, Gramsci düşüncesinde "sivil toplum" o denli görkemli bir etkinliğe sahiptir ki "devlet" bir türlü fiziki varlığını hissettiremez. Sınıf egemenliğinin bir aracı olarak, tüm sivil toplumu kuşatan devletin fiziki varlığı, yalnızca polis, asker, mahkeme gibi baskı araçları ile ilişkilendirilme düzeyine indirgenmektedir.

Kapitalist sınıf, sadece devlet makinesinin kontrolünü ele geçirip toplumu doğrudan kuvvet ve zor kullanarak yönetmez, aynı zaman da ezilen sınıfı kendi hâkimiyetinin meşruiyeti konusunda ikna etmek zorundadır. Devletin üstyapı organlarına sahip olması dolayısıyla egemen sınıf, toplum üzerinde ideolojik hegemonya kurarak, kitlelerin düşüncelerini ve bilinçlerini kontrol etmektedir. İdeolojik hegemonya, kitleleri burjuva ideolojisinin doğruluğuna ve üstünlüğüne inandırmakla kalmaz, burjuva sınıfının egemenliğinin uzamasına, sömürünün kurumsallaşmasına ve meşrulaşmasına da hizmet etmektedir (Berberoğlu, 2009, s.87). İdeolojik hegemonya burjuva ideolojisinin karşıt görüşlerin yerini alarak, günlük yaşamda sağduyu haline gelmektedir. Gramsci, burjuva

ideolojisinin eğitimden, kültüre ve kitle iletişimine kadar her alana yayıldığına vurgu yapmıştır.

Gramsci, kapitalizmin tüm çelişkilerine rağmen Batı toplumlarında kendini nasıl yeniden üretebildiğinin cevabını, ideolojik hegemonya kavramı ile açıklamaktadır. Burjuva sınıfı bu toplumlarda uyguladığı kültürel hegemonya ile ayakta durmaktadır. İşçi sınıfı da salt siyasi iktidarı ele geçirme mücadelesi vermemeli, kendi aydınları aracılığıyla toplumda kendi karşı hegemonyasını kurmalıdır. Gramsci, sivil toplumun en geniş alanlarında üstünlük kurmak için kültürel alandaki mücadeleye büyük önem vermiştir. Bu anlamda da ideolojinin günlük yaşamda temsil edildiği dinde, folklorda, sağduyudaki tüm biçimleriyle ilgilenmiştir (McLellan, 1999, s.48-49).

Gramsci, toplumda egemen olan kültürün, mevcut toplumsal düzenin devamına olanak sağladığı gibi eleştirel düşünce yapılarının da önünü kestiğini ileri sürmüştür. Gramsci, kültürün toplumsal alandaki rolünü ön plana çıkarmış ve sınıf savaşımının da kültürel alanda egemenliğin ele geçirilmesine yönelik olması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Gramsci için hegemonya, bir sınıfın veya sınıf ittifâkının sınırlı ortak çıkarlarını aşması, alt sınıfların çıkarlarının en azından bir kısmını kendi bünyelerine dâhil etmeleri ve böylece tüm toplumun çıkarlarını temsil etmeleri, ediyormuş gibi görünmeleri anlamına gelmektedir (Crehan, 2006, s.141).

Gramsci hegemonya kavramını, hâkim sınıfa ait egemen ideolojinin bütün sınıflara yayılması anlamında kullanmaktadır ve bu anlamda hegemonya, ekonomiden ziyade ideolojinin ve kültürün ön plana çıktığı bir yapı olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bireyler sınıfsal farklılık ve çelişkileri de kaçınılmaz ve değiştirilemez "doğal" ve "sağduyu" olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla da, sınıf mücadeleleri toplumda düzeni bozan, doğal olmayan eylemler olarak görülebilmektedir.

Gramsci, ideolojinin "sağduyu" doğasına işaret etmişse de, aydınların neredeyse ideoloji yaratan rollerine de vurgu yapmıştır. Gramsci, aydınları "geleneksel" ve "organik" aydınlar olarak ikiye ayırmıştır. Geleneksel aydınlar, yazarlar, sanatçılar, filozoflar ve din adamları olarak, kendilerini toplumsal sınıflardan özerk sayan ve siyasal değişimin üstünde gören tarihsel aydınlardır. Organik aydınlar ise, üyesi olduğu örgütlenmenin temsil ettiği sınıfla ilgili siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarla ilgili kolektif bilinci ya da ideolojiyi yayan sosyolojik aydınlardır (McLellan, 1999, s.47).

Gramsci (1997, s.15-40) her yeni sınıfın, yeni toplumsal düzeni örgütlemek için organik aydınlara ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Organik aydınlar üretim tarzındaki dönüşüme bağlı olarak, bağlı oldukları ve temsil ettikleri sınıfın ihtiyaçlarına bağlı olarak ortaya çıkan aydınlardır. Eski tarihsel bloğun karşısında yeni tarihi bloğun temel sınıfı olarak ortaya çıkan

organik aydınlar, köylü, işçi gibi sıradan halkın arasından seçilmiş insanlardan oluşur. Bu anlamda organik aydınlar, girişimci ve toplumda örgütleyici olarak, yeni sınıflarla birlikte gelişir ve destekledikleri bu sınıfın hegemonyasını güçlendirmek için çalışırlar.

Bu bağlamda, egemen sınıf, kendi düşünme biçimini yönetilenlere rıza yolu ile kabul ettirme işini organik aydınlar eliyle gerçekleştirmektedir. Organik aydınlarca sözde sınıfsal çıkarlardan arındırılmış düşünceler, tüm toplumun çıkarlarıymış gibi "sağduyu" olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla, insanlar toplumsal olayları egemen sınıfın "sağduyu"su ile değerlendirmektedirler.

1.4 Louis Althusser ve Devletin İdeolojik Aygıtları

İdeoloji, tasarımılanan, bireylerin var oluşunu yöneten gerçek ilişkiler olmayıp, bireylerin boyun eğerek yaşadıkları gerçek ilişkilerle kurdukları hayali ilişkilerdir. İdeoloji toplumda kabul etme/tanıma ya da kabul etmeme/ tanımama biçiminde işlemektedir (Althusser, 2003, s.92-101). Althusser, gerçekte ideoloji içinde yaşayan bireylerin, kendilerini ideoloji dışında yaşıyormuş gibi hayali bir düşünce içinde olduklarını belirtmiştir. İnsanlar, günlük yaşamlarını bütünü ve gerçekleri görmeden hayal içinde yaşadıklarına dikkat çekmiştir.

Althusser'e göre ideoloji, insanları birer toplumsal özne olarak kuran ve bu öznelere bir toplumdaki egemen üretim ilişkilerine bağlayan, yaşanan ilişkileri üreten anlamlandırma pratikleridir. İdeoloji, bir taraftan, soyut öğretiler kümesi dışında, bizi biz yapan, gerçek kimliğimizi oluşturan temel maddedir; diğer taraftan ise kendini, "herkesin bildiği bir şey" bir tür evrensel gerçek gibi sunar (Eagleton, 2011, s.39-41). İnsanların, işçi, memur, işveren gibi sahip olduğu öznellikler o kadar doğal görünür ki, ideolojinin farkına bile varamazlar (Smith, 2007, s.81).

Althusser'e göre, ideoloji, bir yandan toplumdaki "öznelere" özgür olduklarını, diğer yandan ise sözde "özgür" olan bu öznelere, "egemen güce" boyun eğmekten başka seçenekleri olmadığı düşüncesini pompalamaktadır. Böylece, "özgür özneler", egemen düşüncelerin taşıyıcısı olarak, toplumsal rollerini yerine getirmektedirler.

Althusser'e göre, ideolojiler, insan zihinlerinin bir ürünü değildir. İnsanlara nasıl düşünecekleri okul, aile, medya, edebiyat, spor, sendika, kilise gibi DİA'lar tarafından öğretilmektedir (McLellan, 1999, s.50). Okullar, eğitim kurumları ve araştırma merkezleri, emeğin ileri kapitalist üretim sistemlerince ihtiyaç duyulan teknik yeterliliğini yeniden üretmekle kalmaz, kapitalist sistemin mantığına, kültürüne ve dayatmalarına boyun eğmeye istekli emek türünü de üretirler (Hall, 2005, s.370). DİA'lar, hem sistemin ihtiyacı olan teknik eğitimi almış, hem de sisteme boyun eğecek insanları yaratma işlevini yerine getirmektedir.

DİA'lar, devletin baskı aygıtının (hükümet, idare, ordu, polis, mahkeme, hapisane vb. gibi) yanında bulunur; ancak aynı şey değildir. Çünkü devletin kamu alanında tek bir baskı aygıtı olmasına karşın, DİA'ların büyük bir bölümü özel alanda olup, daha fazla sayıdadır. DİA'lar üst-yapıya ait oldukları için, devletin baskı aygıtının koruması ve yardımı sayesinde üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlarlar. Bunun yanı sıra devletin baskı aygıtı "zor kullanarak" işler, DİA'lar ise ideoloji kullanarak işler (Althusser, 2003, s.117-168-170).

DİA'lar aynı zamanda devletin doğrudan zorlama yapan baskı araçlarının şiddetini, sözde doğal bir meşruluk kılıfı altında saklayarak sağlamlaştırma, güvence altına alma ve sürdürme işlevlerini de yerine getirirler (Mattelart, 2010, s.76). Bu bağlamda egemen sınıflar, DİA'lar üzerinde tam bir egemenlik kurmadan, üretim ilişkilerini yeniden üretmez ve kendi varlıklarını devam ettiremezler.

İdeolojiler, kendilerini yapılar olarak dayatırlar. Bu dayatma ise ekseriyetle maruz kalınan ve kabul edilen kültürel nesnelere üzerinden gerçekleşir. Yaşanan bu süreç insanların egemen olamadığı bir süreçtir (Althusser, 2002, s.283-284). Çoğu zaman bilinçdışı olarak yaşanır ve öznelere egemen değerleri benimseterek onları sistemle uyumlu hale getirir (Sancar, 2008, s.47-49).

Althusser (2003, s.99), "Her ideoloji ancak bir özne aracılığı ile ve özne için var olabilir" tezi ile ideoloji ile özne arasındaki bağı vurgulamıştır. Althusser'e göre ideolojiler özneler aracılığıyla işler ve "ideoloji bireyleri özne diye adlandırır". İdeolojinin varolabilmesi öznelere bağlıdır: "...her ideolojinin anahtar mekanizması, her zaman, toplumun kör taşıyıcıları ya da kurbanları olan bireyleri toplum düzenine gerçekten bağımlı kılabilmek için, onları toplumun hayali 'özneleri' olarak yetiştirmektir" (Anderson'dan aktaran Çoban, 2006, s.114). İnsanları özne yapan onun "adlandırılması" ya da "çağrılmasıdır", insanlar bu çağrılmaya yanıt verebilmek için özne olmuşlardır (Çoban, 2006, s.114). Böylece, insanlar ideolojilerin kendilerine biçtiği özne konumlarını (işçi, patron, anne vb. gibi) benimseyerek, yaşadıkları koşulları doğal ve değiştirilemez olarak kabullenirler.

Althusser toplumsal sistemin yeniden üretiminde ideolojiye, ekonomiden bağımsız bir özerklik vermektedir. Ona göre ideoloji kuramı ideolojiyi, ekonomik yapı ve ilişkilerinin dışına taşımıştır (Althusser, 1995, s.280): "İdeoloji, insanlar ile onların dünyası arasında yaşanan ilişkidir ya da bu bilinçsiz ilişkinin yansıtılmış bir biçimidir. Sözelimi, bir felsefedir. Kaynaşmış ve mantıksız olabileceği için yanlışlığı ile değil, üzerinde toplumsalın baskın olması ile bilimden ayrılır". Althusser ideolojiyi özgürleştirerek, onu bir sınıfın diğerine kabul ettirdiği fikirler dizgesinden çok, tüm sınıfların katıldığı sürekliliği olan ve her yana yayılmış pratikler dizgesi olarak yeniden tanımlamıştır (Althusser, 2004, s.104). Althusser'in ideoloji kuramı dışarıdan değil içeriden işlemektedir ve ideolojik düzen tüm sınıfların düşünce

ve yaşam biçimleri üzerinde etkili olmaktadır (Fiske, 2003, s.223). İdeoloji bireylere, egemen değerleri özümsettirerek onların yaşadıkları sistemle uyum içinde olmalarını ya da yeni uyumlu yaşam sistemleri kurmalarını sağlamaktadır, dolayısıyla ideolojiden kaçmak imkânsızdır.

İdeolojiyi, sadece pratiğe indirgeyen Althusser, toplumu ve tarihini dikkate almaksızın, mücadeleyi ideolojinin kendisine yöneltmektedir (Alemdar ve Erdoğan, 2005, s.320). Althusser'in ideolojiyi bir temsil sistemi olarak tanımlaması ve öznelerin ideoloji ritüelleri içinde çağrılıp adlandırılması çözümlenmeleriyle kendisinden sonraki söylem çalışmalarına yol gösterdiği söylenebilir (Sancar, 2008, s.58). Ancak, Althusser'in toplumsal sistemin yeniden üretiminde ideolojiye, ekonomiden bağımsız bir özerklik vermesi ile insan zihninin DİA'lardan bağımsız düşünemeyeceği görüşleri tartışmalı olmaya devam etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

EGEMEN İDEOLOJİNİN İŞLEYİŞİNDE MEDYANIN İŞLEVLERİNE ELEŞTİREL YAKLAŞIM

2.1 Medyanın İşlevleri

İletişimle ilgili yapılan araştırmaların ve tartışmaların, en önde gelen konularından biri de şüphesiz medyanın işlevleri üzerine olmuştur. İletişim araştırmalarında, medyanın işlevleri, ana akım ve eleştirel yaklaşımlar şeklinde ikili bir ayrıma gidilerek ele alınmıştır. Medyanın işlevlerini, eleştirel yaklaşımlar genelde Marksist düzlemde, ana akım yaklaşımlar ise liberal ve çoğulcu düzlemde ele almışlardır. Eleştirel yaklaşımlar, genelde medyanın, egemen ideolojinin yaratılma ve aktarılmasında temel bir işleve sahip olduğu görüşü üzerinde hem fikirdirler.

Kapitalizm, 19. yüzyılda yoğun işçi mücadelelerine sahne olmuş ve kitle hareketleri ile sürekli yüz yüze gelmiştir. Ana akım yaklaşımların, tarihsel olarak kitleleri siyasal, kültürel, bilişsel ve ekonomik bağlamda kontrol ve yönetme gereksinimiyle başlamış ve gelişmiş olduğu iddia edilmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s.47). Bu bağlamda, medya toplumu kontrol etme ve yönetme gücünün temel kaynağı olarak görülmektedir.

Liberal düşüncenin etkisindeki ana akıma göre, çeşitlilik ve çoğulculuk yoluyla her türlü görüş ifade olanağı bulacağından ötürü, gerçektışı, yanlış görüşler toplumca benimsenmeyecektir. Serbest dolaşım ve özel girişimcilik sayesinde, toplumda yaşayan herkes habere, bilgiye serbestçe ulaşabilecek ve aktarabilecektir (Kaya, 2009, s.78-80). Bu anlayışa göre, çoğulculuk yoluyla her türlü düşünce, siyasal karar alma süreçlerine yansiyacak ve medya demokratik katılımın bir aracı olarak işlev görecektir. Böylece, basın özgürlüğü kişisel temel özgürlüklerin de güvencesi olacak ve çoğulculuk ve demokratik katılım yoluyla da toplumda geniş bir uzlaşma alanı sağlanacaktır. Ancak, toplumsal alanda medyaya geniş bir özerklik tanıyan bu yaklaşımda, medya kurumlarının sosyo-ekonomik yapısı, işleyişi göz ardı edilmiştir.

Ana akım, özgür basın idealinin temelinde yer alan enformasyon hakkına vurgu yapmaktadır. Demokratik bir devleti niteleyen yasama-yargı-yürütme gibi üç klasik güç, yalnızca editörlerin ve gazetecilerin ifade özgürlüğünü güvence altına almakla kalmaz, aynı zamanda yurttaşların doğru, tarafsız ve dürüst enformasyon hakkını korumakla da görevlidir (Şen ve Avşar, 2012, s.47). Bu bağlamda, yasama, yürütme ve yargının hem gazetecilerin, hem de yurttaşların ifade özgürlüğünü, enformasyon hakkını güvence altına aldığı iddia edilmektedir.

Yasama, yürütme ve yargı kapitalist demokrasilerin bir gereğidir ve dördüncü güç olarak medya, bu gücü geliştirici ve "halk için" gözetleyen anlamında kullanılmaktadır. Ana akıma göre medya, topluma egemen olan üretim yapısı ve ilişkilerinden bağımsız olarak, siyasal iktidarı toplum adına denetleyen ve gözetleyen dördüncü güç işlevini yerine getirmektedir (Erdoğan, 1999, s.33-35). Bu bakış açısı ile medyaya kapitalist sistemden bağımsız, halk adına siyasal iktidarları denetleyen ideal bir işlevsellik verilmiştir.

Ana akım, medyaya, kamu çıkarının gözetilmesinde, halk iradesinin ortaya çıkartılmasında, özgür bilgi akışının sağlanmasında, keyfi iktidarların sınırlandırılmasında ve kamu yararının çoğaltılmasında önemli işlevler yüklemektedir (Köker, 2007, s.131). Medya, bu bağlamda toplumun genel çıkarı için, siyasal iktidarları denetleyerek, kamusal bir görev yerine getirmektedir.

Ana akım, toplumu birbiri üzerinde mutlak egemenlik kuramamış, rekabet halindeki çıkar grupları olarak görmektedir. Ana akım savunucuları, medya örgütlerini devletten, siyasi partilerden ve baskı gruplarından bağımsız örgütler olarak görmektedirler. Ayrıca, medya kontrolünün de yine özerk medya yöneticilerinin elinde olduğu görüşüne sahiptirler (Curran, 1996, s.256-278). Ana akım, medya çalışanlarının haber seçiminde ve sunumunda halkın temsilcileri olarak, hem kapitalist ve siyasal sistemden, hem de bağlı oldukları kurumların sahiplerinin ekonomik ve siyasal çıkarlarından bağımsız ve objektif olduklarını savunmaktadırlar.

Ana akım, ayrıca medyanın okuyucu ve izleyicileri bilgilendirmek ve eğlendirmek gibi işlevleri olduğunu da ileri sürmüştür. Medyanın sunduğu malzemelerin de, "tüketicinin bağımsızlığı" aracılığıyla demokratik bir biçimde belirlendiği savunulmuştur (Parenti, 1997, s.133). Buna göre, medya çalışanlarının haberin seçimi, üretimi ve sunumunda patronlarından ve her türlü çıkar gruplarından özgür ve bağımsız oldukları, bu haberleri okuyan/izleyen kişilerin de haberleri alımlamada özgür ve bağımsız oldukları ileri sürülmektedir. Oysa medya çalışanları, haberleri topluma egemen olan ekonomik sistem doğrultusunda biçimlendirmekte ve medya sahiplerinin çıkarları doğrultusunda yansıtmaktadırlar.

Kapitalist sistemde, toplum çıkar farklılıkları ve çatışmalarla bölünmektedir. Ana akım, toplumdaki bu bölünmüşlüğe karşı, medyanın toplumu birbirine bağlayan "bütünleştirici" bir işlevi olduğunu ileri sürmüştür. Bu anlayışa göre, medya aynı zamanda liderlerle halk arasında fikir alışverişini sağlayan, toplumun "ahlak bilinci" olarak da işlev görmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s.43). Bu bağlamda, medya kanalıyla topluma yayılan ortak değerler, toplumsal istikrarın da güvencesi olacaktır.

Medyanın işlevleri, "toplumsal sorumluluk", "kamu hizmeti" dışında, "rekabetçi" ve "tecimsel" gibi farklı sınıflandırmalarla da incelenmiştir (Kejanlıoğlu, 2004, s.66). Medya,

aynı zamanda ticari malların satılması ve pazarlanmasında da önemli işlevler yerine getirmektedir.

Ana akım, medya çalışmalarında medyanın toplumu bütünleştirici, demokrasiyi geliştirici, kamusal çıkarı koruyucu toplumsal işlevleri üzerine yoğunlaşmıştır. Medya ve çalışanlarının bu işlevleri yerine getirirken, okuyucu ve izleyicilerin de bu ürünleri alımlarken tamamıyla bağımsız davrandığını iddia etmiştir. Bu bakış açısında, medyanın ulusal ve uluslararası ekonomik yapısı ve bağlantıları, siyasal iktidar ve mülkiyet ilişkileri ile kültür ve ideolojinin egemen yapıları yeniden üretimindeki işlevleri göz ardı edilmektedir. Ana akımın medyaya yönelik çalışmalarının, sosyo-ekonomik ve tarihsel bütünsellikten yoksun olduğu görülmektedir.

2.2 Medyanın İşlevlerine Eleştirel Yaklaşım

İletişim çalışmalarında eleştirel yaklaşım, ulusal ve uluslararası politik ekonomiden, karşıt ideolojiler ve bilinç yönetimi ilişkisine kadar genişleyen bir alana sahiptir (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s.231). Eleştirel yaklaşım, kitle medyasının temel işlevlerini; eğlendirmek, toplumu avutmak ve kişileri toplumun tamamına eklemlen davranış, inanç ve tutumları aşılacak biçimde sıralamaktadır (Herman ve Chomsky, 2002, s.1). Medya, zenginlik ve iktidar sahiplerinin ayrıcalıklı konumlarını koruyan ve meşrulaştıran ideolojik bir işleve sahiptir (Sholle, 2005, s.261). Medya, bu temel işlevlerini sistemli propaganda yaparak, yerine getirebilmektedir.

İletişim araştırmalarında eleştirel yaklaşım, kendi içerisinde ekonomi politik ve kültürel çalışmalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ekonomi politik çalışmalar, daha çok medyanın mülkiyet yapısı üzerinde, kültürel çalışmalar ise medya içeriklerinin anlam ve yorumlanması üzerinde yoğunlaşmıştır. Her iki modelde de medyanın işlevleri, ekonomik çıkarlar ile ideolojik temsiller arasında, bir bağ kurularak tanımlanmıştır. Her iki modelde de medyanın, evrensel ve toplumsal çıkarlardan ziyade egemen çıkarlara hizmet eden bir işleve sahip olduğu vurgulanmıştır (Curran, 1996, s.256-278).

Ancak, eleştirel ekonomi politik ile kültürel çalışmalar arasındaki iktidar ve tahakküm tartışmaları günümüzde de devam etmektedir. Kültürel çalışmalar, ırk ve cinsiyeti, sınıf tarafından hiçbir zaman belirlenemeyen tahakküm yapıları olarak görürken ekonomi politikçiler, üretim araçlarına erişim ve ekonomik artı ürünün dağılımının yapısından hareketle ortaya çıkan sınıfsal ayrımı tahakkümün anahtarı olarak görmektedirler (Garnham'dan aktaran Çelenk, 2008, s.127).

Bireyler, kendi günlük yaşam pratikleri dışında kalan tüm dünyada yaşanan olay ve oluşumlardan medyanın kendilerine aktardığı kadar ve biçimiyle haberdar olmaktadır.

Toplumsal yaşamın, her alanında gerçekliğin ne olduğu konusundaki tanımlar medya aracılığıyla oluşturulmakta ve aktarılmaktadır. Medya, topluma sürekli bir "anlamlar sistemi" sunarak neyin olağan ve normal olduğunu neyin anormal ve olağandışı olduğunu göstermektedir. Dış dünyanın olay ve oluşumlarıyla ilgili bilgileri rasyonel davranabilen bireylere sunan medya, bu yolla genel çıkarlarının oluşmasını sağlar (Kaya, 1999, s.23-24). Eleştirel yaklaşım, bu noktadan hareketle medya çalışmalarında ideolojinin nasıl işlediğini üretim, dolaşım ve tüketim süreçlerinde analiz etmeye çalışmıştır.

2.2.1 Ekonomi Politik Yaklaşım

İletişimde ekonomi politik yaklaşım, ana akım yaklaşımdan dört açıdan farklıdır. Birincisi, bütünseldir, ikincisi, tarihseldir; üçüncüsü, kapitalist işletmeler ve kamu müdahalesiyle ilgilidir; sonuncusu ve belki de en önemlisi adaleti, teknik ve ahlaki bir sorundan öte eşitlik ve kamu yararı açısından ele almasıdır (Golding ve Murdock, 2000, s.70-93). Ekonomi politik yaklaşım, kitle iletişimini, içinde yer aldığı toplumsal yapı ve tarihsel dönemle bütünlüklü olarak ele alıp, değerlendirmektedir.

Kitle iletişimiyle ilgili medya ve kültür endüstrileri, kapitalist pazar ekonomisi ve siyasi yapısı içindeki üretim, dağıtım ve tüketim kurallarına bağlı olarak işlemektedir. İletişimin ekonomi politiği de bu ortam içinde üretilen malların içeriğini ve mülkiyet ilişkilerini incelemektedir. Ekonomi politik, kitle iletişiminin belli zaman ve yerdeki üretim tarzı, örgütlenme biçimleri ve bölüşüm ilişkilerini genel toplumsal ve uluslararası bağlamda ele alınıp, incelenmesi biçiminde tanımlanmaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s.269).

Vincent Mosco (2009, s.2-3), ekonomi politiği dar ve geniş anlamda tanımlamaktadır. Dar anlamda ekonomi politik, iletişim kaynaklarının da içinde yer aldığı toplumsal kaynakların üretim ve bölüşümünün, iktidar ilişkileri içinde incelenmesidir. Ekonomi politiğin daha iddialı ve genel tanımı ise toplumsal yaşamda kontrolün ve mücadelenin incelenmesidir. Dar anlamda yer alan, üretim ve bölüşüm biçimi, aynı zamanda toplumsal yaşamdaki mücadele alanını da belirleyebilmektedir.

Eleştirel ekonomi politik, üretim, bölüşüm ve metin gibi üçlü bir sacayağına sahip olan medyayı, bütüncül açıdan değerlendirmektedir. Egemen ideolojinin taşıyıcısı olan kültürel üretimin, nasıl işlediğini ve ekonomik ilişkilerini ortaya koymak eleştirel ekonomi politiğin temel amaçlarından biridir. Eleştirel ekonomi politiğin medya metinlerine ilgisi de bundan kaynaklanmaktadır. Amacı, üretimin ekonomik dinamiklerinin kültürel söylemleri nasıl yapılandırıldığını açıklamaya çalışmaktır (Dursun, 2001, s.44-45). Ekonomi politik yaklaşım, kapitalist üretim yapısı içinde giderek meta üretime dönüşen kültürel pratiklerin,

onlara eşlik eden üretim ve tüketim süreçleri analiz edilmeksizin anlaşılacaklarını açıklamaya çalışmaktadır (Çelenk, 2008, s.13).

Marksist teori içinde yer alan yorumsal analiz ve eleştirel çalışmalar, metinleri maddi pratik düzeyinde toplumsal gerçekliğin cisimleşmeleri ve yansımaları olarak ele almaktadır. Medya metinlerinin yorumlanması, basitçe bu iletilerin ürettiği anlamların bulunmasından ziyade, anlam üretiminin temel toplumsal süreçlerle nasıl bağlantılı olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Ekonomik sermaye ilişkiler içinde yapılan ve sınıf çıkarları tarafından belirlenen medya metinleri, bu çıkarları koruma işlevini de yerine getirmektedir (Sholle, 2005, s.259). Medya metinlerinin içerdiği anlam ve yan anlamlar, içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, tarihsel yapı çerçevesinde incelenmektedir.

Herman ve Chomsky, Amerikan medyasının ekonomi politikası üzerine yaptıkları araştırmalarda, medya endüstrisinin üretim ve işleyişinin diğer kapitalist işletmelerden farklı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu işletmeler, diğer işletmelerden farklı olarak, kapitalist sistemin ayakta kalmasını sağlayan propaganda aracı olarak da bir işleve sahiptirler. Herman ve Chomsky, Amerikan medyasını ekonomi politik açıdan ele alarak, haberlerin birbiriyle bağlantılı beş süzgeçten geçtiği "Propaganda Modeli"ni geliştirmişlerdir.

Propaganda modelinde, güç ve serveti elinde bulunduran kesimler, hükümet ve kendi çıkarlarını halka iletme için haberleri bu süzgeçlerden geçirerek, sunmaktadırlar. Kitle iletişim araçlarının işleyiş ve içeriğinin belirlenmesine etki eden süzgeçler şunlardır: Birincisi, kitle iletişim şirketlerinin büyüklüğü, mülkiyet yapısı ve asıl amacının kâr olmasıdır. İkincisi, iletişim şirketlerinin temel gelir kaynağı reklamcılıktır. Üçüncüsü, medyanın başlıca haber kaynakları devlet yetkilileri, iş çevreleri ve uzmanlardır. Dördüncüsü, medya kurumlarının haberleriyle çıkarlarını zedelenen kurumların göstereceği tepki ve yaptırımlardır. Beşincisi de, ulusal bir din ve denetim mekanizması olarak komünizm karşıtlığı olarak sıralanmıştır (Herman ve Chomsky, 2002, s.2). Böylece, medya haberlerin seçimi, sunumu ve dağıtımında bu beş süzgeci kullanarak, egemen ideolojinin işleyişine yani rızanın üretimine katkıda bulunmaktadır.

Piyasa ile bütünleşen büyük medya şirketleri, artan reklam gelirleri ile birlikte bankacılıktan sanayiye kadar pek çok alana yatırım yapmış, hisselerini büyük şirketlere satmışlardır. Bu şirketlerde, medya şirketlerini kendi kâr hedeflerine göre yönlendirmektedirler. Medya şirketleri, radyo-televizyon ruhsatı, izni, vergi ve diğer yasal düzenlemeler açısından hükümete bağımlıdır (Herman ve Chomsky, 2002, s.3-14). Mülkiyet ve reklam süzgeçleri medyanın hükümete bağımlılığını artırmaktadır. Hükümet, medyanın kendine olan bu hukuki, ekonomik ve teknik bağımlılığını yeri geldiğinde, egemen

medya politikalarından sapacak olanlara bir tehdit unsuru olarak kullanmaktan geri durmamaktadır.

Propaganda modelinde, medyanın, taktik gerekçelerle hükümet politikasının bazı yerlerine itiraz edenler dahil olmak üzere, genel olarak devlet-şirket bağının güçlü elit kesimlerinin konsensüsünü yansıttığı ileri sürülmüştür (Chomsky, 2002, s.227). Haberlerin seçimi, büyük şirketler ve hükümetler tarafından kontrol edilmekte ve dolayısıyla bütün bu yapılar birbiriyle uyum içinde çalışmaktadır. İletişim araçlarının sahipleri, yaptıkları haber seçimleri ile toplumun neyi göreceği, neyi duyacağı ve neyi düşüneceğini de önceden planlamaktadırlar.

Avrupalı ekonomi politikçilerden Golding ve Murdock, özel mülk altındaki iletişim araçlarını başlıca sınıfsal egemenlik aracı olarak gören bu yaklaşımın, sistemdeki çelişkileri gözden kaçırdığını ileri sürmüşlerdir. Golding ve Murdock'a (2000, s.70-93) göre, medya sahipleri ile hükümetler arasındaki ilişkiler kimi zaman sınırlamalar, kimi zaman da fırsatlar sunan yapılar içinde işlemektedir. Medya kuruluşlarının mülkiyet yapıları, hükümetlerin düzenleyici etkinlikleri medyanın kültürel üretimini etkilemektedir. Medya endüstrileri, emtia formunda ürettikleri kültür ürünlerini okuyucu/izleyiciye satarak yeniden üretim süreçlerinin işleyişine hizmet etmektedir.

Garhnam'a göre, kültürel yeniden üretim, kapitalist toplumsal formasyon içinde gerçekleşmektedir. Ekonomi aracılığıyla metalaşmış kültürel ürünlerin, tüketimi aşamasında ideolojik tahakküm kurulmaktadır (Garhnam'dan aktaran Çelenk, 2008, s.115-131). Curran, Gurevitch ve Woollacott'un da belirttiği gibi, " burada medyanın rolü, medyaya sahip olan ve onu denetleyen sınıfın çıkarlarını yanlış bilinç üretimi aracılığıyla meşrulaştırmak ve tahakküm altına almaktır" (Shoemaker ve Reese'den aktaran İrvan, 2002, s.141). Avrupalı ekonomi politikçiler, kültürel üretim sürecinin, ekonomik sistemdeki güç ve denetim ilişkilerine bağlı olarak sürekli olarak yeniden üretilmesi ve bu yolla ideolojik egemenliğin sürdürülmesi üzerinde durmuşlardır.

Kanadalı ekonomi politikçi Dallas Smythe, Avrupalı Marksistlerin başlıca belirleyici olan "maddi tabanı" görmezden gelerek, ideolojiyi ön plana çıkarmalarını "kör nokta" olarak tanımlamıştır (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s.286). Smythe, kitle iletişim araçlarının ideolojik işlevinin yanı sıra ekonomik bir işleve de sahip olduğunu ileri sürmüştür. Smythe'e göre, dünyanın her yerinde televizyonlar "reklamcılara satılabilir izleyiciler üretmektedir" ve reklamlarla sistemin propagandası sistematik olarak gerçekleşmektedir (Smythe'den aktaran Mattelart, 2010, s.98). Kapitalist toplumda medyanın temel işlevi 'bir mala dönüşen izleyici ve okurları reklam verenlere satmaktır' denilebilir.

Eleştirel medya çalışmalarının önemli temsilcilerinden bir olan Herbert Schiller de çalışmalarında ekonomi politik yöntem kullanarak, kitle iletişim endüstrilerinin ekonomi politikasını analiz etmiştir. Schiller, Kitle İletişimi ve Amerikan İmparatorluğu (1969) çalışmasında, Amerika'nın genişleme ve yayılmada uluslararası iletişim sistemlerini nasıl kullandığını ve geliştirdiğini incelemiştir. Schiller'in kullandığı kültür emperyalizmi tezine göre iletişimde kültür emperyalizmi, genel emperyalist sisteminin bir alt setidir. Kültürel ve ekonomik alanlar birbirinden ayırt edilemeyecek kadar iç içe geçmiştir. Sonuçta, kültürel ürün olarak nitelenen her şey aynı zamanda ideolojiktir ve sisteminin çıkarına hizmet etmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s.396-398).

Schiller, daha sonra ele aldığı Zihin Yönlendirenler (1973) adlı çalışmasında; Amerikan şirketlerinin gerek ülke içinde gerekse ülke dışında yayılmacı politikalarını gerçekleştirmek amacıyla iletişimi, pazarlama, beyinleri paketleme ve bilgi toplama gibi farklı alanlarda nasıl etkin bir şekilde kullandıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Schiller, bu çalışmasında, Amerika'da, medya menajerleri eliyle çarpıtılan gerçeklerin toplumdaki bireylerin inanç ve tutumlarını nasıl etkilediğini, enformasyon üretiminde medya menajerlerinin, hükümetin ve ordunun rolü, ordu-şirket ilişkileri, medyanın ulusal-uluslararası mülkiyet yapısı ve uluslararası zihin yönlendirme faaliyetlerini ele almıştır.

Schiller (1993, s.12-69), medya menajerlerinin manipülasyon ve paketlenmiş bilinç oluşturmada başvurdukları beş temel mitem söz etmiştir. Bunlar sırasıyla, bireysellik ve kişisel tercih mitemi; mülkiyet hakkı olmadan kişinin korunamayacağı inancının pekiştirilmesiyle özel mülkiyet kutsallaştırılmasıdır. Yansızlık mitemi; kişiler, hükümetin, medyanın, eğitim ve bilim kurumlarının ekonomik-sosyal çıkar kavgalarının dışında olduğuna inandırılmaktadır. Değişmeyen insan doğası mitemi; televizyonlarda gösterilen cinayet ve saldırganlık haberleri ile insanların saldırgan davranışlarının, insanın doğasından kaynaklandığı ve değişmezliğine vurgu yapılarak, statükonun korunmasına hizmet etmektedir. Sosyal çatışmanın olmadığı mitemi; ulusal mesaj üretim merkezleri her çatışmayı bireysel bir sorun olarak takdim etmekte ve sorunun asıl kaynağını gözlerden gizlemektedirler. Medya pluralizmi mitemi ise kitle iletişim araçlarının çokluğu, enformasyon çeşitliliği olarak sunulmaktadır. Bunlar arasında insanların seçme özgürlüğü olduğu ileri sürülmektedir. Medya, özel mülkiyet temeline dayalı kazanç sistemini devam ettirebilmek için bu beş miteme ihtiyaç duymaktadır.

Ekonomik politikçiler, medya metinlerini daha çok haber medyasının örgütlenme yapısı, mülkiyet ilişkileri, endüstriyel ve siyasal ilişkileri çerçevesinde incelemiştir. Haber medyasının egemen güç ve iktidar ilişkilerini, var olan ideolojiyi yeniden nasıl ürettiği ve toplumsal pratikleri nasıl şekillendirdiği yönüne ağırlık vermiştir. Bu metinleri okuyan kişileri

farklı algılamalarını ayrı bir araştırma konusu yapmamıştır. Kültürel Yaklaşımlar ise bu noktadan hareketle medyanın güçlü etkilerine rağmen aynı toplumsal yapı içinde medya metinlerinin farklı alımlanabileceği, muhalif görüş ve etkileşimlerin gelişebileceği konuları üzerinde çalışmalar yapmıştır.

2.2.2 Kültürel Yaklaşım

Kültür, çeşitli disiplinlerde ve akademik çalışmalarda farklı farklı tanımlanmakla birlikte aralarında birçok ortak nokta bulunmaktadır. Antropolog Kroeber ve Kluckhohn bu ortak noktalardan hareketle kültürü, insanların iletişim kurmasına, öğrenmesine ya da maddi ve duygusal ihtiyaçları karşılmasına imkan veren, sosyal hayatın toplamını oluşturan ve zaman içinde kuşaklar yoluyla aktarılan kural ve yaşam biçimleri olarak tanımlamaktadırlar (Kroeber ve Kluckhohn aktaran Smith, 2007, s.15). Raymond Williams, kültürü, bir toplumun tüm üyeleri tarafından paylaşılan anlamlar ve değerler bütünü olarak tanımlamaktadır (Williams'tan aktaran Arık, 2006, s.121). Buna göre kültür, toplumun sahip olduğu tüm yaşam tarzı ve pratiklerini içeren fikirlerdir.

Kültürel yaklaşım, kültürün doğasını ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışan bir literatür olarak düşünülebilir. Kültürel yaklaşımlar genelde Marksizm'den hareket etmekle birlikte toplumsal yapının korunması ve yeniden üretiminde kültür ve ideolojiye bağımsız, aktif bir rol biçmişlerdir (Smith, 2007, s.18-59). Ekonomi politikçiler, medya içeriklerinin kapitalist üretime göre belirlendiği üzerine çalışmalar yaparken, kültürelcilik bu mesajların okuyucu ve izleyiciler tarafından nasıl alımlandığı üzerine ampirik çalışmalar yapmışlardır. Kültüre yönelik çalışmalarda değişen sosyo-ekonomik tarihsel sürece bağlı olarak farklı kuramlar gündeme gelmiş ve bu alanda zengin çalışmalar ortaya konulmuştur.

2.2.2.1 Frankfurt Okulu

Eleştirel akımın kültürel yaklaşımlar kanadı, 1923'te Frankfurt'ta Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü adıyla kurulan "Frankfurt Okulu"nun kültür endüstrilerini incelemesiyle başlar. Frankfurt Okulu Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Jürgen Habermas ve Herbert Marcuse gibi eleştirel düşünürler tarafından kurulmuştur.

Frankfurt Okulu kurmacılarının görüşü, önemli tarihsel deney ve gözlemlerden etkilenerek şekillenmiştir. Örneğin, Marks'ın öngördüğü sosyalist devrimin sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde gerçekleşmeyip, tam tersi bu ülkelerde faşist yönetimlerin iktidara gelmesinden hareketle araştırmalarını kültür ve ideolojinin toplumsal etkileri üzerine yoğunlaştırmışlardır (Erdoğan ve Korkmaz, 2005, s.329). Sanayi toplumlarında beklenen

toplumsal dönüşümün gerçekleşmemiş olması bu düşünürleri, toplumsal dönüşümü engelleyen koşulları incelemeye yöneltmiştir.

Kültür endüstrisi ifadesi ilk kez, Horkheimer ile Adorno'nun 1947 yılında yayınlanan "Aydınlanmanın Diyalektiği" kitabında kullanılmıştır. Kitlenin içinden adeta kendiliğinden yükselen bir külürü, halk sanatının günümüzdeki biçimi söz konusuymuş gibi, konuyu savunanların hoşuna gidecek bir yorumu en baştan olanaksızlaştırmak için "kitle külürü" ifadesini "külür endüstrisi" kavramıyla değiştirmişlerdir. Külür endüstrisi bildik şeyleri yeni bir nitelikte birleştirerek, kitleler tarafından tüketilmeye uygun hale getirir ve kitleleri bu yola kendine uyarlar (Adorno, 2009, s.109).

Frankfurt Okulu'nun, geliştirdiği "Külür Endüstrisi" kuramı günümüz medya çalışmalarını da ışık tutmaktadır. Kapitalizm, külürü endüstrinin bir parçası haline getirerek toplumsal bilincini şekillendirmektedir. Frankfurt Okulu, egemen düşüncenin nasıl egemen hale geldiği, yeniden üretildiği, nasıl yayıldığı ve doğallaştırıldığı konularında araştırmalar yapmıştır.

Frankfurt Okulu, toplumsal değişimin nihai belirleyicisi olarak ekonomi teorisini kabul etse bile, külürün bir dönemi hem destekleyen hem de aşan güçleri içeren bir fenomen olduğunu vurgulamıştır (Krogh, 2005, s.238). Geleneksel Marksizmdeki altyapı-üstyapı belirlemesine yani külürün ekonomi tarafından belirlenmesi yaklaşımına karşı külürün edilgen olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda da, medyanın külürel ve ideolojik işlevlerine dikkat çekmişlerdir.

Külürel varlıklar (külürel ürünler, filmler, radyo programları, magazinler gibi), tüm metaların yapımındaki örgütlenme, planlama şemasına ait teknik mantığa uygun olarak üretilmektedirler. "Külür Endüstrisi Kuramı"na göre, kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte, külürün kendisi de bir endüstri haline gelmiştir. Külürel eylemin değere dönüştürülmesi ise onun eleştirel gücünü ve ondaki özgün yaşantının izlerini ortadan kaldırır (A. Mattellart ve M. Mattellart, 2010, s.61-62). Külür ürünlerinin üretimi, diğer ürünler gibi metalaşır ve doğallaştırılırken, farklılıklar marjinalleştirilmektedir.

Horkheimer (1998, s.114), külürel ürünlerin doğallaştırılıp, farklı düşüncelerin marjinalleştirilmesinden modern aydınları sorumlu tutar. Modern aydınların topluma karşı suçu, toplumdan uzak durmaları değil, düşüncenin çelişki ve karmaşıklıklarını sözde sağduyunun kaprislerine veda etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzyılın uzmanca işlenen ve üretilen düşüncesi, mağra adamlarının yabancıya karşı düşmanlığını sürdürmektedir. Bugün düşünce kendini doğruluğuyla değil, belli bir kurumlaşmış gruba yararlı oluşuyla meşrulaştırmak zorunda kalmaktadır.

Adorno ve Horkheimer göre, aydınlanma akıllı ve eleştirel bir toplum yerine, dar, pragmatik bir rasyonalite biçimi ile belirlenen bir dünya yaratmıştır. Bürokratik, teknolojik ve ideolojik güçler insan özgürlüğünü sınırlandırmış, pasif, tek tip tüketicilerden oluşan bir "kitle toplumu" yaratmıştır. Kültür endüstrisi, eleştirel duyumdan yoksun, kendi inisiyatifini yavaş yavaş kaybeden, ne yaptığını bilmeyen ve durmaksızın tüketen bir kitle toplumu yaratmanın yanı sıra kapitalizm yanlısı ideolojileride aktif olarak yayar. Kültür endüstrisinin uyum sağlama, bireysel başarıya ve sıkı çalışma mesajları kolektif eylemi engelerken, kapitalizmin yeniden üretiminde büyük rol oynar (Smith, 2007, s.71-72).

Adorno'ya göre (2009, s.50-51) kültür endüstrileri çelik, petrol, elektrik ve kimya endüstrilerine oranla daha güçsüz ve bağımlı sayılırlar. Kültür endüstrileri, kitle toplumu içindeki konumlarını bir dizi tasfiye eyleminin hedefi haline getirmemek için, gerçek iktidar sahiplerinin işlerinin aksamamasına dikkat etmek zorundadırlar. En güçlü yayın kuruluşunun elektrik endüstrisine olan ya da film şirketlerinin bankalara olan bağımlılığı, sektörlerin ekonomik olarak iç içe geçmiş kollarıyla tüm tabloyu gözler önüne sermektedir. Kültür endüstrisinin diğer sektörlerle olan bu katı işbirliği, siyasetin yükselen birliğine de tanıklık etmektedir.

Kültür endüstrisi toplumu, zamanın bir anlamda durduğu, yeninin ortaya çıkmasına izin vermeyen, mekanik tekrarlardan oluşan bir toplumdur (Krogh, 2005, s.250). Modern toplum, eleştirel akıldan uzak, tüketici bir toplum yaratmıştır. Kapitalizmde standartlaşmış kültürel ürünler yeni egemenlik biçimleri oluşturmuştur.

Adorno'ya göre (2009, s.65), aynılığın sürekliliği geçmişle olan ilişkiyi düzenler. Kitle kültürü evresini liberalizmin geç evresinden ayıran yenilik, yeninin dışlanmasıdır. Makine, hep aynı yerde döner durur ve henüz denenmemiş olan her şeyi riskli bularak eler. Sadece mekanik üretim ve yeniden üretimin yarattığı ritmin evrensel zaferi, hiçbir şeyin değişmeyeceğini ve sisteme uygun olmayan hiçbir şeyin gün yüzüne çıkmayacağını güvence altına alabilir. Uyum sağlamayan herkes, ekonomik yoksunluğa mahkum edilerek, sistemin dışına atılır. Kapitalist üretim, işçiden, memurdan, çiftçiden ve küçük burjuvadan oluşan tüketicilerin bedenlerini ve ruhlarını öyle bir kuşatmıştır ki, önlerine konulan her şeye direniş göstermeden kapılıverirler. Hükmedilenlerin, hükmedenlerce dayatılan ahlaki onlardan fazla ciddiye alması gibi, günümüzün aldatılan kitleleri de başarı mitine gerçekten başarılı olmuş kişilerden çok daha fazla kapılırlar. Halkın kendine yapılan kötülüğe beslediği tehlikeli sevgi, yetkili mercilerin kurnazlığını bile geride bırakır.

Jürgen Habermas'a göre, kapitalizm ve kitle iletişim araçları on sekizinci yüzyılın felsefe, iktisat, politika ve toplumsal örgütlenmelerine ilişkin tartışmaların ve fikir paylaşımlarının yapıldığı kamusal alanı yok etmiştir. Kapitalizm, devlet, büyük bürokratlar ve

kapitalist örgütlenmelerden oluşan sistem dünyası yüz yüze iletişim, aile, topluluk ve temel değerlerden oluşan yaşam dünyasını ele geçirmiştir. Habermas, iletişimsel rasyonalite kuramıyla bireylerin, iktidarın çarpıtıcı sınırlarından bağımsız, açık, dürüst bilgilendirmeler ile yaşam dünyasının yeniden canlandırılacağını savunmuştur (Smith, 2007, s.74-76). Kitle iletişim araçlarına sahipliğin son derece sınırlandırıldığı günümüz dünyasında bağımsız ve doğru bilgiye ulaşmak ve yaşam dünyasını canlandırmak ne denli mümkün olabilir, ayrı bir tartışma konusu olsa gerekir.

Herbert Marcuse (2010, s.27), kültür endüstrilerinin eleştirel düşünceyi ortadan kaldırdığını ileri sürmüştür. Tüketiciler, kitle iletişim araçları, konut, besin, giyisi türündeki metalar ve eğlenceye karşı çok fazla direnemezler. Bu ürünler kendileri ile birlikte buyrulan tutum ve alışkanlıkları, belli entellektüel ve duygusal tepkileri de iletirler ve bunlar tüketicileri az çok üreticilere ve bunlar aracılığıyla bütüne bağlar. Ürünler ideoloji ve yanlış bilinç aşılar ve manipule ederler. Tek boyutlu insan, bağımsız ve gerçek bakış açısından mahrum, sahte düşüncelerle çevrili, tüketime odaklı ve tüketiği ölçüde de sisteme bağlı bir insana dönüşmektedir.

Frankfurt Okulu, medya içeriklerine yönelik yaptığı çalışmalarda dil ile özneyi birlikte ele almıştır. Marcuse, haberin dilini ele alırken alımla konusuna yönelik çıkarsamalarla birleştirmiş ve dil ile düşünceyi aynı bakış açısından değerlendirmiştir (İnal, 1996, s.39). Frankfurt Okulu, medyanın sistemi yeniden üreten ve ayaktan tutan ideolojik rolüne aşırı vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımda, toplumu oluşturan bireyler "pasif" birer alıcıdan ibarettir. Kapitalist üretim ve tüketim döngüsünde olduğu gibi kültür endüstrisinde de hiçbir şeyin değişmeyeceği ve farklılıklara izin verilmeyeceği düşüncesi sürekli olarak vurgulanmaktadır. Ancak, kanımızca bu bakış açısı toplumdaki muhalif düşünceleri ve hareketleri açıklamada, kendi içinde bazı eksiklikler taşımaktadır.

2.2.2.2 İngiliz Kültürel Çalışmalar

İngiltere'deki Birmingham Kültürel Çalışmalar Merkezi araştırmacılarına göre, medya, egemen iktidarın görüş ve düşüncelerini topluma yayan ideolojik bir işleve sahiptir. Ancak, kültür ve ideolojiyi iktidarın bir uzantısı olarak gören Frankfurt Okulu'nun "kültür endüstrisi" kavramına karşı, kültür ve ideolojiye iktidardan bağımsız bir rol verirler. 1960'larda Avrupa'da sınıf eşitsizliklerine ve baskılara karşı gelişen gençlik hareketleri, bu grubu ideoloji ve kültür üzerine çalışmaya yöneltmiştir. İdeoloji ve kültüre yaklaşımlarında geleneksel Marksist anlayış yerine Althusser'in "Devletin İdeolojik Aygıtları" ve Gramsci'nin "Hegemonya" kavramlarından etkilenmişlerdir.

İngiliz Kültürel Çalışmaları, toplumun tek bir kültürünün olmadığı, toplumların birbirleriyle egemenlik ve itaat ilişkisi içinde olan farklı kültürleri barındırdığı gerçekliğinden hareketle, çalışmalarını kültürel mücadeleye yöneltmişlerdir. Egemen ya da seçkin kültür yaşantısının incelenmesinden popüler kültür yaşantısının incelenmesine doğru bir dönüşüm içinde yer almışlardır. Kültür, egemen grupların çıkarlarına hizmet eden ve bu gruplar tarafından dayatılan anlamlara karşı alt grupların direnç göstermesi sonucu anlam üzerinde sürekli mücadelenin yaşandığı bir alan olarak görülmektedir. Zorlamayla olduğu kadar ikna yoluyla da egemenlik sağlanması anlamına gelen, ideoloji ya da söylem yoluyla uygulanan hegemonya, kültürel çalışmaların bir disiplin olarak belirginleşmesinde önemli bir işlev yüklenmiştir (S. Mengü ve M. Mengü, 2009, s.353-363)

İngiliz Kültürel Çalışmaları içerisinde yer alan Stuart Hall, medyadaki ideolojik mesajların çoğunlukla gerçekliğin yanlış bir imgesini yaratarak işlediğini savunur. Örneğin, işçiler ve iktidar arasındaki çatışma sadece "sanayi tartışması" ve doğal düzenin bir parçası olarak sunulabilir. Medya, var olan gerçeği yanlış bir şekilde sunarak, varolan eşitsizlikleri ve iktidar yapılarını doğallaştırır. Çatışmanın gerisindeki kapitalist düzeni ve yapısal güçleri sorgulayan daha derinlikli bir analize yönelik hiçbir çaba söz konusu değildir (Smith, 2007, s.213-214).

Egemenlik ideolojik zorla değil, kültürel önderlikle sağlanmaktadır. Hegemonya, hukuksal ve meşru zorun yanı sıra egemenlik altındaki sınıfların ve toplumsal grupların aktif rızalarının kazanılması yoluyla başarılmaktadır (Hall, 2005, s.113-115). Hall, ideolojik mücadelenin, toplumsal ve siyasal yaşamın yeniden şekillenmesinde önemli etkileri olacağını savunmuştur.

Hall ve arkadaşları, medya metinlerinde egemen ideolojinin nasıl işlediği ve metinlerdeki örtük anlamları ortaya çıkarmada etkili teknikler geliştirmişlerdir. Kitle kültürünün tek tipleştirici dayatmalarına karşı okuyucu ve izleyicilerin farklı alımlamalarda bulunabileceği üzerine çalışmalar yapmışlardır. Frankfurt Okulu'nun "pasif izleyici" yaklaşımına karşı, öznenin medya iletilerine karşı aktif bir rol üstlendiğini ileri sürmüşlerdir.

Hall'e göre, tüm metinlerde, egemen ideolojiyi yansıtan temel anlamlar vardır ve okuyucu/izleyici bu temel anlam üzerinden okumaya zorlanır. Hall'in çözümlemesi okuyucu/izleyici açısından üç tip açıklamayı tanımlar: Egemen, karşıt, tartışmacı. Birincisi, iktidar tarafından üretilen, doğal, meşru ve kaçınılmaz olan, insanların bilinçsizce kabullendiği hegemonik kodlardır. İkincisi, iletiyi karşıt bir dünya görüşüne göre yorumlayan kod açıdır. Okuyucu metnin içerdiği tüm anlamları ve yan anlamları çözer ve bunlara karşı tutum alır. Örneğin "ulusal çıkarı", "sınıf çıkarına" çevirerek yorumlar. Üçüncüsü ise tartışmacı kod açıdır. Okuyucu kısmen egemen anlam ve değerleri benimser, ancak grup

çıkarları söz konusu olduğunda karşıt anlamları da benimseyen bir kod açımıdır. Örneğin grev hakkını sınırlayan bir yasa tasarısındaki egemen tanımlamayı benimser; ancak ücret artışı ve çalışma koşullarının düzeltilmesi için greve de başvurur. Bu alanda hegemonya kazanan ya da kaybeden olarak vardır (A. Mattellart ve M. Mattellart, 2010, s.87-88). Dolayısıyla, kodlama ve kod açımı doğrusal bir süreç değildir. İktidarın, egemen mesajlarını her daim kabul eden sabit ve pasif bir kitle yerine tartışan, karşı çıkan aktif bir kitle olduğu öne sürülmektedir. Bu bağlamda, hiçbir hegemonik düşüncenin sürekli olamayacağından hareketle, hegemonyanın kazanılması, korunması ve yeniden üretilmesinde ideolojik mücadelenin önemine dikkat çekmişlerdir.

Nitekim Raymond Williams ve arkadaşları medya metinleri ve izleyicilerin tepkilerine yönelik yaptıkları çalışmalarda, izleyicilerin kitle kültürüne karşı tam bir kabulleniş içinde olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır (Fiske, 1999, s.30-33). Williams, hegemonyanın süreksizliği ve sürekli yeniden kurulma zorunluluğundan hareketle "kültür"ün içindeki sistem içi muhalefet olanaklarına ve kültürün çok boyutluluğuna dikkat çekmiştir. Bu bağlamda da medyayı kültürü oluşturan bir erk olarak değil; kültürün yansıdığı zeminlerden biri olarak kabul etmiştir (Arık, 2006, s.12-123).

Fiske ise toplumda üretilen bu anlamları paylaşanlarında anlam üretimine katıldıklarını ve bu anlamları gündelik yaşamlarında kullandıklarına değinmiştir. Fiske, anlam üretiminin aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya devam ettiğini, ancak aralarında post modernlerin ileri sürdüğü gibi bir belirleyicilik olmadığını ileri sürmüştür. Buna karşı içinde bulunduğumuz çağı taklit çağı olarak niteleyen Baudrillard ise, ima ile gerçek arasındaki fark ortadan kalktığı için postmodern toplumun anlam üretimine katılan değil, imge tüketen bir toplum haline dönüştüğüne vurgu yapmıştır (İrvan, 2002, s.2).

Kültürel çalışmalar, genelde insanların kültürel ürünlere sahip olma ve tüketme noktasında eşit olduğu varsayımından hareketle medya metinlerinin alımlanmasını incelemiştir. Oysa medya üreticileriyle tüketicilerinin, medya ile ilişkileri ekonomik üretim tarzı tarafından önceden yapılandırılmaktadır (Sholle'den aktaran Küçük, 2005, s.261). Dolayısıyla, insanların üretim sistemi içindeki konumları ve kültürel ürünlere ulaşmadaki maddi engelleri, medya metinlerini yorumlama ve müzakere etmede farklılıklara yol açabilmektedir.

Eleştirel ekonomi politikçilerden Murdock ve Golding, kültürel yaklaşımı sadece anlam üzerinde yoğunlaştıkları için eleştirmişlerdir. Murdock ve Golding'e göre, medya ve kültür ilişkisini araştıran çalışmaların tam olabilmesi için, medya endüstrilerinin araştırılması ve medya metinlerinin incelenerek hangi anlamları daha başat hale getirdiklerinin ortaya konulabilmesi gerekmektedir. Murdock ve Golding, böyle bir yapı ve söylem alanı içinde,

tüketici egemenliğinden söz edilemeyeceğini, insanların kültür endüstrileri tarafından sağlanan imgelerle çevrelerine tepki gösterdiklerini ileri sürmüşlerdir (İrvan, 2002, s.3). Bu bağlamda, kültürel üretimin, kültürel tüketim üzerinde sınırlayıcı etkisine vurgu yapmışlar ve medya metinlerinin üretim ve tüketiminde ekonomi politik analizin önemine dikkat çekmişlerdir.

İngiliz Kültürel Çalışmaların da haber anlatı yapısı içinde iktidar ilişkilerinin nasıl kurulduğu ve okuyucu tarafından nasıl alımlandığı üzerinde durulmuştur. Toplumsal yapı içinde dil ve ideoloji sorununa yönelik metin analizleri yapmışlardır. Ancak, metinlerin içinde yer aldığı ekonomik, sosyal yapı ve tarihiyle bütüncül ilişkisi fazlaca dikkate alınmamıştır. Oysaki medya metinlerinin biçimlendirilmesi ve alımlanması, içinde yer aldıkları sosyo-ekonomik toplumsal yapı tarafından belirlenmekte ve dolaşıma sokulmaktadır. Ayrıca, insanların metni alımlamalarında kültürel ürünlere ulaşabilirliği ve ekonomik sistem içindeki konumları da tartışmalıdır. İktidar ve ideolojiye karşı mücadeleyi politik ve örgütlü mücadeleden ziyade egemen-tartışmalı-karşıt okuma gibi düşünsel mücadeleye indirgemişlerdir.

Medya metinlerinin, ekonomik temelden bağımsız egemen görüşler ve karşıt görüşler biçiminde incelenmesi medyanın işlevini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Endüstriyel yapıların bir parçası olan medyanın işlevlerini doğru yorumlayabilmek için, kültürel üretimin ekonomik ilişkileri gözardı edilmemelidir. Bu bağlamda da, medya metinlerinin incelenmesinde hem ideolojik inşa, hem de ekonomik ilişkilerinin bir arada dikkate alınması, bizlere doğru çıkarım yapabilmeyi olanaklarını sunacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ'DEN ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRK İŞÇİSİ GAZETESİ VE TARİHSEL ARKA PLANI

Araştırma konumuz bağlamında, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nin devlet ve toplumsal yapısı ile üretim ilişkileri Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkan devlet ve toplumsal yapısı ile yeni üretim ilişkileri karşılaştırılması açısından önem taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet yapısı ve işleyişi nasıldı? Bu yapının sosyo-ekonomik, üretim ve bölüşüm ilişkileri Cumhuriyet Dönemi'ne nasıl yansdı ve etkileri ne oldu? Öncelikli olarak bu sorulara yanıt aramamız gerekmektedir. Çünkü her yeni toplumsal yapı eskinin üzerinden yükselmektedir. Bunun içindir ki, tarihe bakmadığımız sürece ne dünü ne bugünü ne de yarını geniş çerçevede değerlendiremeyiz.

Niyazi Berkes'in deyiimiyle “Tarihe çok yabancılaştığımız bu dönemde, yalnız kendimizi tanımak için değil, Batı'yı ve onun karşısındaki durumumuzu anlamak için de tarihe dönmek ve onu mümkün olduğu kadar masaldan kurtarmak zorundayız. Tarihi en çok bilimsel yapan şey de onun ekonomik tarihe uygulanışdır. Tarih boyutu olmayan bir toplum düşün, olsa olsa bir toplumcu hayalcilik olur” (Avcıoğlu, 1987, s.225).

3.1 Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Devlet ve Toplumsal Yapı

Toplum bilimciler, Osmanlı devlet yapısı ve toplum düzenini yönetim ve mülkiyet ilişkileri açısından ele alıp incelemişlerdir.

Berkes'e (1973, s.24-32) göre, Osmanlı devlet rejimi 18. yüzyılda Batı'daki rejimlerden farklı olarak ne feodal ne de teokratik bir rejimdir. Katolik Roma Papalık Devletinin, teokratik düzenin en tipik örneği olduğunu ileri süren Berkes, halife-padişahlığı olarak adlandırdığı Osmanlı rejiminin, teokratik rejimin tersine din maslahatı değil devlet maslahatı ile yönetildiğini belirtmektedir. Berkes, Osmanlı devlet rejimini, Doğu despotizmi ve dince Sünni halifelik geleneği biçiminde tanımlamaktadır. Osmanlı rejiminin en önemli yanı dinselikten çok gelenekselliktir. Geleneksellik ise Tanrı tarafından oluşturulmuş, değişmez ve değiştirilemez düzenin, yeryüzünde korunması ve sürdürülmesi için seçilen padişahın, Tanrı'nın vekili, halifesi olmasıdır.

Osmanlı rejiminde devlet ve siyasal egemenlik, toplumdan gelmez; toplumun üstüne dışarıdan Tanrı tarafından oturtulur. Bu nedenle padişahın mutlak egemenliği Batı'dan farklı olarak ne din adamlarının meşrulaştırmasına ne de feodal çıkar temsilcilerinin tanınmasına bağlıdır. Tanrı'nın seçmesi bir hak olarak Osman oğullarının en büyüğüne geçecek bir

mirastır. Tanrı, padişaha itaat etmeyi büyük küçük tüm kullarına bir ödev olarak vermiştir (İnalçık, 2009, s.240). Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve yöneticisi olan padişah, onu oluşturan halkın üstünde Tanrısal yetkilere sahip bir güç olarak görülmüştür.

Memleketin tüm toprakları Osmanlı ailesinin müşterek malı sayılmakta olup idarede tüm yetki padişaha ve onu temsil eden Divan adı verilen Meclise tanınmıştır. Bu durum merkezi bir otoriteyi de beraberinde getirmiştir. Osmanlı kanunlarında toprak beş kısım olarak ele alınmıştır. Bunlar sırasıyla, tasarruf hakkının (satma, miras bırakma, vakfetme v.b) bütünüyle toprak sahibine ait olduğu topraklar, diğerleri ise fetihlerle Müslümanlara verilen ya da daha önceden Müslüman ve Hıristiyanların elinde bulunan topraklardır. Bu toprakların sahipleri elde ettikleri ürünün onda birinden beşte birine kadar arazi vergisi vermekle yükümlü kılınmışlardır. Mülkiyet hakkının bütünüyle devlete ait olduğu miri topraklar ise savaşlarda yararı görülen kişilere verilen tımarlardan oluşmuştur (Halaçoğlu, 2003, s.7-93). Tımar sahibi sipahi, devletin kendisine ayırdığı arazi üzerinde devlet adına denetim yapmaktadır. Sipahiye, tarımsal hizmeti yanında devlete silahlı ve zırhlı asker beslemek gibi askeri yükümlülükler verilmiştir ve buna karşılık sipahi, köylünün ürettiği artık ürünü vergi olarak almıştır. Sipahi, dirliğini çocuklarına bırakabilse de devletin onu her an elinden alma ihtimali hep mevcut olmuştur. Sipahi, Batı'daki senyörden farklı olarak devletin memurudur. Reaya ise toprağını ekip biçmek zorunda olan ve toprağını terk etmesi yasaklanmış köylülerden meydana gelmiştir (Avcıoğlu, 1987, s.27). Kısaca, Osmanlı klasik kurumsal yapısı az çok birbirine yakın büyüklükte toprakları elinde tutan ve merkezden atanan memurlara oransal vergi ödeyen, bağımsız bir köylü kitlesinin varlığını öngörmüştür (Keyder, 2011, s.21). 19. yüzyıla kadar toprakta özel mülkiyete yer vermeyen bu sistemde, Batı'dan farklı olarak köylülük kısmen daha özgür bırakılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu andan itibaren uluslararası ticaret yolu üzerinde bulunması, profesyonel bir orduyla sürekli fetihler yapması, merkeziyetçi devlet yapısını güçlendirmiştir. Merkezi devlet, tüm köy topluluklarını at yetiştirme, çadır bezi dokuma, nal dökme, gemiler için zift, kereste ve yelken bezi işleme, ok ve yay yapma, top dökme, yol ve inşaat yapma işleriyle ayrı ayrı görevlendirmiştir (Avcıoğlu, 1987, s.24). Toprak yapısında görülen kontrol mekanizması, zanaat ve ticaretin sıkı bir biçimde kurumsallaştırıldığı şehir ekonomilerinde de hüküm sürmüştür. Şehirlere erzak temini, kırsal zanaatlardaki iş bölümü ile şehir ve köyün ekonomik şebekelerinin birbirine bağlanması amaçlanmıştır (Keyder, 2011, s.22).

Osmanlı İmparatorluğu'nda loncalar, merkezi hükümet tarafından zanaatkârların üretim miktarını, fiyatlarını, denetlemek ve vergilendirmek için kurulmuşlardır. Bu görüşü destekleyen kanıtlardan biri de lonca yetkililerinin zaman zaman Osmanlı merkezi idaresi

tarafından seçilmesidir (Quataert, 2004, s.718). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki merkezi yönetim, köy ve şehirlerdeki üretim sürecini ve artık ürüne vergilendirme yoluyla el konulmasını sıkı denetim altına almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet, üretime dâhil olmadan vergiler yoluyla el koyduğu artık ürünü, ulema, yeniçeri ve sipahiler arasında paylaşmıştır. Üretim aracına sahip olmadan artık üründen pay alabilmek ise padişaha sadakate bağlanmıştır. Bu mevkilerin padişah tarafından değiştirilebilirliği ise bu gruplar arasında dayanışmadan çok rekabeti doğurmuştur. Bu özellik ekonomik gelişmeden çok Asya tik despotluğu sağlayan bir denge biçimi olmuştur. Osmanlı bürokratları, ellerine geçirdikleri artık ürünü tekrar üretime yatırarak bu yoldan yeniden bir artık ürün yaratacak sınıfa dönüşmemiştir. Osmanlı mülkiyet biçimi ve üretim ilişkileri, padişahın merkezi egemenliğinin kaynağını oluşturmuştur. Bu ilişkiler, Batı'daki üretim araçları sahiplerinde görülen sınıfsal kavgaya kalkabilme özelliğini ortadan kaldırmıştır. Batıda feodal dönemde yeni ortaya çıkan tefeci ve ticaret burjuvazisi, ellerindeki sermaye birikimini daha da artırmak, bu birikimin krallar ve feodaller tarafından gasp edilmemesi, iç gümrük duvarlarının ve üretimi kısıtlayan lonca sistemi kurallarının kaldırılması için mücadele etmiştir. Tefeci ve ticaret burjuvazisi, ticaretin yapıldığı şehirlerde loncaların; üretim, miktar ve fiyatlarını sınırlayan katı düzenlemeleri, loncalara verdiği kredilerle kırmış ve lonca sistemini etkisi altına almıştır. Loncalar, imalathanelere dönüşürken sermaye özel ellerde toplanmaya başlamıştır. İşçi ihtiyaçlarını serflerden sağladıkları için onları toprağa bağlayan feodal, siyasi ve hukuki kurallara karşı serflerin özgürlüğünü savunmuşlardır. Osmanlı'daki merkezi yapı ise, tüccar sınıfının ve tüccar şehirlerin ortaya çıkmasına ve üretim biçiminin değişimine engel olmuştur (Küçükömer,1969, s.12-39). Merkeziyetçi devlet yapısında egemen sınıf haline gelen bürokrasi, devlet dışındaki güçlerin gelişmesini de engellemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tımar sistemi feodal rejimin ilk aşamasını oluşturmuş ve merkezi otoritenin zayıfladığı her dönemde klasik feodaliteye dönüşme eğilimlerini bünyesinde devamlı olarak taşımıştır (Timur, 2010, s.35). Örneğin 18. yüzyılda merkezi yönetimin politik ve askeri gücünün zayıflaması sonucunda, Anadolu'da yerel güç sahibi olan taşradaki âyan, mültezim, tefeci ve tüccarlar geniş devlet arazilerini sahiplenmişlerdir. Devletin vergi toplamakla görevlendirdiği âyan ve mültezimler vergi gelirlerini merkeze aktarmayarak doğrudan üretici üzerindeki sömürü oranını yükselterek tarımsal artıktan elde ettikleri payı genişletmişlerdir (Pamuk, 2005, s.98). Vergi yükünün sürekli artırılmasına karşı köylüler köylerini terk ederek, zanaatkarlar dükkânlarını kapatarak paralı askerler ise isyan ederek tepki göstermişlerdir (Faroqhi, 2004, s.694).

Toprağını bırakıp giden reyanın topraklarını, devletin ileri gelen memurları ve din adamları alarak, bu toprakları kendi hesaplarına işletmişlerdir. Osmanlı toprak düzeni, hukuk kurallarını etkisiz bırakarak bazı asker ve devlet memurlarının zenginleşmesi, toprakta özel mülkiyet eğiliminin güçlenmesi, tefecilik gibi çeşitli yollardan nakdi sermaye birikiminin ortaya çıkması ve birtakım köylülerin topraksız kalması gibi durumlarla kapitalizme geçişin ön şartlarını hazırlamıştır. Nitekim Sosyolog Boran Osmanlı toprak düzenindeki bu değişiklikleri de dikkate alarak farklı bir değerlendirmede bulunmuştur. Boran, Batı'daki serfin kişisel bağımlılığı ve köleliği ile Osmanlı'daki reyanın özgürlüğü arasında çok az fark bulunduğunu, her iki toplumda da serf veya reyanın 'toprağa bağlı emekçi sınıf' olduğu ve Sipahinin toprak emekçilerinin ürünlerinden faydalanmasından hareketle Osmanlı'da merkezi bir feodal düzenin olduğunu ileri sürmüştür (Avcıoğlu, 1987, s.12-37). Bunun yanı sıra Yerasimos'da (2001, s.9), tarımın başlıca üretim aracı olduğunu, Osmanlı'da 19. yüzyılda âyan ve derebeylerin büyük mülk sahibi haline gelerek kendilerine has feodal özellikler taşıdıklarını belirtmiştir.

Mardin (2005, s.28), Osmanlı İmparatorluğu'nda, hem Machiavelli hem de Montesquie'nun Doğu istibdadı ile Batı feodalizmi arasındaki ayrılığı meydana getiren "ara" tabakaların olmadığını ileri sürmüştür. Hegel, Modern Batı Avrupa Medeniyet'inin karakterini, insanların çıkarlarını devlet dışında elde etmek üzere meşru tanınan örgütlenme şekillerine gitmeleri ile oluşabileceğini belirtmiştir. Hegel'in "medeni toplum" diye adlandırdığı o temel yapı, merkez hükümetinden bağımsız olarak işleyebilen ve mülkiyet haklarına dayanan toplum yapısı Osmanlı Devlet yapısında görülmemiştir. İnalçık (2009, s.114), 16.yüzyılda Türkiye'de zengin tüccar zümresinin varlığına işaret etse de bu zengin tüccarlar hiçbir zaman Batı Avrupa'daki gibi siyasi hayata hâkim tüccar oligarşisi meydana getirememişlerdir. Batı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki temel fark da burada toplanmaktadır.

Bazı toplum bilimciler, Osmanlı'da merkezi idarenin, bağımsız köylülüğün artık ürününe kendi memurları aracılığıyla el koyması, şehirlerde lonca üretiminin sıkı denetimi ve ticaretten aldığı yüksek vergilerden hareketle, Avrupa'da hüküm süren feodal düzenden farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı toplum bilimciler ise Avrupa'daki serf ile Osmanlı'daki reyanın konumundan hareketle Osmanlı'daki yapının merkezi feodalite olduğunu ileri sürmüşlerdir. Avrupa'daki feodal düzen, tarımsal üretimin ve ticaretin gelişmesine doğru evrilip serbest piyasa düzeni içinde kapitalist ekonomiye dönüşürken Osmanlı'da üretimden ticarete kadar her şey devletin denetimine alınmış ve vergilendirilmiştir. Üretim ve ticaretten alınan yüksek vergiler, devletin askeri ve lüks harcamaları için kullanılmış, ekonominin yeniden üretim sağlayacak sermaye birikimi engellenmiş, yabancı sermayeye verilen

imtiyazlarla birlikte kapitalist gelişmenin önu kesilmiştir. 19. yüzyılda ortaya çıkan büyük toprak sahiplerinin çıkarları ise, kimi zaman siyasi iktidarla çatışmış, kimi zaman işbirliği halinde devam etmiştir. Osmanlı düzeni bu açıdan ele alındığında, Avrupa'daki ne feodal ne de kapitalist yapılarla mutlak bir benzerlik göstermemektedir. Osmanlı'daki gerek devlet yapısı gerekse üretim ilişkileri, Batı Avrupa'daki yapılardan oldukça farklı olup kendine özgü bir nitelik taşımaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılda Avrupa devletlerine verilen ticari imtiyazlar sonucunda, maliyesi ve ekonomisi darboğaza girmiş; askeri, teknolojik ve sanayi alanındaki gelişmeleri izleyemez hale gelmiştir. Çağdaş gelişmelerin gerisinde kalan Osmanlı İmparatorluğu'nda ordu, çağdaş silahlara donatılmadığı ve yetiştirilemediği için, askerler arasında yağmacılık, disiplinsizlik ve isyan eğilimleri artmıştır. Kasabalarda eskiden devlet temsilcilerine karşı halktan seçilen âyan temsilcileri, merkezi devlet zayıfladıkça vergi toplama, idare, yargı gibi işleri de üstlerine alıp, âyanlıkları oğullarına geçirmişlerdir. Merkezin atadığı valiler ise buldukları illerde sökülüp atılamayacak bir güç haline gelmiş ve başkentin emirlerini dinlemeyen, sürekli isyan eden derebeylerine dönüşmüşlerdir (Berkes, 1973, s.77). Köy hayatında can ve mal güvenliği kalmamış, zorbalığın geçerli olduğu bu dönemde âyan, voyvoda, mütesellim gibi resmi sıfatlarla zorbalığı kaynaştıran derebeylerinin çoğu, illerin yönetimine hâkim olmuşlardır (Avcıoğlu, 1987, s.75).

Tarımsal alandaki artık ürünün, emtia olarak dünya pazarına yönelmesi ve para dolaşımının içine girmesi, kırlarla şehir merkezi arasındaki irtibatı yeniden kurmuştur. Geçimlerini ticari faaliyetten ve tarım alanındaki sömürden sağlayan merkezi bürokrasi, kendi varlığını devam ettirebilmek için feodal unsurlara karşı savaş açmıştır. Avrupa kapitalizmi, bu aşamada irili ufaklı birçok feodale oranla, daha kolay denetim altında tutabileceği merkezi bürokrasiyi müttefiki olarak desteklemiştir. Bürokrasi için kapitalizm bir kurtarıcı kapitalizm içinse bürokrasi kendisine pazarların kapısını açan bir anahtar olmuştur (Yerasimos, 2001, s.14). Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda hem üretim ilişkilerinde hem de üst yapı kurumlarında Batı benzeri yapılanmaları hayata geçirebilmek için reform hareketleri başlatılmıştır.

Çağdaşlaşmaya yönelik reform hareketleri ilk kez III. Selim zamanında ordu ve tımar sisteminin değiştirilmesine yönelik olarak başlatılmıştır. Tımar arazileri, savaşa asker göndermeyenlerin elinden alınarak peşin vergi verenlere satılmıştır. Ancak bu satışlar sırasında yaşanan yolsuzluk ve rüşvet olayları, âyan ve derebeylerinin toprak mülkiyetinin daha sağlam temellere oturmasına ve köylü üzerindeki sömürü oranlarının artmasına neden olmuştur. Saray bürokrasisi bu yeni yapılanmayı kendi servet birikiminin bir aracı olarak kullanmış, namuslu kişileri devlet kapısından uzaklaştırarak yakın akrabalarını bu görevlere

getirip zengin etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu servet birikimi, Batı'daki "paralı sınıfın" doğuşundan farklı olmuştur. Batı'daki servet birikimi eski üretim biçimi ve ilişkileri yerini yeni üretim biçim ve ilişkilerine bırakırken, İmparatorluk'ta eski üretim biçim ve ilişkileri daha bozuk ve güçsüz biçimiyle devam etmiştir (Berkes,1973, s.105).

İmparatorlukta bir yandan derebeyi ve âyanlar can ve mal güvenliğini ortadan kaldırarak üretimin gerilemesine yol açarken (Avcıoğlu, 1987, s.75), diğer yandan Batı kapitalizmin etkisi altındaki üretimin temelleri aşınmıştır (Başkaya, 2012, s.24). Böylece ülke genelinde can ve mal güvenliğini, üretimin artmasını, ticaretin artmasını sağlayan düzen çökmüştür. Yolsuzluk ve pahalılık, yeni oluşan zengin sınıfın sürdürdüğü lüks yaşam, padişahın iradesizliği, reform yanlıları arasında birlik bulunmayışı sonucunda, reform girişimleri Yeniçeri isyanları ile son bulmuştur. Osmanlı düzeninin, Batı üstünlüğü karşısında sürüklendiği bu buhran, iç karışıklıkları artırmış; toprak düzenini ve merkezi devlet geleneğini parçalamış ve yüzyıllar boyunca onarılmayacak kayıplara yol açmıştır (Avcıoğlu, 1987, s.75).

Oysa Batı'da bu tarihsel dönemde yeni ortaya çıkan burjuvaziye karşı feodaller kralın etrafında birleşip merkezi krallıklar kurmuşlar ve Papalığın krallık üzerindeki gücünün de kırılmasını sağlamışlardır. Yeni kıtaların sömürsüyle elde edilen sermaye birikimi, krallıkların harcamalarını artırmış, artan harcamalar için burjuvalara yönelik vergilerin artırılması, politik güç sahibi olmak isteyen burjuvaları devrime yöneltmiştir. 1609'da önce İspanya'da daha sonra İngiltere ve Fransa'da merkezi ulusal cumhuriyet rejimleri kurulmuştur (Küçükömer, 1969, s.26).

II. Mahmut, 19.yüzyılın başında tarımsal attığın daha büyük kısmına el koymak, taşradaki yerel unsurların gücünü sınırlamak ve eski düzeni geri getirerek merkezi devleti güçlendirmek için yeniden bazı idari ve mali reform çalışmaları başlatmıştır. Bu amaçla taşradaki âyanın devlet adına vergi toplama ayrıcalığını ve âyanın elindeki çiftliklerin bir bölümünü elinden almıştır (Pamuk, 2005, s.100). Osmanlı arazilerinin yeniden devlet mülkiyetine geçirilerek, vergi toplama işinin de mültezimlerden alınarak, devlet memurlarına verilme işi başarılı olamamıştır. Çünkü taşradaki âyan kendilerine ödenecek verginin merkezi idare tarafından kaldırılmasına rağmen köylüden vergi toplamaya devam etmiştir. Sonuçta, merkez vergi toplama işini yine taşradaki âyan ve tüccara muayyen bir miktar karşılığında bırakmıştır (Quataert, 2004, s.973).

Ülkenin egemen tabakası, hazineyi ellerinde tutan merkezi bürokratlar ile taşradaki valiler, büyük mülk sahipleri ve tefeci, sarraflardan meydana gelmiştir. Ancak, bütün bu unsurlar birbirleriyle birleşip egemen bir sınıf haline dönüşeceği yerde, güçlerin kutuplaşmasına ve üretim araçlarından yoksun ama siyasi iktidarı ve hazineyi denetim hakkına sahip bürokratlarla, siyasi iktidardan uzaklaştırılmış arazi sahipleri arasında bir

ikileme yöneltmiştir. Bu çelişki İmparatorluğun son dönemine hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin evrimi üzerinde bile etkili olmuştur (Yerasimos, 2001, s.33).

II. Mahmut'un yenileşme çabaları orduyla sınırlı kalmamış, eğitimden yargıya kadar pek çok alanda reform çalışmaları yürütmüştür. Modern bir ordunun kurulması için Harbiye Okulu kurulmuş ve buraya artık halktan çocuklar alınmıştır. Bu dönemde, devlet eliyle sanayileşme çabaları başlamış, tersane, dokumacılık ve yünlü sanayi alanında devlet fabrikaları kurulmuştur. II. Mahmut'un merkezi devlet ile taşradaki halk arasındaki kopukluğu gidermek için yeni bir yönetici tabaka yaratma girişimi ise bu yeni yönetici sınıfın kamu mevkilerini, kişisel bir çeşit "efendi çiftliği" gibi görmeleri yüzünden kişisel servet edinme ve çıkar sağlama merkezleri haline gelmiştir. Dünyasal güçler yenileşme yönünde ilerledikçe dinsel güçler, aşırı şeriatçılık, softalık şeklinde direnmişlerdir (Berkes, 1973, s.177-206). Osmanlı'da, Avrupa'daki gelişmelerden farklı olarak ticaret burjuvazisi de gelişemediği için sanayileşme devlet eliyle yürütülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı yöneticilerinin başlattığı merkezileşme girişimleri ve reform hareketleri, Avrupalı devletlerin ekonominin ve dış ticaretin yabancı sermayeye açılması talepleri doğrultusunda ilerlemiştir (Pamuk, 2005, s.152). Nitekim 1838 Serbest Ticaret Antlaşmasının gerekli kıldığı idari ve mali reformları içeren Tanzimat İngiltere tarafından empoze edilmiştir. Serbest Ticaret Antlaşması gereği yabancı tüccarların yaptığı ithalattan yüzde 3 ithal resmi ile yüzde 2 vergi alınırken Osmanlı tüccarı malını içerde bir yerden öbür yere götürüp satacağı zaman yüzde 12 vergi ödemiştir. Yabancı malları taşıyan gemiler, Boğazlardan hiçbir vergi ödemediği serbestçe geçmiş ve İmparatorluk Avrupa ekonomisinin açık pazarı haline gelmiştir (Avcıoğlu, 1987, s.102-122). İmparatorluk bu anlaşma ile gümrük özgürlüğünü Batı Avrupa ülkelerine altın tepside sunmuştur.

Tımar düzenininin 1839 yılında kaldırılmasından sonra toprak gelirlerinden en fazlasını hazineye aktarmak, toprağı vergilendirmek için 1858 yılında Arazi Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanunla, köylü toprağını tapu zilyedi yoluyla üzerine geçirmekle hazineye karşı vergi ödemede direkt sorumlu tutulmuştur. Vergi yükünü kaldıramayan köylü, büyük arazi sahiplerinin de baskısıyla araziler üzerindeki haklarını o bölgenin eşrafına bırakmışlardır (Yerasimos, 2001, s.118). Bu da doğal olarak, büyük arazi sahiplerinin daha geniş arazileri sahiplenmelerine yol açarken bağımsız köylüleri de tarım işçileri haline dönüştürmüştür.

1839 Tanzimat Fermanı, Osmanlı tebaasının dinini kamusal hizmetlere katılma ve yansıtma konusunda eşitlik getiren anayasal bir düzenleme görünümünde olmuştur. Vergi kanunlara dayandırılmış, ceza ve yargılamada insan hayatı açısından teminat getirilmiştir (Ortaylı, 2010, s.13). Tanzimat Fermanı ile Islahat Hatt-ı Hûmayunu sonucunda azınlık tüccarları, Avrupa'yla ticaretin gerekli manivelaları olarak gelişmeye başlamıştır. Özellikle

ticareti elinde bulunduran Rum kesimin Anadolu'daki nüfusu, 1900'e gelindiğinde toplam nüfusun yüzde 23'üne ulaşmıştır (Noutsos, 2004, s.113).

Geleneksel Osmanlı devlet yapısında uzun süredir devam etmekte olan askeri, siyasi ve mali çöküntü karşısında, yönetici tabaka, çöküntüyü durdurmanın son çaresini, Tanzimatla birlikte Osmanlı devletinin askeri ve idari yapısını Avrupa örneklerine göre yeniden örgütlemeye görmüşlerdir (Tezel, 2002, s.457). Tanzimat'la birlikte ilk defa Osmanlı geleneğinin kamu hukuku ile şeriat hukukunun kaynakları, Avrupa hukukundan alınan malzemeye birleştirilerek çağdaş kanunlar yapılanmaya başlanmıştır. Hukuk, Tanrısal hukuk alanından, adım adım insan aklıyla konmuş hukuk alanında doğru kaydıka şeriat hukuku ile yeni hukuk kuralları arasındaki tutarsızlıklar da artmıştır. Tanzimat devleti; kültürel temellerde ikilik ve çatlama şeklinde ulusal bir temelden yoksunlaştıkça yasal açıdan temelsiz, ulusal açıdan köksüz bir egemenlik durumuna gelmiştir. Sonuç itibariyle Tanzimat devleti, Avrupalı devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarının dengelenmesi ve kontrol altında tutulmasını sağlayan bir bekçi durumuna gelirken, İmparatorluk bu reform hareketlerini yürütebilmek için yabancı devletlere daha çok borçlanmaya başlamıştır (Berkes,1973, s.214-245).

İmparatorluk'ta 1850 yılında başlayan devlet borçlanmaları, üst düzey devlet memurlarının borç veren yabancılardan komisyon (rüşvet) alma hırsıyla giderek artmıştır. Borç veren ülkelere, buna paralel mali, ekonomik ve idari imtiyazlar verilmiştir. İmparatorluk içine düştüğü borç batağından çıkamayınca, borç faizlerinin yüzde 50'sini ödeyemeyeceğini ilan etmiştir. Bunun üzerine Avrupa devletleri, 1881'de İmparatorluk maliyesini yönetecek uluslararası bir komisyon olan Düyun-ı Umûmiye'yi kurarak, devlet bütçesini de ele geçirmişlerdir. Bundan böyle İmparatorluğun ülke içinde tuz, tütün tekelleri, pul, balık ve ipekten aldığı vergiler Düyûn-ı Umûmiye'ye bırakılmıştır. Düyûn-ı Umûmiye, tütünü kendi tespit ettiği fiyattan alıp, işleyip, satacak tütün reji işletmelerini doğrudan kendi işleterek, yabancı sermayenin hiçbir risk yüklenmeden ülke içine gelmesini de gerçekleştirmiştir (Avcıoğlu, 1987, s.123-135).

1896 sonrasında dolaysız yabancı yatırımlardan doğan kâr aktarımı yeni sermaye girişinin önünde seyretmesi sonucunda yabancı sermaye getirdiğinden fazlasını geri götürür olmuştur. Dış borçların artışı, İmparatorluğun Avrupa devletlerine karşı ekonomik ve siyasi bağımlılığını da artırmıştır. İmparatorluk ekonomisi yabancı sermayeye açıldıkça, merkezi devletin toplumsal yapı üzerindeki denetimi zayıflamış, yönetimde yabancı sermaye ile büyük toprak sahipleri ve ticaret sermayesi ağır basmaya başlamıştır (Pamuk, 2005, s.157-161). Avrupalı şirketler, yerli üreticilerle ticari ilişkilerini gayrimüslim Osmanlı uyruklularla sürdürdükleri için bunlar arasında paralı bir sınıf oluşmuştur. Devlet memurları, köylülerin

ürettiği artığın tüccarın eline geçmesini sağlarken, Müslüman tüccarlar varlıklarını Hıristiyan tüccarlara tabii bir konumda sürdürmüşlerdir (Keyder, 2011, s.35-50).

Avrupalı devletler siyasi ve ekonomik çıkarları Osmanlı bürokrasisi ile uzlaştığı yani Osmanlı hâkimiyeti altındaki tüm pazarları yabancı sermayeye açık tuttuğu sürece Osmanlı İmparatorluğu'nun devamına ve bürokrasisinin genişlemesine izin vermişlerdir. Nitekim Tanzimat'la hedeflenen de imparatorluğun Batı modeline göre düzenlenmesi, merkezi idarenin güçlenmesi ve genişlemesi olmuştur. İmparatorluk, bir yandan Batı'ya sanayisi için ucuz hammadde temin ederken, diğer yandan Batı'nın genişleyen sanayisinin pazarı haline gelerek, kendi cılız sanayisini bertaraf etmiştir (Quataert, 2004, s.888).

Batı Avrupa'da kapitalist ekonomilerin gelişimi, ulusal ekonomilerin gelişmesiyle başlamıştır. Osmanlı ise bu dönemde hem kendi topraklarındaki halkların ulusallaşma akımlarıyla hem de Avrupa'da gelişen ulusal ekonomilerin istilasıyla karşılaştığı için çağdaş bir ulus devlet olmanın unsurlarını yitirmiştir. Sonuç olarak; Osmanlı egemenliği altındaki topraklar da siyasal, ekonomik ve kültürel dayanaklardan yoksun olduğu için Avrupalı devletlerin desteği olmadan ayakta duramayacak bir "gölge egemenlik" olmuştur. İmparatorluğun Avrupa devletlerinin uydusu haline gelmesini, halkın yoksulluk ve sefalet içinde olmasını din-devlet ayırımına ve Avrupa'dan alınan hukuk kurallarına bağlayanlar, Tanzimat'a tepki göstermiştir. Tanzimat rejimine karşı biri şeriatçılık, diğeri anayasalaşma yönünde iki adım belirlemiştir. Anayasa akımı, İslamcılık, ulusçuluk ve Batıcılık görüşleri arasında sıkışmış kalmıştır (Berkes, 1973, s.247-248).

Dünyada ilk sosyalist deneme olan 1848 Paris Komünü, Osmanlı aydınları arasında da yankı bulmuştur. Avrupa'da işçi eylemleri yükselirken, Osmanlı'da özgürlükçü düşünce 1860'larda eyleme dönüşmeye başlamıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların bulunduğu "Yeni Osmanlılar", asker ve sivil aydın kadroların dışında büyük etkinliğe sahip olmasa da Türk siyasal düşününde önemli bir dönemeç olmuştur. Yeni Osmanlılar "parlamento", "halka karşı sorumlu yönetim", "siyasal özgürlük", "vatan" ve "ulus" gibi kavramların tartışılmasını, yayılmasını sağlamış ve demokratik anayasa düşüncesinin temelini atmışlardır (Çavdar, 2005, s.75).

Devlet örgütlerinde Tanzimatla başlayan değişme sonucu ortaya çıkan yeni "Batılılaşmış" Osmanlı bürokrasisi ve ordusu, Türkiye'deki değişimin dinamiğinde, görece olarak özerk bir rol oynamıştır. Yeni Osmanlı bürokrasisi, Osmanlı toplumundaki sınıflar ve gruplar arasındaki çatışmalardan kaynaklanan bir toplumsal devrimin getirdiği yeni bir siyaset ve yönetim sisteminin emrindeki bir kadro da olmamıştır. Bunun başlıca nedeni ise yerli, varlıklı kesimlerden hiçbirinin devlet yapısı üzerinde belirgin bir denetime sahip olamayışlardır. Osmanlı İmparatorluğunda varlıklı kesimlerin hepsi, kendi aralarındaki

ekonomik ve toplumsal çıkar çatışmalarının fazla olgunlaşmadığı, mevcut devlet yapıları üstündeki etkilerinin fazlaca belirginleşmediği bir dönemde, kapitalist dünya sistemindeki sermaye sahiplerinin, siyasi ve toplumsal güç odaklarının ekonomik, siyasi ve kültürel üstünlüğüne maruz kalmışlardır (Tezel, 2002, s.457-458).

Yabancı devletler yeni bir anayasanın bir an evvel çıkarılması yönünde baskı yaparken, içerde İslami kesim de halifeliğin siyasi egemenliği için çaba harcamışlardır. Abdülhamit, aralarında Namık Kemal'in de bulunduğu bir anayasa hazırlık komisyonu oluşturmuştur. Ancak, 1876 Anayasası din-devlet ayrımını daha da geriye götürerek, padişahın şarta bağlanmış yetkilerine ayrıca dinsel bir meşruluk da sağlamıştır. Nitekim anayasanın ilanından kısa bir süre sonra Abdülhamit parlamentoyu kapatarak, baskı rejimini yaklaşık otuz yıl sürdürmüştür. Abdülhamit, baskı rejiminin asıl dayanağını, bürokrasi ve ordudan ziyade yoksulluğunu kader sayan, boyun eğen halkta bulmuştur. Abdülhamit rejimi, toplumu dış dünyaya karşı kapamaya çalışırken, dış dünyanın kendisi gelip bu toplumu etkileyecek duruma gelmiştir. İç Anadolu'da yüzyıllardır reaya olarak yaşayan köylü, şehirlere akın etmiştir. Bunlar yeni uygarlığın işçi sınıfını meydana getirmekten ziyade satıcılık, hamallık, bekçilik, kapıcılık, hizmetçilik ve dilencilik yapmışlardır (Berkes, 1973, s.318-385).

Abdülhamit'in baskı dönemi bir yandan imparatorluktaki azınlıkların ulus devlet mücadelelerini, diğer yandan Türk aydınlarının özgürlük mücadelesini yeniden başlatmıştır. Yeni Osmanlı hareketinde olduğu gibi yeni ortaya çıkan "Jön Türk" hareketinde de Avrupa'daki gelişmelerin etkisi olmuştur (Çavdar, 2005, s.75). İmparatorluk topraklarında çeşitli milliyetlere mensup olan halklar (Yunan, Arnavut, Bulgar, Arap, Kürt) Avrupa devletlerinin de kışkırtmalarıyla ulus devlet olma yolunda, bağımsızlık savaşlarını çoktan başlatmışlardır. İmparatorluğun parçalanmaya başladığı bu dönemde genç subay, öğretmen ve tıp öğrencilerinden oluşan "Jön Türkler" Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı isyan ederek, 1908'de Meşrutiyeti ilan edip, anayasayı yürürlüğe sokmuşlardır. Kurdukları İttihat ve Terakki Partisi (İTP) ile yönetimi ele geçiren bu grup din açısından güçsüz, fakat eğitim ve ekonomi açısından güçlü bir merkezi devlet kurmayı amaçlamıştır (Berkes, 1973, s.389-458). İTP, 1911'de İmparatorluk çapında örgütlüdür ve 1913'ten sonra İmparatorluğun tüm yönetsel mekanizmalarını ele geçirmiştir (Akal, 2012, s.37-38).

Bu yeni askeri-bürokratik kadro, Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısını ithal edilmiş burjuva ulus devleti modeline göre yeniden düzenlemek istemiştir. Yeni bürokrasinin işlevi, Avrupa sermayesinin Osmanlı ekonomisine girişi ve çıkarlarına hizmet etmek olsa da, bağımsızlıkçı ekonomik-toplumsal gelişmeden yana bir Türk milliyetçiliği de bu kadrolar içinde filizlenmiştir. 1908 ve 1918 yılları arasında iktidarı elinde tutan İTP hükümeti, İngiliz ve Fransız tahakkümüne ve kapitülasyonlara karşı "İktisadi

Milliyetçilik" politikalarını benimsemişlerdir (Tezel, 2002, s.94). II. Meşrutiyet'in zenginleştirdiği siyasal yelpazede İTP karşısında kurulan ve İngiltere'nin desteklediği Ahrar Partisi, İTP içindeki bazı kesimlerin kapitülasyonları kaldırmaya yönelik girişimlerine şiddetle karşı çıkmıştır. 31 Mart Ayaklanmasının hazırlayıcısı ve uygulayıcısı olan bu parti, İngiltere'yle işbirliğini bu yıkıcı eyleme kadar götürmüş ve ulusçu uyanışı kırmaya çalışmıştır. 1908-1913 arası dönemde, Trablus ve Balkan Savaşları yenilgisinin getirdiği felaketler, toprak kayıpları yanında Anadolu-Trakya topraklarından akan milyonlarca göçmenin yarattığı ekonomik bunalım sonucunda, İTP içinde yer alan Ziya Gökalp ve benzeri kişilerde ulusçuluk, Türkçülük düşünceleri öne çıkmaya başlamıştır (Kazgan, 2009, s.39).

İTP emperyalizm karşısında tutarlı olamamıştır. Düşün alanında burjuva-liberal bir çizgi izlemiş, hiçbir sınıfsal niteliği olmayan asker-sivil aydın ve bürokratlardan oluşan bu kesim, halkların özgürlük ve ilerlemesinden daha çok Batı kapitalizmin köprübaşı olarak hizmet etmeyi düşündükleri izlenimi vermişlerdir (Çavdar, 2005, s.75). İTP'nin, Avrupa'da gelişen burjuva düşünce akımlarını şeriat ilkeleriyle harmanlama çalışmaları, onların ne Batı'daki çağdaş sınıf ilişkilerinin bulunduğu platformdan ne de saltanatla ilişkilerinden, feodal bürokrasi ve toprak düzeninden kopmak istemediklerini göstermiştir (Akdere ve Karadeniz, 1996, s.75).

İTP hükümeti, iktisadi gelişmeyi hızlandırmak için 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarmıştır. Ne var ki, ortaya çıkan işletmelerin çoğu yabancı sermayeli ve onların yerli gayrimüslim ortaklarınca kurulmuştur (Tezel, 2002, s.74). İTP, içinde yabancı sermaye hayranlığını öne çıkaran, Avrupa kapitalizminin ülkede kapitalizmi geliştirmeye yardım edeceğini varsayan ya da açık işbirliğine yönelen unsurların yanı sıra ulusal burjuvazi yaratarak milli ekonominin geliştirilmesi yönünde hareket eden unsurlar da mevcut olmuştur (Suphi, 1989, s.21). Ancak, İTP'nin 1908 devrimi, tarihsel görevini tam anlamıyla başaramamış, yarı feodal, yarı sömürge ilişkileri ortadan kaldıramadığı gibi, derebeyleri ile ittifaka girerek mevcut düzenle bütünleşmiş ve sonunda da yeni bir diktatörlük kurmuşlardır (Yalimov, 2004, s.134). Sonuç itibarıyla asker ve küçük burjuva aydınların önderliğinde gerçekleşen 1908 hareketi, feodal sınıfları ve yabancı sermaye tahakkümünü tasfiye edemediği gibi ulusal bir ekonomi ve devlet kurma amacını da gerçekleştirememiştir.

Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapılarını, kendi yararına uygun biçimlendirmeye çalışırken, üretici güçler ile üst yapı arasındaki ilişkileri yönetememiştir. Tarım alanında düşük üretim hacmi ve yerel yöneticilerin artık ürüne el koyması gibi etkenler nedeniyle, tarımda ne kapitalist üretim tarzı tam anlamıyla oturmuş ne de yabancıların artık ürüne daha fazla el koyması mümkün olmuştur. Buna bir de Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuz bölgelerini ele geçirmek amacıyla

giriştikleri çıkar çatışmaları da eklenince İmparatorluğun tam sömürgeleşmesini engelleyen denge durumu oluşmuştur (Yerasimos, 2001, s.289). Ancak, Avrupa devletlerine yönelik ticarete verilen tek taraflı tavizler, vergi indirimleri ve yabancı şirketlerin adli, mali, ticari, idari alanlarda Osmanlı yasaları dışında tutulmasını içeren kapitülasyonlar, Osmanlı'nın çevreleşme sürecini de başlatmıştır (Kazgan, 2009, s.14-15).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletlerinin yarı-sömürgesine dönüşmesinde ise, en önemli rol kuşkusuz dış borçlar ile Avrupa'nın mali denetimi altına girmesi ve doğrudan yapılan yabancı sermaye yatırımları olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu 1854-1914 döneminde 359 milyon Osmanlı lirası borç yükü altına girmiştir. Bu borç yükü Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal alanda yarı-sömürge statüsüne indirgenmesine yol açmıştır. Almanların Bağdat demiryolu ile bölgeyi kendi nüfuz alanları haline dönüştürmek istemeleri, Kerkük- Musul petrol bölgesinin önem kazanması gibi nedenler, emperyalist güçler arasında Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çatışmaları daha belirgin hale getirmiş ve I. Dünya Savaşından önce İmparatorluk emperyalist güçler arasında nüfuz bölgeleri halinde paylaşılmıştır (Tezel, 2002, s.80-96). Kongar'a (2006, s.76-85) göre, içerde bireylerin iktidara ortak olmasını sağlayacak özel toprak mülkiyetinin gelişmemesi, Batılı devletlerin çeşitli baskılarla ve kapitülasyonlarla ekonomiyi denetim altına alması, gelişen milliyetçilik akımları değişime kapalı Osmanlı'nın çöküşünü hızlandırmıştır.

İmparatorluğun içine düştüğü borç batağı, Avrupa devletlerinin ekonomik ve siyasi kuşatması altında, İTP'nin Osmanlı İmparatorluğunu yeniden diriltme, bağımsız bir ulusal ekonomi ve sanayi inşa etme amaçları ne denli başarılı olabilirdi ki? Emperyalist devletler arasında ki rekabetten faydalanarak, dış yardımlar sağlama ve bu yolla bağımsız ulusal bir ekonomi yaratma düşüncesi ne kadar hayatta geçirilebilirdi ki? Osmanlı'nın tarımı, ticareti, doğal kaynakları, demiryolları ve maliyesi Avrupalı devletlerin egemenliği altında iken ulusal bağımsız bir ekonomi yaratmak ne denli mümkündür? Bu soruların umutsuz ve çaresiz yanıtları, Osmanlı İmparatorluğunu yaşatma adına girilen I. Dünya Savaşı ile son bulmuştur.

Sonuç olarak; Osmanlı devleti Avrupa'daki bilim, sanayi, kültür ve ekonomi alanındaki gelişmeleri yakalayamamış, yabancı devletlerin pazarı haline geldikçe de onların baskısıyla tepeden inme yenileşme hareketleri başlatmıştır. Genelde Avrupa devletlerinin kendi ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda gerçekleşen yasal düzenlemeler, ülke içindeki küçük çaplı üretimi yok ederken, şehir ve köylerdeki yoksulluğu, sefaleti daha da artırmıştır. Üretken olmayan devlet bürokrasisinin, ülke içindeki tarım, ticaret ve imalat sektörünün artık ürüne yüksek vergi oranlarıyla el koyması ve bu birikimleri askeri ve lüks harcamalarda kullanması, Batı benzeri sanayi ve sınıfları geliştirmemiştir. Batı'da ortaya çıkan sınıflar, ellerindeki birikimi daha da artırmak için krallar ve feodal beylerle sınıf

mücadelelerine girerken, İmparatorluktaki gerek özel mülkiyete izin vermeyen toprak düzeni, gerekse üretimin her alanda devlet eliyle sıkı denetimi, ne Batı benzeri sınıfların oluşumuna ne de sınıf mücadelelerine olanak vermiştir. Devlet makamlarını, yabancılardan aldıkları rüşvetlerle kişisel zenginleşme aracı olarak kullanan bürokrasi ise yoksulluğun, sefaletin nedenini dinden uzaklaşılmasına bağlayarak, yönetim kademelerini daha tutucu ve diktatör bir yapıya dönüştürmüşlerdir. Diğer yandan, Osmanlı Balkanlarda ve Arap dünyasında gelişen uluslaşma hareketlerine karşı, dini bağlayıcı bir unsur olarak kullanmak istediği için daha çok öne çıkarmıştır. Osmanlı'nın 16. yüzyıldaki merkezi yapısı, ekonomik ve siyasal alanda yaşanan bu olumsuzluklar karşısında dağılmış ve I. Dünya Savaşı ile birlikte yok olmuştur.

3.2 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Sanayileşme ve İşçi Sınıfı

Osmanlı Ziraat Cemiyetinin 1908 kayıtlarına göre, Osmanlı vatandaşlarının üçte ikisinin geçim kaynağı tarım kesiminden oluşmuştur. Tarımın ekonomik ve sosyal yapıdaki hâkimiyeti ve gelişemeyen sanayi, ücretli işçiliğin gelişmesini de engellemiştir. Osmanlı erken dönemlerde cami, yol, köprü yapımı gibi büyük inşaat yatırımları ile tuğla, çini imalatlarında büyük çaplı işçiler çalıştırmıştır. Ancak, bu işçiler mülksüzleştirilmiş bağımlı çalışanlar olmaktan ziyade, köyle bağı henüz kopmamış, iş bitene kadar bu görevi yerine getiren işçilerden oluşmuştur. 19.yüzyıldan itibaren devlet ve özel sektör fabrikalarının açılması, hem nicel hem de nitel anlamda işçiliğin artmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2013, s.24-25).

Batı Avrupa'da prekapitalist düzenin direnmesi yenildikten sonra, yükselen yeni sınıfa dayanarak, kapitalist gelişme sağlanmıştır. Osmanlı'da güçlü bir burjuva sınıfı bulunmadığı için, ticaret ve sanayi erbabını güçlendirme işi de devlete düşmüştür (Avcıoğlu, 1987, s.81). Devletin kurduğu tersaneler, baruthaneler, kundura, fes ve çuha fabrikalarında çalışan işçiler, modern işçiliğin devletin bir ürünü olması sonucunu doğurmuştur. Batı'dan farklı bir oluşuma denk düşen bu durum, sonraki yıllarda da izleri görülecek olan bir "devlet baba" olgusunun oluşumuna neden olmuş ve işçi sınıfı bilinç düzeyinde önemli yansımalara yol açmıştır (Akkaya, 2010, s.53).

1840'tan önce, İstanbul ve civarında kurulan fabrikaların neredeyse tamamı devlet tarafından genel olarak da sarayın ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Eyüp'te 1827'de iplik bükme, Beykoz'da tabakhane ve çizme, Tophane ve Dolmabahçe'de top ve tüfek, Hareke'de İngiltere'den getirilen makinelerle askerlere pamuklu dokuyan fabrikalar kurulmuştur. Bu fabrikalarda 1850'lilerde aşağı yukarı 5000 kadın, erkek, genç kız işçi çalıştırılmıştır. Başlangıçta bu fabrikalar, yabancılar tarafından işletilmiş ve vasıf gerektiren işlerde de yabancı işçi çalıştırılmıştır (Quataert, 2004, s.1015). Ancak, buralarda üretilenlerin

çoğu devlet tarafından satın alınmasına rağmen, Avrupa makinaları ve ürünleriyle yarışamadığı ve kârlılık esasına dayalı üretim yapamadığı için 1850'lerde çoğu çökmüştür (Pamuk, 2005, s.147). Avrupa rekabetinden az çok kendini koruyabilen halı dokuma, zeytinyağı ve konserve gibi bazı alanlarda kurulan özel fabrikalar ise son derece ilkel ve sınırlı kalmıştır (Avcıoğlu, 1987, s.115-116).

İşçilerle ilgili nitelik sorunu, tarımda da geçerli olmuştur. Tarımda ilkel alet kullanımı, çiftçilerin tarım teknik ve uygulamaları açısından yetersiz oluşu sonucunda tarımda da verim artışı ve gelişme sağlanamamıştır. Tarım ve sanayi alanında yaşanan kalifiye işçi sorununu, 1849'da Zonguldak'ta kömür üretimi yapan İngiliz şirketi Karadağlı ve Hırvat işçilerle çözmüştür. Yerli işçiler, köyle bağlarını kesmeden para biriktirmek amacıyla madenlerde çalışıp, daha sonra köylerine döndükleri için iş hayatında tecrübe edinememişleridir. Nitelikli işgücü yetiştirmek amacıyla 1842'de Yedikule ve Küçükçekmece'de teknik okullar açılmış, yurtdışına öğrenci ve işçi gönderilmiştir (Yıldırım, 2013, s.29-31).

Yerli sanayinin doğması ve daha önce kurulmuş fabrikaların gelişmesi, yabancı sermayeye simsarlık eden ve yarı sömürge ilişkilerinin devam etmesini isteyen bürokrasi tarafından da kesilmiştir. Devlet bürokratları, yabancı sermaye ile işbirliği yapan, onların malını getirip, satan ve ülke içindeki hammaddeleri satarak komisyon alan insanların çıkarlarını gözetten bir politika izlemiştir. Devlet adamlarının, yabancılarla bu sarmaş dolaş ilişkisi, rüşvet alması ortaya yeni türedi zenginlerin çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni türedi zenginler, az sayıdaki yerli sermayenin anonim şirket kurmasını bile İstibdada karşı cemiyet kuruyorlar bahanesi ile engellemişlerdir (Sülker, 1966, s.56-57).

Çukurova bölgesi İmparatorluğun dış ticarete açık, tarımda kapitalizmin ilk geliştiği, önemli bölgelerden biri haline gelmiştir. Adana, Tarsus'ta pamuk, buğday ve ipek üretimi öne çıkmıştır. Kurşun, bakır, demir maden işletmelerinin yanı sıra tuz ve susam yağı üretimi, tabakhaneler önemli birer üretim alanı olmuştur. Çeşitli alanlarda üretimin yoğunlaştığı Çukurova'da işçi ücretleri Osmanlı'nın diğer bölgelerine oranla oldukça düşük kalmıştır. Örneğin, Selanik'te dokuma tezgâhlarında günde ortalama 10 saat çalışan kadın işçilerin, günlük ortalama ücreti 0.50 ile 0.75 frank arasında değişirken, Adana ve civarında ücretler 0.35 ile 0.50 frank arasında değişmiştir. 1886 yılında Adana-Mersin arasında demiryolu açılması ile pamuk ipliği, makarna, susam yağı ve un gibi malların ihracına yönelik sanayileşmeye gidilmiştir. Osmanlı'nın önemli bir diğer ticaret merkezi de Selanik olmuştur. Selanik'teki ipek fabrikalarında çoğunlukla Hristiyan ve Yahudi ailelerin kız çocukları, günde ortalama 14 saat çalıştırılmışlardır. Yoğun olarak çocuk emeğinin kullanılması ve kadın işçilere ödenen, olağanüstü düşük ücretler nedeniyle ipekçilik, 1870'lerin ortasına kadar sanayideki önemini koruyabilmiştir. Osmanlı Bankası'nın Selanik'te şube açması ve Selanik

Bankası'nın kuruluşu pek çok yerel sanayi işletmesinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Selanik'te pamuklu dokuma, ipek, sabun imalatı, buharlı un değirmenlerinin yanı sıra çivi, fanila, yün gömlek, çorap imalathaneleri de kurulmuştur. Selanik'te 20. yüzyılın başında sanayi işçi sayısı 20.000 iken, ulaşım sektöründe çalışan 5000 işçi de dikkate alındığında işçilerin kent nüfusuna oranı yüzde 20'ye ulaşmıştır (Akkaya, 2010, s.15-46).

1870'lerin başında pamuklu tekstil alanında İmparatorlukta henüz tek bir modern fabrika yokken, yerli üretim tümüyle geleneksel zânaatlara dayanmıştır. Bu dönemde elde pamuk ipliği eğirme işini köylü kadınlar, tarımsal üretimin olmadığı zamanlarda yapmışlardır. Pamuk ipliği ve dokumasının ithali ise bu alanda çalışanların sayısını azaltmıştır. 1909-1911 yıllarında 104.400 kişi yani toplam nüfusun yüzde 0.41'i iplik eğirme ve dokuma aşamalarında tam gün çalışmıştır. Ancak, ithal dokumalar yerel beğinelere karşılamadığı için, ithal malı ipele dokumacılık köy evlerinde devam etmiştir. Nitekim 20. yüzyılın başında Halep'te ve Güneydoğu Anadolu'da kentsel alanlarda 14.000 kadın el tezgâhlarında ürettikleri dokumaları yerel pazarlar dışında Anadolu'nun içlerinde de satmışlardır (Pamuk, 2005, s.131-145). Ancak, görüldüğü üzere üretimin kırsal bölgelerde hâlâ evlerde, tarımsal üretimin olmadığı zamanlarda sürdürülmeye devam etmesi ile yurt içi pazarlara yönelik olması, Batı tarzı imalathanelerin ve niceliksel açıdan işgücünün gelişmesini engellemiştir. İşgücü açığını kapatmaya yönelik çeşitli tedbirler alınmıştır.

Osmanlı'da gerek devlet eliyle kurulan tersane, baruthane, kundura ve dokuma fabrikaları olsun, gerekse madenlerde ve demiryollarının inşaatında sıklıkla daha ucuz emek kaynağı olduğu için “asker işçilere başvurulmuştur. Osmanlı'da sanayi ücretli emek ihtiyacını “asker işçilik” dışında, kuraklık, kıtlık, siyasi baskı, ekonomik kriz, vergi yükü ve mülksüzleşme sonucu topraklarından koparak göç eden “köylü işçi”lerden karşılamıştır. Yine, bu dönemde Batı'nın ucuz malları ile rekabet edemeyip üretim araçlarını kaybeden, zânaatkârlar da işçi sınıfının bileşenleri arasında yer almıştır (Akkaya, Bulut ve Yüce, 2009, s.32-34). Tanzimatla birlikte angarya tarzı zorunlu çalıştırma yasaklanmış olmakla birlikte, demiryollarında ve madenlerde mükellef amele uygulaması ile halkın bir kısmı zorunlu çalışmaya tabii tutulmuştur. Yoksul halk yol yapımında zorunlu çalıştırılırken, zengin sınıf çalışma yerine bedel ödemeyi tercih etmiştir. Madenlerde çalışacak işçi olmadığı için Dilaverpaşa Nizamnamesi ile civardaki işçilere 12 gün köylerinde 12 gün madenlerde çalışma zorunluluğu getirilmiştir (Yıldırım, 2013, s.32-68).

Avrupa'nın, dışarıya yatırımlarının artmasıyla birlikte, 1870'lerden sonra Osmanlı'daki yabancı sermaye yatırımı hızla çoğalmıştır. 1875'de Cibali'de ki tütün fabrikasında çoğu kadın 1600 kişi çalışmıştır. Fabrikaların çoğu hem yüksek nüfus, hem işgücü, hem de büyük tüketici pazarı teşkil etmesi açısından İstanbul'da kurulmuştur. Adana, Bursa, Uşak gibi yerlerdeki

fabrikalar için yeterli işgücü bulunamadığından, diğer bölgelerden işçi getirilmiş ve bu işçiler fabrikalarda kurulan yatakhanelerde kalmışlardır. 1890'larda dışarıdan gelen Hıristiyan misyonerler, Anadolu ve Arap şehirlerinde dokuma merkezleri kurmuş ve buralarda yetimhanede kalan çocukları düşük ücretlerle çalıştırmışlardır. Antep'te bir İrlanda firmasının temsilcileri, 1911'de yüzlerce kadın işçi ve genç kıza keten mendil ve dantel ürettirip, ihraç etmişlerdir. Osmanlı sanayisinin en iyi tanınan ürünleri ise kilimler ve halılar olup, Uşak ve Kula'da kadın ve genç kızlarca dokunan halılar Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilmiştir. Halı dokumada, doğal boya yerine ithal edilen sentetik boya kullanılmaya başlanınca, yabancılar halı üretimini de kontrolleri altına almışlardır (Quataert, 2004, s.900-1028).

Yabancı sermaye, 1913 yılında daha çok madencilik, elektrik, havagazı, su, tütün, tekel, imalat sanayi sektörlerini kapsamış ve toplam yatırım tutarının 63,5 milyon İngiliz lirası civarında olduğu tahmin edilmiştir. Özellikle büyük şehirlerdeki su, elektrik, havagazı, telefon, tramvay gibi alt yapı tesislerinin işletme imtiyazına sahip yabancı şirketler, tekel durumunda oldukları için büyük kârlar elde etmişlerdir. Yabancı sermaye, bu dönemde ağır sanayi yerine kolay ve kısa sürede yüksek kârlar elde edeceği alanlara yönelmiştir (Tokgöz, 2004, s.11). Yabancı yatırımların yüzde 50'si Fransız, yüzde 28'i Alman ve yüzde 15'i İngiliz sermayesine ait olup, Rus ve Avusturyalı sermaye gruplarının da Osmanlı İmparatorluğunda önemli ekonomik çıkar ve beklentileri hep mevcut olmuştur. Özellikle Almanların Bağdat demiryolu ile bölgeyi kendi nüfuz alanlarına katma istekleri ile Musul-Kerkük petrol bölgesinin önem kazanması, emperyalist güçler arasındaki çıkar çatışmalarını derinleştirmiştir (Tezel, 2002, s.96). Diğer bir doğrudan yatırım alanı da Amerika Birleşik Devletleri'nin, kültür kurumları olmuştur. Osmanlı'da 1914'e gelindiğinde, 17 Amerikan dini misyonu, 600 Amerikan okulu ile 278 konsolosluk varlığını sürdürmüştür. Bu kurumlar, Osmanlı'da azınlıkların milliyetçi duygularını harekete geçirerek ve onları eğiterek, ayrılıkçılığın bir ideoloji olarak benimsenmesinde önemli rol oynamıştır (Kazgan, 2009, s.30).

Demiryolları ağının genişlemesi, çiftçileri emtia üretimine yöneltmiş, kapalı üretimin yıkılmasıyla, köylünün topraksızlaşma süreci hız kazanmıştır (Yalımov, 2004, s.134). Böylece, 19. yüzyılda Osmanlı tarımındaki en önemli değişiklik pazar için üretimin yaygınlaşması ve tarımsal üreticilerin önceki dönemlerden güçlü bir biçimde pazar ilişkilerinin içine çekilmesi olmuştur. Nitekim 1840-1913 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımsal ihracatı toplam olarak sabit fiyatlarla 10 kat artarken, tarımsal üretiminde de daha çok ihracata yönelik ürünlerin üretimine ağırlık verilmiştir. Ancak, demiryollarının yabancı sermaye tarafından yapılması, Avrupa sermayesinin ülke içinde ekonomik ve politik nüfuz alanlarını genişletirken, ülke içi ticaret ağlarının zayıflamasına

neden olmuştur. 1910'larda ülke içinde dokunan pamuklu kumaşın yüzde 65'i ithal malı iplik kullanılarak üretilmiştir (Pamuk, 2005, s.93-149).

1913-1915 sanayi sayımına göre, Osmanlı'da sanayi şirketlerinin yüzde 55'i İstanbul ve çevresinde daha sonra da İzmir'de kurulmuştur. 1915 yılında 264 şirketin yüzde 81'i özel kişilere, yüzde 10,6'sı anonim şirketlere, yüzde 8,3'ü devlete aittir. 264 şirketin sektörler göre dağılımı ise 75 tanesi gıda, 73'ü dokuma, 51'i kâğıt, 24'ü ağaç, 17'si toprak, 13'ü deri ve 11'i de kimya sanayinde faaliyet göstermiştir. Osmanlı sanayi ağırlıklı olarak gıda ve dokuma sektöründe yoğunlaşmıştır. Söz konusu şirketlerde 1913'de 16.975 işçi, 1915'de de 14.060 işçi çalıştırılmıştır. İşçilerin, 1915'de yüzde 48'i dokuma sanayinde, yüzde 27,8'i gıda sanayinde, yüzde 24,2'si de diğer sektörlerde istihdam edilmiştir. İşçilerin, almış oldukları ücretler ise 1915'de gündelik olarak, 3 ile 19,6 kuruş arasında değişmektedir. 1913'te kadın işçilerin yoğun olarak çalıştığı şekerlik, konservecilik, dokuma ve sigara kâğıdı fabrikalarında gündelik 10 kuruştan aşağıda olmuştur. En az gündelik ise ipek ve tütün fabrikalarındaki kadın işçilere ödenmiştir. Aynı dönemde, Avrupa'daki işçilik ücretlerinin Osmanlı'daki ücretlerden daha yüksek olmasının bir nedeni de buradaki işçilerin, eğitim ve öğretiminin yüksek olması sonucu verimlilik arttığı için, işçilik ücretleri de göreceli olarak yükselmiştir (Ökçün,1997, s.16-25).

Dokuma sektöründe ise genelde kadın ve çocuk işçiler çalıştırılmıştır. Örneğin 1850'de Şam'da dokuma sektöründe çalışan 3.526 işçinin 1.650'si çocuklardan oluşmuştur. Savaş döneminde İstanbul'da çalışan 7.185 kadın işçinin önemli bir bölümü genç kız ve çocuklardan meydana gelmiştir. 1920 yılında İstanbul'da çalışan çocuk işçi sayısı 4.200 olup, bunların büyük bir kısmını da kız çocukları oluşturmuştur. İşgücü içinde kadın ve çocuk işçilerin, bu denli yoğun olması bir yandan emek hareketlerinin gelişmesini engellerken, diğer yandan daha düşük ücretlerle çalıştırılmaları sonucunda kârlılığı da artırmıştır. İşçi kitlesinin, diğer önemli bir özelliği de işçilerin önemli bir bölümünün Müslüman olmayan Rum, Ermeni ve Yahudi kesimlerinden oluşmasıdır. 1915 sanayi sayımına göre, sanayi işçilerinin yüzde 60'ı Rum, yüzde 15'i Ermeni ve yüzde 10'u da Yahudilerden oluşmuştur. 1919 yılında Batı Anadolu'da imalat sektöründe çalışan 22.000 işçinin yüzde 55'i gayrimüslimlerden oluşmuştur. Yabancı işçilere verilen yüksek ücretler ve farklı milliyetlere mensup olmaları nedeniyle, işçiler arasında ortak çıkarlar için mücadelede bütünlük sağlanamamıştır. Osmanlı'da 1910 yılında yaklaşık 400 bin işçinin çoğu, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı sınırları dışında kalmıştır. Osmanlı'nın son yıllarında 200 bin civarında olduğu tahmin edilen işçilerin toplam nüfusa oranı yüzde 1 bile olmamıştır (Akkaya, Bulut ve Yüce, 2009, s.32-36).

Sonuç olarak, Osmanlı sanayisi 18. yüzyıla kadar geleneksel teknolojiler kullanılarak yapılan tarım ve imalat faaliyetlerinde, kapitalizm öncesi üretim ilişkileri egemen olup, büyük çaplı sanayi ve ücretli işçilik çok fazla gelişmemiştir. Osmanlı'da güçlü bir sanayi ve ticaret burjuvazisi olmadığından, sanayileşme de devlet eliyle yapılmaya çalışılmıştır. Ancak, devlet kendi kurduğu fabrikaları kârlılık esasına dayalı işletemediği için birçoğu kurulduktan kısa bir süre sonra kapanmış veya yabancı sermayeye devredilerek, onlar tarafından işletilmiştir. Osmanlı'nın, Avrupa devletlerine yönelik ticaret ve diğer idari alanlarda verdiği tek taraflı tavizler, uzun süren savaşlar sanayileşmenin gelişmesini engellemekle kalmamış, var olan küçük çaplı üretim merkezlerinin de rekabete dayanamayıp yok olmasına neden olmuştur. Küçük köylü üretiminin devamı ücretli işçi sınıfının gelişimini engellemiştir. Yabancı sermaye ise ülke içine yaptığı yatırımlarda vasıflı işçi gereksinimini gayrimüslim işçilerle gidermiştir. Osmanlı'da Çukurova ve Selanik gibi ticaret ve sanayinin geliştiği bölgeler hariç, toplam nüfus içinde işçilerin oranı genelde yüzde 1'i bile geçmemiştir.

3.3 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İşçi Hareketi ve Sendikalar

Endüstri devrimini gerçekleştiremeyen Osmanlı İmparatorluğu, endüstriyel gelişmeyi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet eliyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ancak, devlet eliyle kurulan fabrikalar da kısa süre içinde yabancı sermayenin eline geçmiştir. Bu nedenle, Osmanlı'da işçi sınıfı Batı'dan farklı olarak yabancı sermayenin etkisiyle gelişmiş ve büyümüştür. Yerli kapitalist gelişmenin bir ürünü olmayan, onunla karşıtlık yaşamayan ve sömürsünü somut hissetmeyen bu sınıf, eylemlerinde, bilinçlenmesinde de bu izleri taşımıştır. İşçi sınıfı, Batı'nın endüstriyel toplumlarında olduğu gibi toplumun iki karşıt sınıfından biri yerine ara sınıf olmuştur. Bu yüzden yabancı sermaye işyerlerinde çalışan işçilerin yaptıkları eylemlerde yapısı gereği "sömürücü yabancıya karşı" bir hareket olmuştur (Sencer, 1969, s.298-302).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk işçi eylemleri, 16. yüzyılda ücret ve çalışma koşullarından kaynaklanan sorunlar nedeniyle, inşaat işkolunda iş bırakma şeklinde gerçekleşmiştir. İşçilerin, 1863'e dek geliştirdikleri direniş ve mücadeleler genelde iş yavaşlatma, iş bırakarak "köyüne dönme" veya bir üst makama şikâyet şeklinde devam etmiştir. İşçilerin, yeni üretim ilişkilerine ilk tepkileri, Batı'daki gibi makine kırıclığı biçiminde başlamıştır. Rumeli'de 1830'larda başlayan makine kırıclığı eylemleri, 1840'lara kadar hızlanarak devam etmiştir. İlk grev, 1863 yılında Zonguldak'ta maden işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. 1872-1876 yılları arasında 16 grev ve bir grev dışı eylem gerçekleşmiştir. 1878 ve 1880 yılları arasında ise 10 grev yapılmıştır. Bu grevler kısa sürmesine rağmen küçümsenmeyecek oranda başarı ile sonuçlanmış ve bu grevleri bastırmak için çoğu zaman

asker ve polise başvurulmuştur. 1882 ve 1906 yılları arasında 31 grev gerçekleşmiştir. Grevler, ekonomik krizin artışıyla orantılı olarak artmış, siyasal baskının yoğunlaştığı İstibdat döneminde oldukça azalmıştır. 1863-1908 dönemi yapılan 58 grevin, 34'ü yani yüzde 60'ı İstanbul'da gerçekleşmiştir. Bu grevlerin ortak bir özelliği ise arkalarında işçi örgütlerinin olmayışı ve grevcilerin daha çok Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudi işçilerden oluşmasıdır (Akkaya, 2010, s.36-38).

Gazeteciler ise ilk grevlerini 1901'de İstanbul'da gerçekleştirmişlerdir. Abdülhamit, tahta çıkışının 25.yılında gazetelere iki paralık pul yapıştırma zorunluluğunu kaldırınca, İkdam ve Sabah gazetesi sahipleri 80-90 liralık kazanç elde etmişlerdir. Bu kazançtan pay isteyen gazete çalışanları, talepleri karşılanmayınca gazetelerden topluca istifa edip, Saadet adında kendi gazetelerini çıkartmışlardır. Ancak, okuyucu kitle bunların toplu olarak istifa ettiğini anlamamış ve gazeteleri almaya devam etmişler, Saadet ise borçlarını ödeyemez duruma düşmüştür (Topuz, 2003, s.71).

Kötü çalışma koşullarına ve düşük ücretlere karşı yapılan grev ve boykotlar, İstibdat yönetiminin baskılarına karşı da bir tepkiye dönüşmüştür. Ancak, Osmanlı'da dinamik, sayıca güçlü ve militan bilinçli bir işçi sınıfından henüz söz edilemeyeceği için, bu hareketler sosyalist olmaktan çok genelde sendikalist içerik taşımıştır (Ahmad, 2004, s.16). Madenlerde, tersanelerde başlayan grevler zamanla çalışma koşullarının oldukça ağır olduğu dokuma, demiryolu sektörlerine de sıçramış ve 1862-1922 yılları arasında toplam 260 grev yapılmıştır (Güzel, 1993, s.40).

Osmanlı'da sendikal anlamda işçi örgütlenmesi; sanayileşememe, işgücünün niteliksel ve niceliksel açılardan yetersizliği ve devletin genelde örgütlenmeye, özelde ise işçi ve diğer çalışanların örgütlenmesine karşı olumsuz yaklaşımları nedenleriyle 1908'e kadar mümkün olmamıştır. 1908 öncesi işçi örgütlenmeleri genelde yardımlaşma ve ticari faaliyette bulunma amaçlarıyla kurulmuştur (Yıldırım, 2013, s.99-100). Osmanlı'da ilk işçi örgütlenmesi, İstanbul'da yaklaşık 4.000 işçinin çalıştığı Tophane fabrikasında başlamış ve 1895 (kimilerine göre 1894 yılında kurulmuştur) tarihinde gizli olarak Osmanlı Amele Cemiyeti (OAC) kurulmuştur. Ancak, OAC'i II. Abdülhamid rejimine karşı mücadele ettiği gerekçesiyle yöneticileri tutuklanmış ve sürgüne gönderilmiştir (Yazıcı, 1996, s.96). 1908'de Meşrutiyetin ilan edilmesiyle oluşan özgürlük ortamında, neredeyse her meslek grubu örgütlenmeye ve greve gitmiştir (Yıldırım, 2013, s.100).

Osmanlı'nın yabancı şirketlere tanıdığı ayrıcalıklar, onlara limanlarda bir tekel gibi hareket etme hakkını vermiştir. Yabancı tüccarlar, işlerini yabancı işçilere ya da loncaya mensup olmayan Osmanlı işçilerine yaptırarak, işçiler üzerinde baskı kurmuşlardır. Bu ise işçiler arasında şiddetli mücadelelere yol açmış, liman işçileri yük alma ve boşaltma işine

engel olmuş, çeşitli sabotajlarda bulunmuşlardır. Yabancı tüccarların şikâyeti üzerine tutuklanan bu işçilerin eylemleri, 1908-1909'da da devam etmiştir. 1907'de İstanbul-Edirne-Selanik hattında çalışan demiryolu işçileri, Avrupalı mühendis ve işçileri örnek alarak ilk sendikalarını kurmuşlardır. Anadolu demiryolu işçilerinin, 1908'de kurduğu sendikalar sonrasında İmparatorluğun bütün demiryollarında grev yaşanmıştır (Quarter, 2004, s.924-930).

İşçi hareketinde asıl büyük sıçrama II. Meşrutiyet'le birlikte 1908-1913 yılları arasında yaşanmıştır. 1908'de gerçekleşen toplam 138 grevin 41'i İstanbul'da, 31'i Selanik'te ve diğerleri de değişik illerde gerçekleşmiştir. Özellikle Alman, İngiliz ve Fransız sermayesinin ağırlıkta olduğu işyerlerinde yapılan grevlerde, düzensiz ücret ödemelerine son verilmesi ve ücretlerin artırılması ile kötü çalışma koşullarının düzeltilmesi başlıca talepleri oluşturmuştur. İTP, baskı ve jurnalın görelisi olarak İstanbul'a oranla daha gevşek olduğu Balkan ve Makedonya kentlerinde, işçileri desteklemişlerdir. Ancak, İTP 1908 grevlerini engellemek ve yabancı sermayeye güvence vermek amacıyla bir yandan güvenlik güçlerini grevcilerin üzerine sürmüş, diğer yandan da "Tatil-i Eşgal Kanunu" (TEK) gibi yasal düzenlemelerle greve gitmeyi belli süreçler bağlayarak etkisizleştirmeye, sendikal örgütlenmeyi önemli ölçüde yasaklamaya çalışmıştır (Güzel, 1993, s.38-59). Quataert (2004, s.890), 1908 sonrası gelişen işçi hareketlerinin, İTP tarafından bastırılmaması halinde ülkenin belirsiz yollara sürükleneceğini dile getirmiştir.

1908 grevleri, özellikle demiryolu, haberleşme ve madencilik sektöründeki şirketleri rahatsız etmiştir. Bağdat, Şark ve İzmir-Aydın hatlarındaki grevler bölge ticaretini önemli ölçüde aksatmıştır (Çavdar, 2005, s.87). 1909 yılında çıkartılan TEK'le, hükümetten imtiyaz ve ruhsat olarak kurulan ve kamu hizmeti gören kurumlarda demiryolları, şehir hatları vapurları, su, elektrik, havagazı, tramvay ve limanlarda yükleme ve boşaltma işlerinde çalışan işçilerin sendika kurması ve grev yapmaları yasaklanmıştır. TEK ile bu işyerlerinde grevleri örgütleyen ve katılan işçilere, hem para hem de hapis cezası öngörülmüştür. TEK, 1946 yılındaki Cemiyetler Kanunu'ndaki değişikliğe kadar devam etmiştir (Talas, 1992, s.42). TEK yasası parlamentoda görüşülürken, Selanik'te SSİF önderliğinde 6.000 ile 8.000 arasında kişinin katıldığı gösteri ve yürüyüşler düzenlenmiştir. Edirne, İzmir, Kavala, Drama ve Edirne gibi diğer illerde de yapılan tüm protestolara rağmen TEK çıkartılmıştır (Güzel, 1993, s.87). TEK'in çıkarılmasında, ülke içinde başlıca işveren durumuna gelmiş ve ülke egemenliğini ellerine geçirmiş olan, Batı'lı emperyalist devletlerin, her türlü sendikacılık ve grev hareketlerinin yasaklanmasını talep etmeleri önemli rol oynamıştır (Işıklı, 1990, s.311). Nitekim yasanın çıktığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı sermaye yatırım oranı

yüzde 85 olup, iktidar üzerinde büyük baskılar yapabilecek güce erişmiştir (Yazıcı, 1996, s.100).

Hükümet, 1910 yılında kamu hizmeti gören işyerleri dışında sendika kurmanın serbest olmasına rağmen, şemsiye ve tütün üreten işyerlerinde bile sendika kurulmasını, greve gidilmesini çeşitli bahanelerle yasaklamıştır. Bu dönemde yabancı sermayenin beslediği gazeteler, Türk işçilerinin, yabancı işçiler kadar ücret zammı isteğinde bulunmamalarını, grev yapmalarının doğru olmadığını, bu grevlerin milli itibarımızı zedelediğini yazmışlardır. Mecliste bulunan bazı milletvekilleri ise ilkokul çağındaki çocuk ve kadın işçilerin günde 14 saat, haftalık 24 kuruşa, gün doğumundan gün batımına kadar sefalet içerisinde çalıştırılmalarına karşı koruyucu yasal düzenlemeler yapılmasını istemişlerdir. Ancak, hükümet 'bizde Batı'daki gibi işçi sınıfı yoktur, yasal düzenleme yapılacak olursa onu da biz yaparız' anlayışıyla karşı çıkmışlardır. Oysaki bu tarihte yalnızca İstanbul'da bulunan 341 fabrikada 40.000 fazla işçi çalıştırılmıştır (Sülker, 1966, s.60-64).

1909 sonrası grevlerin en önemli özelliği örgütlü işçilerin önderliğinde gerçekleşmiş olması ve bu grevler süresince işçi hareketinin sosyalist hareketlerle tanışması olmuştur. İTP'nin, 1909'da TEK'i çıkarmasındaki temel amaçlardan biri de işçi hareketinin, sosyalist akımların etkisi altına girmesini engellemek olmuştur. Nitekim İTP TEK'in yasallaşmasından sonra, sınıf bilincinin oluşumunu engelleyecek esnaf tipi örgütlenmeleri desteklemiştir. 1910'da 51 esnaf ve zânaatkâr cemiyetinin üye sayısı 11.760 kişiyi bulmuştur. TEK'in tüm yasaklamalarına rağmen işçiler, 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na dayanarak "cemiyet" adı altında ama sendikal içerikli olarak, örgütlenmeye devam etmişlerdir (Güzel, 1993, s.39). Ancak, mesleki temeli cemiyet örgütlenmeleri esnaflarla iç içe geçtiğinden, esnaf derneği özelliği ağır basan örgütlere dönüşmüşlerdir. Cemiyet tipi örgütlenmeler, işçi sınıfının kendi kültürünü ve bilincini yaratacak olan sendikalara dönüşmemiştir (Akkaya, Bulut ve Yüce, 2009, s.43).

Osmanlı işçisi grevler süresince örgütlenme ihtiyacı duymuş, grevler sona erince de bu cemiyet tipi örgütlenmelerin ömrü uzun olmamıştır. 20. yüzyılın başında İstanbul, Selanik, İzmir, Bursa, Zonguldak ve Samsun gibi işçilerin yoğunlaştığı yerlerde, bu cemiyetlere üye sayısı 150.000 civarına ulaştığı ileri sürülmüştür (Güzel, 1993, s.40).

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu (SSİF), 1908 Ağustos'unda günlerce süren liman işçilerinin greviden sonra, 1909 ilkbaharında Yahudi, Bulgar ve Makedonlar tarafından kurulmuştur. Kısa bir süre sonra duvarcılar, terziler, fırıncılar, kunduracılar, tramvay çalışanları, tuğlacılar, sabun ve bira fabrikası çalışanları SSİF'na katılmışlardır. SSİF, işçiler arasında milliyet ve din farkını aşarak, işçileri aynı çatı ve aynı eylemler altında toplamayı başarmış, sınıf bilincine yönelik ilk ve önemli bir örgüt olmuştur. Ancak, bağımsızlık

mücadeleleri, savaşlar ve mübadeleler sonucunda bu nitelikli işçilerin büyük bir kısmı sınırlarımız dışında kalmıştır (Akkaya, Bulut ve Yüce, 2004, s.43). SSİF, başlangıçtan itibaren İTP desteklemiş hatta bu desteği nedeniyle İTP şubesi olmakla suçlanmış ve ulusalcı Bulgar işçileri bu nedenle Federasyondan ayrılmışlardır. İTP ise 1910 kongresinde Türkçülüğü benimsemiş ve 31 Mart gerici ayaklanmasından sonra baskılarını iyice artırmıştır. Gösteri, grev ve örgütlenme haklarına sıkı denetim getirerek sendikalara yaşam hakkı tanımamıştır (Dumont, 2004, s.88-99).

Çağdaş anlamda sendikalaşma 20. yüzyılın başlarında kurulmaya başlamıştır. Genel yönetimi İstanbul'da bulunan, Edirne, Selanik ve Plovdiv'de şubeleri bulunan Demiryolu İşçileri Sendikası 30 Ekim 1907 tarihinde kurulmuştur (Yalımov, 2004, s.140). 1910 yılında, İmparatorluk sınırları içinde kurulmuş 31 sendikanın, 23 tanesi Selanik'te olup, bunların 14'ü SSİF bünyesinde yer almış ve üye sayısı 6.000 fazla olmuştur (Akkaya, 1998, s.10). Mütakereden sonra, Osmanlı Sendikalar Federasyonu'nun önderi Hüseyin Hilmi yeni bir ad altında İstanbul'da 1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'nı (TSF) kurmuştur (Tuncay, 1978, s.70). TSF, birçok sendikanın kurulmasına önderlik etmiş ve üye sayısı 5.000'i bulmuştur (Güzel, 1993, s.42).

1908'den sonra uygulanan grevler, daha yığılmalı ve süreklilik arz etmişler talepleri ekonomik ve sosyal nitelikli olmakla birlikte giderek politikleşmeye başlamışlardır. Türkiye emekçileri, uluslararası işçi sınıfı dayanışmasının en önemli belirtisi olan 1 Mayıs kutlamalarına bu dönemde başlamışlardır (Yalımov, 2004, s.140). 1 Mayıs 1910'da Selanik gibi birçok Rumeli kentinde kutlanmıştır. 1911'de ise Üsküp, Selanik, İstanbul, Kumanova, Veles ve Edirne'de kutlanmıştır, 1912 yılındaki 1 Mayıs gösterileri Osmanlı sosyalistleri tarafından organize edilmiştir. Selanik'te SSİF'in 1 Mayıs'ta iş bırakma çağrısına 7.000 işçi katılmış ve parkta toplanan işçilere jandarma ve polis müdahale ederek, toplantıyı engellemişlerdir. İTP, seçim öncesinde sosyalistlere karşı sert tutum almış ve sendikalar, işçiler üzerindeki baskılarını yoğunlaştırmıştır. Bir yandan İTP'nin baskıları diğer yandan savaşlar ve sıkıyönetim nedenleriyle 1 Mayıs kutlamaları fillen engellenmiştir. Dört yıllık Kurtuluş Savaşı döneminde işçi hareketi ve örgütlenmesi canlılık göstermiştir. TSF ile 22 Eylül 1919'da kurulan Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) ve Türkiye İşçi Derneği (TİD) başta İstanbul olmak üzere İzmir, Adana, Zonguldak, Eskişehir, Konya, Edirne ve Bursa'da kendi işçi örgütlerini kurup, işçileri örgütlemeye çalışmışlardır. TSF, 1920'de grevlerin artmasında önemli rol oynamıştır. Örneğin Fransız Tramvay Şirketinin işçilerinin, günde 18 saat ve günlük 50 kuruşluk ücretlerle çalıştırılmaya, karşı başlattıkları grevlerin sonucunda günlük ücretler 100 kuruşa yükseltilmiş, işgünü ise 9 saate indirilmiştir. TSF'nin 1921'de üye sayısı 17.000 ulaşmıştır. İşgalciler ile yerli ve yabancı patronlar, iktidar üçlüsü

TSF'nin daha da güçlenmesini engellemek için, TSF ve ona bağlı sendikalarda örgütlü işçileri toplu olarak işten atmışlar ve kendi "sarı" sendikalarını kurmuşlardır. Sosyalist hareketler, 1919'lardan itibaren işçi sınıfı bünyesinde genişlemiş olmakla birlikte, gerek devletin baskısı, gerek ülkenin işgal altında olması ve buna bağlı olarak milliyetçilik eğilimlerinin yoğunlaşması ve ülkede çok sayıda olan köylüleri kendilerine çekebilecek politikalarından yoksun olmaları nedenleriyle çok fazla başarılı olamamışlardır (Güzel, 1993, s.91-108).

İTP hükümetinin, 1913'ten sonra baskısı daha da artmış, muhaliflerin hemen hepsi ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderilmiş, işçi hareketlerini ise daha girişim aşamasındayken engellemiş ve eyleme katılanları tutuklamıştır. Mütareke döneminde Türkiye işgal edilmiş ve "Kuva-i Milliye" grupları ülkenin her yerinde işgale karşı düşmana direnmeye başlamıştır. İstanbul gibi işgal altındaki merkezlerde, işçiler özellikle yabancılara ait işyerlerinde grev ve eylemler yaparak, milli mücadeleye hizmet etmişlerdir (Çavdar, 2005, s.96).

Sonuç itibariyle, Osmanlı'daki işçi hareketleri ve sendikalaşma genelde sanayinin geliştiği bölgelerde ve yabancı sermayeye ait işyerlerinde, düşük ücret ve ağır çalışma koşullarına karşı başlamıştır. İstibdat döneminin ağır baskılarına rağmen işçiler grev yapabilmişlerdir. Özellikle 1908'den sonra Avrupa'dakilere benzer işçi örgütlenmelerinin kurulmasında, hem yabancı işçilerin (Rum, Bulgar, Yahudi, Ermeni vb. gibi) hem de yeni ortaya çıkan sosyalist hareketlerin etkisi olmuştur. İktidara gelmeden önce işçi hareketini destekleyen İTP ise, 1913'ten sonra tam tersi bir politika izleyerek hem işçi hem de sosyalist hareketlere yaşam hakkı tanımamıştır. Milli mücadele yıllarında ise daha çok işgalci güçlere karşı ulusçuluk duygu ve görüşleri ile grev ve eylemler yaşanmıştır.

3.4 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Basın

3.4.1 Egemen Ticari Basın

Avrupa'da 1450'lerde "Haber Yaprakları" biçiminde başlayan ilk gazetecilik kültürü, Osmanlı'da yaklaşık 400 yıl sonra basılı kitap kültürünü sindiremeden ortaya çıkmıştır. Batı'da 1730'lu yıllara gelinceye kadar 1,5 milyon kitaptan 1,4 milyar nüsha basılırken, 1729-1742 arasında Müteferrika Matbaasında 23 cilt 17 eseri 12.000 nüsha basılmıştır. Batı'daki kitap kültürü akılcılığın, hümanizmin yerleşmesine, bilginin sürekli, kolay ve ucuz yayılmasına hizmet etmiştir. Böylece, kitap kültürü ileri düzeyde uzmanlaşmış kadrolar yetiştirirken, gazete kültürü sadece geniş kitlelerin gündelik bilgilere sahip olmasını sağlamıştır (Koloğlu, 2006, s.1-24). Kitap kültürünün yeterince gelişmediği ülkemizde ise gazeteler, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet Dönemlerinde gündelik bilgiler dışında kitap kültürünün boşluğunu da doldurmayı amaç edinmişlerdir.

Osmanlı döneminde ilk gazete, İzmir'de 1821'de Charles Tricon'un kurduğu Fransızca *Le Spectateur Oriental* (Doğulu Seyiric) isimli gazete olmuştur. Bu gazete İtalyan, İngiliz ve Marsilya limanlarıyla yakın ilişkide olan tüccar gruplarının karşılıklı haberleşme ihtiyaçlarından çıkartılmıştır. Osmanlı topraklarında 1908 yılına kadar 150 civarında Fransızca gazete yayınlanmıştır. Bu gazeteler, Osmanlı'yla ilgili ekonomik, siyasi gelişmeleri aktarmakla birlikte, Osmanlı toplumunu modern tüketime de yönlendirmiştir (Koloğlu, 2006, s.22-38).

Osmanlı döneminde ilk Türkçe gazete 1828 yılında Mısır'da yayınlanan *Vekayi-i Mısıriye* olmuştur (Topuz, 2003, s.13). II. Mahmut'un isteği üzerine Marsilyalı bir Avukat olan Alexandre Blacque tarafından 1831 tarihinde *Takvim-i Vekayi* ve *Le Montieur Ottoman* adıyla gazete çıkartılmıştır. Gazetenin yazı dili modern bir gazete için çok ağıdalı olup, düşün ve görüş gazetesi olmaktan ziyade, iktidarın resmi gazetesi olmuştur (Berkes, 1973, s.200). Batı toplumlarında basının etkisini fark eden devlet, kendi finanse ettiği bu gazetelerde doğal olarak kendi görüşlerini yansıtmıştır.

Vekayi-i Mısıriye ile *Takvim-i Vekayi* gazeteleri devlet tarafından çıkartılmış ve yazar kadrolarının tamamı da maaşını devletten alan memurlardan oluşmuştur. Dolayısıyla, memur gazeteciler tarafından kaleme alınan yazılar, bireyi devlet karşında koruyup desteklemekten öte devleti güçlendirmeye ve korumaya yönelik olmuştur. Osmanlı'da devlet, Batı'nın, özellikle de Araplara yönelik Arapça yayınladığı bölücü, ayrılıkçı yayınların önünü kesmek için çeşitli vilayetlere basımevleri kurmuştur. Buralarda resmi yayınların yanı sıra özel kişilerin yayın yapmalarına da izin vermiştir. Bu uygulama, taşra yaşamına bir canlılık getirmekle beraber sansürünün doğmasına da neden olmuştur (Koloğlu, 2006, s.26-33). Basınla ilgili ilk yasaklar, 1858'de çıkarılan Ceza Kanunu'yla getirilmiştir. Osmanlı tebaasından olan bir milletin aleyhine yayın yapanlara, izinsiz matbaa açanlara hapis, para ve kapatma cezaları öngörülmüştür.

İlk Türkçe özel girişim 1860 yılında *Tercüman-ı Ahval* gazetesi olmuştur. Resmi görüşün dışında, toplumun sıkıntılarını dile getirmiş ve ansiklopedik bilgiler dağıtmıştır. Ne var ki, devlet yönetimini eleştirdiği için 6 ay sonra kapatılmıştır. Daha sonra çıkartılan *Tasvir-i Efkâr*, *Muhbir*, *Hürriyet*, *Basiret* ve *İbret* gibi gazeteler de eleştirel bir duruş sergiledikleri için aynı gerekçelerle kapatılmış ve yazarları sürgüne gönderilmiştir (Koloğlu, 2006, s.46-65). Bu dönemde eğitimli kişilerin çoğu devlette memur olduğundan gazeteler de devlet memurları tarafından çıkartılmıştır.

Basına yönelik baskılar, 1864'te *Matbuat Nizamnamesi* ile başlamış, 1876'da çıkartılan kararname ise yurtiçi ve yurtdışı tüm basının, baskıdan önce *Matbuat Dairesi* ve valiliklerce

denetlenmeden basılmasını yasaklamıştır. Bu dönemde yerli ve yabancı basını susturmak için, gazetecilere çeşitli kaynaklardan ödemeler yapılmıştır (Topuz, 2003, s.44-61).

Basın üzerindeki en koyu sansür ise Abdülhamit döneminde uygulanmış olup, mizah dergilerinin çıkmasına bile izin verilmemiştir. Bu dönemde ağırlıklı olarak dergiler çıkartılmış, gazetelerin ise tek kaynaktan ve aynı şeyleri yazmalarına izin verilmiştir. Abdülhamit dönemi, ayrıca kitap yakma geleneğini de yerleştirmiştir (Koloğlu, 2006, s.46-65).1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla istibdat dönemi başlamıştır. Basına yönelik baskılar artarken, gazeteciler sürgün edilmiş ve devlet desteğinde yandaş basın yaratılmıştır.

24 Temmuz 1908 günü gazetelerini sansür denetimine sunmadan piyasaya süren İstanbul basını, basın rejiminin değişmesine önderlik etmiştir. 1909'da çıkartılan ve 1931 yılına kadar yürürlükte kalan yasa ile baskıdan önce sansür uygulaması kaldırılmıştır. Ancak, devletin temelini sarsmaya, halkı ayaklandırmaya yönelik yazılara yine sınır konulmuştur. Basın üzerinde 1908'den sonraki baskı ve yasaklamalar İttihatçılar ve karşı olanlar biçiminde devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'yla birlikte basın üzerinde artan, baskılara sıkıyönetim ve kâğıt sıkıntısı da eklenince zaten kapanan muhalif basına iktidar yanlıları da katılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde gazeteler ve dergiler gündelik politik yazılar ile her çeşit fikir ve bilimsel yazılara yer vererek kitabın, Batı toplumlarında oynadığı rolü üstlenmişlerdir. (Koloğlu, 2006, s.87-92). Bu dönemde gazeteler, sansürler nedeniyle genelde bilimsel ve edebiyat alanına yönelik yayınlara ağırlık vermişlerdir.

İlk haber ajansı, 1911'de kurulan Osmanlı Telgraf Ajansı olmuştur. Ajans, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin propagandasını yaptığı için, 1914 yılında kapatılmıştır. 1914'te Osmanlı Milli Telgraf Ajansı açılmış, o da Alman haber ajansından alınan bültenleri yayınlamış, Almanların I. Dünya Savaşı'nda yenilgisi üzerine kapanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda Ankara'da 1920'de Atatürk'ün adını koyduğu Hakimiyet-i Milliye gazetesi çıkartılmıştır. Atatürk'ün kararıyla 1920'de Ankara'da Anadolu Ajansı ile Matbuat Umum Müdürlüğü kurulmuş ve aynı gün Reuter ve Havas ajanslarıyla haber alışveriş anlaşması imzalamıştır (Topuz, 2003, s.93-140).

3.4.2 Sendikal Basın

Osmanlı'da ilk sendikal basın denemeleri 1908 grevleri ve bu dönemde yükselen işçi hareketi çerçevesinde, işyerlerinde kurulan cemiyet ve birliklerin talepler ve şikâyetnameleri biçiminde çıkmıştır. İlk süreli yayınlar ise işçi hareketinin erken başlayıp, geliştiği Selanik'te daha sonra da İstanbul ve İzmir'de çıkmıştır (Baydar, 1998, s.13). Balkanların kültür merkezi haline gelen Selanik'te, 1909 Mart'ında "anarko liberal" bir Bulgar grubu ve Abraham Benaroya'nın önderliğinde Rabotniceski Vestnik (İşçi Gazetesi)

çıkartılmıştır. 1909 yılında Selanik, İstanbul ve Edirne'de faaliyet gösteren " Makedonya ve Edirne Sosyal Demokrat Grupları"nın aralarındaki ilişkiyi sağlamak için Vasil Glavinov'un başyazarlığında Rabotniceski İskra'yı (İşçilerin Kıvılcımı) yayınlamaya başlamıştır. Bulgar sosyalistleri bu gazeteler aracılığıyla Jön Türk devrimini desteklemişlerdir (Adanır, 2004, s.64).

SSİF, Ağustos 1909'dan 1910 yılı sonbaharına kadar Amele gazetesini çıkarmıştır. Gazetenin ilk dört sayısı Osmanlıca, Rumca, Bulgarca ve Yahudi İspanyolcası, sonraki beş sayısı da sadece Bulgarca ve Yahudi İspanyolcası ile çıkartılmıştır. 1911-1912 yılları arasında Solidaridad Obradera'yı (İşçi Dayanışması) yayınlamıştır (Akkaya, 1998, s.10). Selanik'in Yunanistan'a katılmasından sonra SSİF, 1914 ortalarına kadar Avanti diye yeni bir gazete çıkarmıştır. SSİF, çıkarmış olduğu süreli yayınlarda, işçi haberlerine çok yer vermiş, grevler, kongreler ve sendikal haberlerle işçi mücadelelerinde önemli bir yol gösterici olmuştur. Selanik işçilerine sunduğu somut örneklerle, durmadan örgütlenmeye ve sınıfsal dayanışma bilincine erişmeye teşvik etmiştir. Bunun yanı sıra çağın önemli sorunlarına korkusuzca değinen makaleler yayınlarak, zamanın sorunlarını sosyalist bir görüş açısından inceleyen yegâne yayın organı olmuştur (Dumont, 2004, s.83-84). SSİF çıkardığı yayınlar ideolojik olmakla birlikte, işçi sorunlarına ve örgütlenmeye yönelik sendikal bir yanı varolmuştur.

1910'da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF), İstanbul'da Şubat 1910'da haftalık İştirak dergisini çıkartmıştır. İştirak 16'ncı sayısına kadar düzenli çıkmış daha sonra Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmıştır. Bu olaydan iki ay sonra OSF İştirak'in yedeği olarak İnsaniyet'i yayınlamıştır. Daha sonra da Sosyalist ve Medeniyet'i çıkarmışlardır. OSF'nin kuruluşunda yayınladığı parti Beyanname ve Programından hareketle, OSF'nin sosyalist olmaktan çok, siyasal özgürlük talepleri içeren liberal bir kuruluş olduğunu ileri sürülmüştür. Çıkardığı yayınlar, tam bir sendikal basın olmaktan ziyade işçi sınıfının çalışma koşullarının düzeltilmesi ve örgütlenmesini dile getiren, işçi eylemlerinden haberler veren yayınlar olmuştur (Tuncay, 1978, s.39-44).

TSF, 1919 Nisan'ında İştirak'in yerine tek yapraklı günlük gazete olarak, İdrak'i çıkarmıştır. İşçi ve örgütlenme konularına yer veren İdrak sadece 33 sayı çıkabilmiştir. 1922'de İstanbul'daki Reji Tütün İşçileri Cemiyeti'nin, ilk sayısı Temmuz 1922'de yayınlanan Bugün adlı dergisi ile Beynelmilel Amele İttihadı Örgütü'nün Rumca çıkan Neos Anthropos (Yeni İnsan) adlı dergisi ve Türk Mürettepler Cemiyeti'nin Haber gazetesi Aydınlık ve TİÇSF'nin "Haftalık Siyasi Amele ve Köylü Gazetesi" olarak, 25 Ocak 1925'ten itibaren yayınlamaya başladığı Orak-Çekiç doğrudan sendikal yayınlar olmamakla birlikte yarı sendikal basının ilk örnekleri arasında yer almıştır (Baydar, 1998, s.10-11).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde sendikal basının deneyim ve birikimine bakıldığında geriye süreklilik taşıyan bir mirasın kalmadığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri işçiler arasında okuma-yazma oranının düşüklüğü ile bu yayınların maliyetlerinin karşılanmasındaki güçlükler ve en önemlisi de hükümetin uyguladığı sansür ve kapatma cezaları olmuştur. İşçi dernekleri ve sosyalist partiler, bütün bu zorluklara rağmen sendikal basın alanında küçümsenmeyecek bir mücadele vermiş, inatçı bir damar bırakmışlardır (Akkaya, Bulut ve Yüce, 2009, s.73).

Sonuç olarak, Osmanlı Dönemi'nde özellikle de 1908 Jön Türk Devriminden sonra gelişen işçi ve sosyalist hareketler yayın hayatına bir canlılık getirmiştir. Sosyalist partiler daha kuruluş aşamasında ve sonrasında tüm yasaklamalara ve kapatmalara rağmen dergi-gazete çıkarmaya devam etmişlerdir. Bu yayınlar, direkt sendikal yayın olmaktan çok, bu siyasi partilerin düşünce ve görüşlerini aktardıkları yayınlar olmuşlardır. Bununla birlikte, yayınlarda yapılan haber ve yazılan yazılar ile genel de işçi sınıfının örgütlenmesine ve taleplerine sahip çıkılmış, işçilerin bilinçlenmesi ve örgütlenmesine hizmet etmiştir.

3.5 Cumhuriyet Dönemi Devlet ve Toplumsal Yapı

Cumhuriyet döneminin tarihsel gelişimini ayrıntılarıyla ele alıp incelemek, bu araştırmanın sınırlarını aşan bir çalışmadır. Bu nedenle, Cumhuriyet dönemi devlet ve toplumsal yapıyı daha çok bu döneme damgasını vuran yönetici kadronun, sosyo-ekonomik ve siyasal amaçları, uygulamaları ve bunun toplumsal yapı üzerine etkilerini ele almaya çalışacağız.

Osmanlı İmparatorluğu, Cumhuriyet Türkiye'sine, uzun yıllar değiştirmekte zorlanacağı siyasal, toplumsal ve ekonomik bir yapı bırakmıştır. Türkiye'de 1960'lı yıllara kadar siyaset alanında egemen olan kişilerin büyük bir bölümü, Osmanlı döneminde yetişmişlerdir. Dolayısıyla, Cumhuriyet dönemindeki birçok siyasal oluşumun kültürel ve düşünsel kökenleri Osmanlı'dan gelmiş ve Cumhuriyetin yönetici kadrolarını da etkilemiştir. Örneğin, Cumhuriyet döneminin siyasal ve toplumsal yapısı üzerinde belirleyici etkisi olan "halkçılık" ideolojisinin kökeni, II. Meşrutiyet sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. Nitekim Tunay'a "İkinci Meşrutiyet Cumhuriyetin siyaset laboratuvarıdır" diye tanımlamıştır (Makal, 1999, s.36-37). Nitekim Cumhuriyet dönemine egemen olan, bağımsız bir milli ekonomi ve devlet yaratma görüşleri ilk önce Jön Türkler daha sonra da İttihat ve Terakki tarafından savunulmuştur (Karpaz, 1996, s.87). Cumhuriyet döneminde de savunulmaya devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun "Batılılaşmış" yeni askeri-bürokrat kadrolarının içinden çıkan Kemalistler, Batı toplumlarındaki gibi varlıklı hâkim sınıfın iktidarının uygulayıcısı olarak ortaya çıkmamıştır. Yakın çağ Türkiye'sinin siyasal ve toplumsal yapıları da, tarihi de

elbette ki sınıfsal bir içeriğe sahip olmakla birlikte, İngiltere gibi belirli Avrupa toplumlarının tarihinden hareketle "ideal tip"lerden farklı ve daha karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. Yeni yönetici kadro, Osmanlı İmparatorluğunun kapitalist dünya ile bütünleştiği tarihi koşullar içinde, bir yandan Aydınlanma Çağı'nın diğer yandan Fransız Devrimi'nin akılcı, hürriyetçi ve eşitlikçi fikirleriyle kapitalist toplumsal gelişmeyi hedeflemişlerdir. Devlet desteği ile yaratılacak bir yerli burjuvazinin Türkiye'nin ekonomik gelişmesinde itici güç haline getirilmesiyle toplumsal yapının ulus-devlet modeline göre yeniden şekillendirilmesinde bu kadro, hayati bir rol üstlenmiştir (Tezel, 2002, s.135).

Kapitalist ülkeler, burjuva devrimini gerçekleştirmemiş Osmanlı'nın siyasi bağımsızlığını sona erdirerek, onu hammadde ve mamul madde pazarı haline getirmiş ve kendi ekonomisine bağımlı kılarak yarı-sömürge durumuna düşürmüşlerdir. Sevr Antlaşması, ülkenin sömürgeleştirilmesinin son aşaması olmuştur. Kuvayi Milliyeciler, kayıtsız şartsız ülkenin siyasi bağımsızlığı için sömürgeciliğe karşı mücadele etmişlerdir ancak bu mücadele ekonomik bağımsızlık alanında zayıf kalmıştır. Emperyalizmi, siyasi, askeri ve hukuki yönleri ağır basan bir olgu olarak görüp yabancı sermaye-emperyalizm ilişkilerini yeterince kavrayamamışlardır. Oysa emperyalizm, Batı tekellerinin sermaye ihracına, dış ticaret mekanizmasına ve çeşitli uluslararası piyasa bağlantılarına dayanan bir sömürü ve iktisadi ilişkiler sistemi olup geri kalmış bir ülkede siyasi bağımsızlığa saldırmadan da iktisadi egemenliğini sürdürebilir. Geri kalmış bir ülkede dolaysız siyasi-askeri hâkimiyetle bu sistemi sürdürmek mümkün olmuyorsa; biçimsel bağımsızlığa görünüşte saygı göstererek ilişkilerini yerli ortaklar ve işbirlikçilerle de sürdürerek, siyasi nüfuzu oranında siyasi iktidara ortak olabilirler. İşte Milli Mücadele liderleri, siyasi bağımsızlık içerisinde emperyalizmin iktisadi içeriğini fark edemediler, siyasi bağımsızlığa ve Türkiye'nin egemenlik haklarına riayet ettikleri takdirde yabancı sermayeden yarar geleceğini ümit etmişlerdir (Boratav, 2006, s.52-100).

Kurtuluş Savaşı boyunca, işgalcilere ve yerli işbirlikçilerine karşı sadece yurtseverlikle karşı koyamayacaklarını iyi bilen Kemalist kadro, toplumsal desteği sağlamada varlıklı ve etkili Türk-Müslüman çevrelerden (arazi sahipleri, tüccar, tarikat lideri, Kürt aşiret liderleri v.b. gibi) destek almışlardır. Yeni yönetici kadro, barış döneminde de varlıklı kesimlerle oluşturduğu siyasal-toplumsal ittifakı yeni ulus-devlet modelinde de devam ettirmiştir. Nitekim Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) oluşturmak amacıyla 15 Ocak 1923'te çıktığı yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarda, Türkiye'de oluşturulacak yeni siyasal yapının herhangi bir sınıfın çıkarlarını korumaya yönelik olmayacağını vurgulamış olsa da büyük arazi sahiplerinin bulunduğu yerlerde yaptığı konuşmalarda, bu kesimlerin çıkarlarını savunacağına dair güvenceler vermiştir. Ne var ki CHP'nin 27 yıllık yönetimi boyunca, asker-

bürokrat yönetici kadro, siyasal iktidarını, tüccarlar ve büyük arazi sahipleri gibi sivil toplumun varlıklı kesimleriyle oluşturdukları ittifaka dayandırmış olsa da, siyasal kurumların üst kademelerini kendi ellerinde tutmuşlardır (Tezel, 2002, s.137-143).

Türkiye'de Cumhuriyet rejimi, ne Batı toplumlarındaki gibi varlıklı sınıfların iktidarı direkt ele geçirmesi, yani burjuva demokratik devrimiyle, ne de yönetici kadronun bu varlıklı sınıfın direkt emrinde olmasıyla oluşmamıştır. Çünkü varlıklı sınıflar, hem dışsal hem de içsel etkiler nedeniyle Osmanlı İmparatorluğunda iktidarı ele geçirebilecek bir güce hiç bir zaman ulaşmamışlardır. Ancak, yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin yönetici aydın-bürokrat kadrosu, siyasal iktidarını, toplumun varlıklı kesimleriyle ittifaka dayandırarak, sürdürmüştür.

Yönetici kadro, Osmanlı İmparatorluğunun yarı sömürge statüsü ve kurumlarını ortadan kaldırmak için Lozan'da büyük mücadeleler vermiştir. Batı devletleri, Lozan'da kapitülasyonların kaldırılması konusunda Ankara hükümetine büyük güçlükler çıkarmışlardır. Özellikle İngiltere, hükümetin ileride sanayileşme için isteyeceği yardımları vermemekle tehdit etmiştir. Yarı-sömürge olma deneyim o denli tazeydi ki yabancı sermaye çevreleriyle girişilecek yeni ilişkilerin benzer yarı-sömürge statüsüne yol açması, yeni Türk devletinin bağımsızlığını sınırlandırmasından korkulmuştur. Öte yandan, yurt içindeki sermaye birikimi, teknik bilgi, beceri eksikliklerini aşmak için hükümetin, yabancı sermaye çevreleriyle ilişki kurması da kaçınılmaz, hale gelmiştir (Tezel, 2002, s.191-195).

Avrupa'nın askeri ve siyasi gücünün, sanayi kapitalizmden kaynaklandığını gören Atatürk, "iktisadi zaferle taçlanmadıkça, siyasal ve askeri zaferlerin uzun ömürlü olamayacağı" görüşünden hareketle hızlı sanayileşme gereğini vurgulamıştır. Hükümet, 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'ne sunduğu raporda; devletin özel girişimcilere kredi ve teknik yardım sağlayacağı, koruyucu gümrük politikası getirerek sanayileşmeyi hızlandıracağını öne sürmüştür. Atatürk, kongrede yaptığı konuşmada yerli gayrimüslimlerin ticarete sahip olduğu etkinliğin azaltılacağını, siyasi bağımsızlığa aykırı düşecek arayışlar içine girmemeleri şartıyla yabancı sermayeyle işbirliği yapılabileceğini dile getirmiştir (Tezel, 2002, s.143-149).

İzmir İktisat Kongresi, çiftçi, tüccar, sanayici ve amele olmak üzere dört grupta toplanmıştır. Büyük çiftlikler ve ticaret burjuvazisi temsilcileri Kongre'ye örgütlü ve bilinçli katılırken, amele temsilcilerinin işverenlerce ve siyasi kadrolarca danışıklı seçildiği gözlenmiştir. Kongre çalışmalarında her bir grup, kendi görüşlerini, iktisadi önerilerini sunmuştur (Boratav, 2006, s.39-43). Kongre'nin mesleki temsil esasına dayalı olarak toplanması, sosyal bilimciler arasında yeni rejimin "devlet korporatizm" olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği noktasında tartışmalara yol açmıştır. Bu konuya ilişkin değerlendirmeler bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

Kongre'de, Milli Türk Ticaret Birliği'nin yabancı sermaye ile ilgili önerileri kabul edilirken, işçilerin TEK'in kaldırılması ve sendikal hakkın tanınması, iş kazalarına karşı sermayedarların sorumluluk alması ile imtiyazlı yabancı sermaye şirketlerinin devletleştirilmesi önerileri ise üç grupça reddedilmiştir. Kongre genelde büyük toprak sahiplerinin ve İstanbul ticaret burjuvazisinin egemenliği altında geçmiş ve burada alınan kararlar, 1931 yılına kadar Cumhuriyet'in iktisat politikalarına egemen olmuştur (Boratav, 2006, s.38-43).

Kongre'nin amacı, uygulamaya konulacak yeni ekonomik politikalar hakkında hükümet kadroları ile varlıklı sınıflar (toprak sahibi, tüccar ve sanayici) arasında uzlaşma sağlamak, olmuştur. Aşar'ın kaldırılması kararı alınmış, işçilerin sendika kurma ve grev yapma haklarının tanınması, asgari ücret, hastalık ve yaşlılık sigortası oluşturulması ve daha iyi çalışma koşullarının sağlanmasıyla ilgili ilke kararları alınmıştır. Kongreye katılan Müslüman-Türk tacirlerin milliyetçiliği ise, Batı burjuvalarının Türkiye'deki uzantısı olma rolünü yerli gayrimüslimlerin elinden alma isteğiyle sınırlı kalmıştır. Yönetici kadro, İktisat Kongresinde alınan kararları, işçilerle ilgili olanlar dışında dikkatle uygulamaya çalışmıştır. 1925'te Aşar Vergisi kaldırılmış, 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmış, ticaret ve sanayi kesimine kredi sağlamak için 1924'de İş Bankası, 1927'de de Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. İşçilerle ilgili ters yönde politika izlenmiş, 1930'larda sendika kurma ve grev yapma hakları yasaklanmıştır (Tezel, 2002, s.149-152).

Türkiye'de Osmanlı döneminden beri politik-askeri güce sahip olan bazı bürokratlar, sadece, devamlı garantisi olmayan artık ürün elde etmekle kalmamış, üretim aracı sahibi de olmaya başlamıştır. Bu süreç Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Batı'da gelişen sermaye, siyasi iktidarı denetimi altına alırken, bizde tam tersi olmuştur. Sonradan sermayedar sınıfa dâhil olan bu bürokratlar ise tekelci kapitalist çağda, uluslararası kapitalist bağlantıların dışında kalamamışlardır. Emperyalist güçlerle çatışmaya girmek yerine, onların yerli ortakları olarak, Batı kurumlarını almaya çalışırken, kendi ülkelerindeki üretici güçlerin tasfiye edilmesinde rol oynamışlardır. Üretim güçlerinin gelişimi, emekçi büyük halk kitlelerinin mutluluğunu mutlak ve nispi olarak arttırıcı yönde gelişmediği için, bu kesim kendini savunma adına eski değerler sistemine İslamcı-Doğucu çerçeveye sarılmak zorunda bırakılmıştır. Batı, kapitalizm gerektiğçe Batıcı-laik bürokratlar ile İslamcı çerçeveye sığınmış halk kitlelerini karşı karşıya getirmiştir. Bu bölme ile Türkiye'de gerçek bir gelişimin olanakları kilitlenmiştir (Küçükömer, 2009, s.99-138).

Osmanlı döneminde de siyasi iktidarı elinde tutan bürokratik kadro arasında var olan ekonomik ve siyasi politikalara yönelik farklı yaklaşımlar, CHP'nin 27 yıllık iktidarı

döneminde de devam etmiştir. Bunda yukarıda da belirtildiği gibi bazı bürokratların, sonradan edindikleri sermayeler ile yabancı kapitalistlerle kurdukları ilişkiler önemli rol oynamıştır.

Hükümetin lider kadroları, özel sektörün sermaye birikimini ve sanayileşmesini bazı doğrudan desteklerle hızlandırmaya çalışırken, gelir dağılımı konusunda belirgin bir görüşleri olmamıştır. Ancak, kamu eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine önem vermişlerdir (Tezel, 2002, s.154-155).

1923-1931 arasında milli bağımsızlığa saygı göstermesi şartıyla yabancı sermaye teşvik edilmiş, ancak imar ve kalkınma hamlelerine katkılar yapacak genişlik ve biçimde yabancı sermaye gerçekleşmemiştir. Yabancı sermaye ülkenin iktisadi çıkarlarına uygun bir faaliyet göstermemiştir. Yabancı sermayeye paravanlık eden özel yerli sermaye de tüm himaye ve teşviklere (gümrüksüz mal getirme vb. gibi) rağmen aynı dönemde parlak bir sınav vermemiştir. Özellikle dış ticaret, madencilik, armatörlük gibi faaliyet kollarında, kısa dönemli kârlar uğruna uzun dönemli "kamu çıkarını" pervasızca çiğnemişlerdir. Himaye politikaları, doymayan kâr hırslarıyla birleşmiş ve tüketicilere insafsızca yüklenmişlerdir. Devletin özel sektörle kurduğu ortaklık devlet hazinesinin aleyhine sonuçlanmış, milli gelirden umulan artış sağlanamadığı gibi halk yığınlarının ekonomik sıkıntıları giderilememiştir (Boratav, 2006, s.142).

Ekonomide yaratılan fazlanın sahiplenmesinde büyük öneme sahip dış ticaret kesiminin kapitalist dünya metropollerine bağımlı yapısı, dış ticarete oluşan ticaret kazançlarının önemli bir kısmının Türkiye dışında aktarılmasına yol açmıştır. Lider kadronun ise dış ticarete yabancı kapitalistlerin denetiminin azaltılmasına yönelik ekonomi politik hedefleri olmamıştır (Tezel, 2002, s.157).

Lozan Antlaşmasının, iktisadi hükümleri arasında yer alan Osmanlı borçlarının ödenmesi ve 1928 tarihine kadar İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya eski Osmanlı gümrüklerini uygulanması şartlarının devamı, bağımsız bir dış ticaret politikasını imkânsız kılmıştır. Gümrük gelirlerindeki azalma ve köylüden alınan aşar vergisinin kaldırılması, devlet gelirlerinin iyice azalmasına yol açmıştır (Boratav, 2006, s.34).

Cumhuriyetin kuruluşundan Büyük Ekonomik Buhan'a kadar geçen (1923-1929) dönemde, izlenen ekonomik gelişme politikasının "liberal" ve "özel girişim yanlısı" olduğu iktisat tarihçilerinin birleştiği bir tespit olmuştur (Koçak, 2003a, s.29). Ancak, 1929'lardan sonra gerek içsel gerekse dışsal koşulların dayatmasıyla ekonomi politikalarında değişikliğe gidilmiştir.

1920'lerden beri süregelen ticaret açığı 1929 ekonomik buhranında ciddi dengesizlikler yaratmıştır. İhraç gelirlerini yetersiz sanayileşme hızı ile arttırmak mümkün olmayacağı için, ithalat harcamalarının kısılması yoluna gidilmiştir. Dış ticaret hadlerindeki

düşme, iç ticaret hadlerinde de düşüş yaratmış, tarım ürünlerini satın alma gücü % 30 azalınca, köylü yığınların gelirlerinde önemli çöküntüler meydana gelmiştir. Atatürk, artan ekonomik ve siyasi huzursuzluğu bizzat yerinde incelemek için 1930 Kasım'ında uzun bir yurt gezisine çıkmıştır. Atatürk, gezi sonucunda ekonomik gelişmeyi hemen hızlandırabilmek için bir şeyler yapılmazsa, sadece halkın refahının değil, rejimin de tehlikeye düşeceği sonucuna ulaşmıştır. Hükümetin, 1930'larda sanayileşmeyi hızlandırmak için özel sermayeye yönelik uyguladığı yeni koruma ve sübvansiyonlar, Büyük Buhran'ın çalkantıları içinde yabancı sermaye açısından yeterli olmamıştır. Yabancı devletlerden istenen kredi borçlarına da olumlu bir yanıt gelmemiştir. Sanayi programının uygulanmasında tek seçenek devlet kapitalizmine başvurmak şeklinde belirlemiştir. Türkiye'de devlet kapitalizmine yönelmede dış etkenlerin yanı sıra özel girişim aracılığıyla gerçekleştirilen sanayileşme hızı ve yapısı konusunda istenilen sonucu ulaşılamaması da büyük rol oynamıştır (Tezel, 2002, s.238-245).

1930 yılında Atatürk'ün teşvikliyle "güdümlü bir muhalafet" amacıyla kurulan Serbest Parti (SP)'nin, muhalefet alanı daha baştan ekonomik konularla sınırlandırılmıştır. SP, eleştirilerini iki noktada toplamıştır. Birincisi, devletin aşırı harcamalarına neden olan ve halkı yüksek vergi yükünün altına sokan demiryolları yapımı bir diğeri ise, yerli-yabancı şirketlerin kendilerine tanınan imtiyazlı tekel haklarını istismar ederek, çok yüksek fiyatlar uygulaması ve hayat pahalılığını artırmasına karşı geliştirilmiştir. SP ile CHP arasında kesin çizgilerle ayrılmış bir tutum ve felsefe farkı olmamıştır (Boratav, 2006, s.60-81). Ancak, SP denemesi temel bir gerçeği açığa vurmuştur. O da, siyasi reform ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik ve toplumsal reformlarla tamamlanmadığı sürece ayakta kalamazdı (Karpat, 1996, s.75).

1929 ekonomik buhranı ve o yıla kadar izlenen iktisat politikalarının ortaya çıkardığı çıkmazlar, CHP'yi devletçi politikalar izlemeye yöneltmiştir. Nitekim SP kurulurken bu partinin liberal ve CHP'nin devletçiliği yukardan tayin edilmiştir. Kısaca SP, CHP'nin devletçiliğe geçişi için bir araç işlevi görmüştür. Devletçilik terimi tam olarak yerleşmediği için İsmet Paşa bu terimin yerine "Milli İktisat Sistemi" ibaresini kullanmıştır. Mustafa Kemal, 1931 Ocak'ında İzmir'de yaptığı bir konuşmada ilk kez, CHP programının bir unsuru olarak devletçilikten söz etmiştir: "Fırkamızın takip ettiği program... iktisadi noktai nazardan devletçidir... Halkımız tab'an devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimizin tebayii ile fırkamız programında tamamen bir mutabakat vardır". 1931 yılı Mayıs ayında toplanan CHP'nin üçüncü büyük kongresinde kabul edilen programında, fırkanın altı temel ilkesi ve bu arada devletçilik de yer almıştı: "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek

menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır" (Boratav, 2006, s.60-95).

Buna göre, CHP, özel girişimciliği toplumsal düzenin temel ögesi saymakla birlikte, özel girişimin gücünün yetmediği sanayi işletmelerinin devlet eliyle kurulması kararı alınmıştır. Anayasa'da 1937'de yapılan değişiklikle, devletçiliğin Türk devletinin temel özelliklerinden biri olduğu ilan edilmiştir (Tezel, 2002, s.244).

Ayrıca, kalkınmanın finansmanında yabancı sermayenin önemli rol oynayacağı inancı da 1931'de ortadan kalkmıştır. 1931'de parti programında, "Normal sermayenin yegâne menbaı milli sây ve tasarruftur" cümlesine yer verilerek, yabancı sermayenin "normal-dışı" sayılması gerektiği imâ edilmiştir. Büyük imar hamlelerine katkıda bulunmaya yanaşmayan yabancı sermaye bu yıllarda, sessizce özellikle şirketler çerçevesinde Türk ticaret ve bürokrasi unsurları ile ortaklıklara girişerek ülkeye sızmaya devam etmiştir (Boratav, 2006, s.104-106).

Atatürk, özel girişimin yetersizliğinden hareketle, izledikleri devletçiliğin liberalizm ve sosyalizmden farklı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik... Sosyalizm nazariyatçıların ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliği manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şey yapamadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak. Devlet, hususi teşebbüsle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol liberalizmden başka bir sistemdir (Küçükömer, 1969, s.110-111).

Devletin ekonomik alana müdahalesinin temel nedenlerinden birisi de devleti topluma karşı koruma ve güçlendirme kaygısı olmuştur. Çünkü devletin başlangıçta dayanabileceği ne güçlü bir bujuvazi, ne de güçlü bir işçi sınıfı vardır. Bu nedenle ekonomik ve toplumsal yaşamda devlet merkezli bir siyasal iktidar için kamu iktisadi teşekkülleri önemli role sahiptir. Siyasal iktidar, böylece devlete tabi, devlet eliyle büyütülen serbest girişimin getirdiği siyasal güvencenin yanında, devletine tabi ve muhtaç bir işçi sınıfı yetiştirerek, güçlenmesini ve rejimi güvence altına alacaktır (Akkaya, 2010, s.65).

Bazı aydın çevreler (Kadro çevresi), devletçiliği iktisadi bir politika olarak değil, iktisadi ve toplumsal sistem olarak yorumlamışlardır. Bu çevreye göre, devletçilik kapitalizm ve sosyalizm arasında, her ikisinin de bazı özelliklerini taşıyan ve sırf Türkiye'ye özgü olmayıp, bağımsızlığa kavuşan tüm az gelişmiş ülkelere izlenecek bir sistem olarak görülmüştür. Devletçiliği bir iktisat politikası olarak yorumlayan resmi çevreler ise, devletçiliği Türkiye'nin komünizme kaymadan kalkınmasını, milli ekonominin rasyonel ve adil işlenmesini sağlayan, kapitalizme değil liberalizme alternatif olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Resmi çevreler içindeki ılımlılar, devletçiliği "ferdin yapamadığı işleri devletin yapması" şeklinde formüle ederken, daha ileri ve radikal çevreler devletçiliği "kamu çıkarının gerektirdiği her işin devlet tarafından yapılması" biçiminde tanımlamışlardır. Atatürk'ün, her iki tutumunda izlerini taşıyan ve Afet İnan tarafından dile getirildiği söylenen devletçilik görüşü ise şöyledir: "Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesi güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti feraha, memleketi mamuriyete eriştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhasa iktisadi sahada devleti fillen alâkadar etmektedir." (Boratav, 2006, s.139).

Kadrocular, Türkiye'de devletin sınıf mücadelesinden kaçınarak sermaye biriktirebileceğini ileri sürmüşlerdir. Devlet, tüm sosyal sınıflar adına ekonomik değerleri biriktirerek ve bütün ekonomik faaliyetleri sistematik bir şekilde planlayarak, yürütecektir. Kadrocular, Türkiye'de ekonomik ve toplumsal sorunları siyasi açıdan ele alan ilk girişim olmuştur (Karpata, 1996, s.77-78).

Türkiye'de devletçilik, özel mülkiyet ve girişimi sınırlandırmak, küçültmek için değil tam tersi korumak ve geliştirmek için uygulanmıştır. Gerek Atatürk gerekse İnönü ve Bayar kendi devletçiliklerinin özel girişimcilerin çıkarlarıyla çatışmadığını, uyuştüğunu ısrarla öne sürmüşlerdir. Nitekim Sümerbank'ın kuruluş kanununda, Sümerbank'ın sanayi yatırım programlarının uygulanmasında yerli işadamlarıyla işbirliği yapacağı, devletçe kurulacak sanayi işletmelerinin bir süre sonunda özel girişimcilere devredileceği belirtilmiştir. Özel sektörün, 1950'lere kadar devletçe kurulmuş büyük işletmeleri satın alabilecek mali gücü zaten olmamıştır. Devlet işletmelerinin satışı, "özelleştirme" başlığı altında 1980'lerde gündeme gelmiş, yerli ve yabancı sermayeye satışları gerçekleşmiştir (Tezel, 2002, s.245-249).

Türk devletçiliği, bir devlet kapitalizmi olup, devlet elindeki iktidarı özel sermayedar gibi sermaye biriktirmek için kullanmıştır. Bu anlamda devletçilik; halkın çoğunluğuna ağır yükler yükleyerek onlardan özveri beklerken, küçük bir azınlığın yararına işlemiştir (Karpata, 1996, s.90).

Hükümet, 1930-1940 arasındaki yeni sanayileşme politikasına gerekli dış finans ve teknoloji transferi için başvurduğu, Amerika, İtalya ve Fransa'dan olumsuz yanıt alırken, Sovyetler Birliği 8 milyon dolarlık kredi ve teknik yardım vermiştir. Hükümet, bu dönemde dış kaynak bulma sorununu, daha çok banka ve yabancı müteahhit kredileriyle çözmeye

çalışmıştır (Tezel, 2002, s.207-215). Siyasal iktidarın sanayileşme politikasına Sovyetler Birliği'nden alınan yardımlarla devam etmesi bu süreçte iki ülke arasındaki ilişkileri yakınlaştırmıştır.

Sovyetler Birliği'nde planlı ekonomi alanında çalışmalar yapan Prof. Dr. Orlof başkanlığındaki bir Sovyet heyeti 1932 Ağustos'unda Türkiye'ye gelerek, Türkiye'nin sanayileşmesi için bir rapor hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu'nda görüşülen bu rapor, 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı altında kabul edilmiştir. Plan'da mensucat, kendir, yün iplik, demir, kok kömürü, bakır, kükürt, kağıt, suni ipek, seramik, kimya, sünger, gül yağı, elektirik üretimi, altın ve petrol gibi üretim kollarında yatırım yapılması yer almıştır. Yatırımların yüzde beşi İş Bankası, geri kalanının Sümerbankça yapılacağı öngörülmüştür. Yatırımların dörtte biri Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'ne borçlanarak ve bu ülkeden getirilecek tesisler ile yapılmıştır. Böylece Türkiye dünyada Sovyetler Birliği'nden sonra ilk planlı ekonomiyi başarıyla uygulayan ülke olmuştur. 1934-1938'den sonra yapılan tüm planlar ise kağıt üstünde kalmıştır (Boratav, 2006, s.139-159).

Devlet yatırım programları sonucunda, birbiriyle ilişkili birçok endüstri eş zamanlı olarak kurulmuş ve sanayi üretiminin sınırları gelişmiştir. Devlet fabrikaları, birçok özel sanayi işletmesinin girdi olarak kullandığı temel ara malları üreterek, özel sektöre ucuza satmıştır. Devlet fabrikaları, ekonomide pamuk ve yünün en büyük alıcısı durumuna gelirken, bu fabrikalarda ürettiği malların yurtiçindeki dağıtımında binlerce tüccara bayilikler vermiştir. Ayrıca, devlet fabrikalarında eğitimlerine masraf edilen pek çok mühendis ve işçi, özel sektöre yetişmiş işgücü olarak, transfer edilmiştir. Devlet alt yatırım işleri özel müteahhitlerin gelişme ve güçlenmesine yol açmıştır. Devletçi sanayi yatırımları büyük arazi sahiplerinin çıkarları üzerinde de olumlu etkisi olmuştur. Üretilen pamuğa Dünya Buhranı nedeniyle dış talebin düşük olduğu bir dönemde devlet fabrikalarının kurulmuş olması (Sümerbank gibi) pamuğa karşı iç talebi artırmış, devlet doğrudan alıcı durumuna gelmiştir (Tezel, 2002, s.249-256).

Türkiye, gerek Atatürk gerekse İnönü döneminde Batı tercihli bir dış politika izlemiştir. Dış politika konuları dar bir kadro içinde tartışılmış, ancak son sözü daima Çankaya söylemiştir. Ancak, şu da bir gerçektir ki, savaş dönemi Türk dış politikası, büyük bir ustalıklarla hazırlanmış ve uygulanmıştır. Savaş yılları boyunca, Türkiye kendisini savaşa sokmaya çalışan ülkeler arasındaki çıkar çatışmalarından ustaca yararlanarak, tam bir denge politikası izlemiştir (Koçak, 2003b, s.571-575). Bu denge politikaları sayesinde ülke II. Dünya Savaşı yıkımından kurtarılmıştır.

1940-1945 yılları Türkiye'nin fiilen II. Dünya Savaşına girmemesine rağmen sıkıntılı bir dönem olmuştur. Seferberlik nedeniyle nüfusun en dinamik kesimi silâh altına alınmış ve

bütçenin önemli bir bölümü gittikçe artan savunma sanayine tahsis edilmiştir. İthalatımız 1938'de 120 milyon dolardan, 1940-41 yıllarında 50-55 milyon dolara düşmüştür. Bu gerileme, ülke içerisinde ara mallarda, yatırım ve tüketim mallarında darlık getirmiş ve iç üretim üzerinde olumsuz etkileri yanı sıra, ithalattan alınan vergi ve resimleride önemli ölçüde azaltmıştır. Daralan vergi gelirlerini arttırmak amacıyla 1940'ta Milli Koruma Kanunu ile 1942 tarihinde daha çok azınlıkları hedefleyen Varlık Vergisi Kanunu ve 1944 tarihinde çiftçilere yönelik eski aşarı andıran Toprak Mahsulleri Vergisi çıkartılmıştır. Ancak, bu kanunlardan Varlık Vergisi 16 ay, toprak mahsülleri vergisi 3 yıl yürürlükte kalmıştır (Boratav, 2006, s.320-346). Savaş koşullarında yaşanan ekonomik sıkıntılar hem işçiler hem de toplumun diğer kesimlerinde tepkilere neden olmuştur.

Sanayileşmek için devlet kapitalizmine yönelme deneyimi genelde özel sektör için olumlu olmakla beraber bazı endişelere de neden olmuştur. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun özel sanayicilere getirdiği gümrük bağışıklıklarının 1932 yılında kaldırılmıştır. Devletin özel sanayicilere kredi verilmesini sağlayan kurumsal yapının dağıtılması, özel sanayinin makine ve hammadde ithalatı için lisans sınırlamalarının getirilmesi, devletin ithalatını kendi kendine yapması, dış ticaretle uğraşan tacirlerin gücünü görece olarak zayıflatmış ve bazı sıkıntılara neden olmuştur. Ancak asıl endişe, devletçiliğin özel sektörü adım adım tasfiye edeceği noktasında olmuştur. Devletin, devlet işletmeleri ile sanayiye doğrudan müdahale etmesi, bu müdahalenin Sovyetler Birliği'nden sağlanan kredi ve tekniklerle desteklenmesi ve bürokrat yöneticilerin siyasi gücünün artması, yeni varlıklı sınıfta korku yaratmıştır (Tezel, 2002, s.250-256). Çünkü devletçilik, bürokrat yönetici kadronun bir ürünüydü ve bu kadro elinde tuttuğu siyasi iktidar gücünü yerli tacirlere, sanayicilere ve büyük arazi sahiplerine karşı kullanabilirdi ve varlıklı kesim ile iktidar arasındaki asıl kırılmalar da burada başlamıştır.

Tarım sektöründe, tarihten gelen yapısal koşullar, tarımda hem emek hem de arazi varlığının etkin kullanımını olumsuz etkilemiştir. 1923-1950 döneminde, tarımsal arazi dağılımındaki eşitsizlikler, tarımsal gelirin dağılımında da önemli eşitsizliklere yol açmıştır. Tarıma elverişli arazi varlığının dağılımındaki eşitsizlik, büyük arazi varlığının eksik kullanılması, ulaştırma ve alt yapı eksikliği, tarımda kullanılan teknolojinin geriliğiyle birleşince, tarımsal üretim artışı istenilen seviyelerde gerçekleşmemiştir. Küçük arazi sahibi ailelerin köy ölçeğinde ve köyler arasında üretime yönelik (sulama, kurutma, yol ve okul yapma gibi) ortak çalışma ve işbirliği geleneğinin bulunmaması, tarımsal faaliyetin yoğun olduğu bir kaç ay dışında yaygın mevsimlik eksik istihdam yaratmıştır. Kemalist kadro, tarım kesiminde verimliliği arttırmaya yönelik Köy Enstitüleri deneyimi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu büyük arazi sahipleri başta olmak üzere Türk toplumundaki sağ siyasal çevrelerin büyük tepkisine neden olmuştur (Tezel, 2002, s.476-479).

Tek parti döneminde, köy enstitüleri ile köy-şehir ayrımı giderilmeye, yeni atılımlar için destek ve eğitimli kadro yetiştirme hedeflenmiştir. Nitekim 1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre, nüfusun %81'i kırsal alanda yaşıyor ve kentlerdeki çocukların %80'i okula giderken, kırsal kesimde bu oran % 26'ya düşüyordu. Ancak, kırsal kesim, kentlerdeki okulların yapım ve masrafının devlet bütçesinden karşılanırken, köylerdeki okulların ve diğer yapıların yapım ve masrafının, gerek nakdi, gerekse bedeni olarak, köylüler tarafından karşılanmasını angarya olarak görmüştür (Koçak, 2003a, s.115-125).

Devletçiliğin iktisadi uygulamaları, önceleri bürokrasi ile sanayi burjuvazisi arasında homojen bir koalisyon birleşmesiyle sanayi üretimini arttırmıştır. Hâkim koalisyonun birikim potansiyelinin arttırılabilmesi için fiyat ve vergi politikaları ve iş kanunu yoluyla köylü ve işçilerin gelirleri düşürülmüştür. Devletçilik, bürokrasinin hâkimiyetini uzatma amacına yönelik olduğu gibi, yeni gelişmekte olan burjuvaziye de yer açan bir koalisyon biçimi olmuştur. Ancak, bu koalisyon II. Dünya Savaşı yıllarında sermayenin belirli ellerde yoğunlaşmasıyla çatırdamaya başlamıştır (Keyder, 2011, s.136-143). Bu dönemde, hükümetin çıkardığı yeni yasal düzenlemeler, sanayi ve ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerini tedirgin etmiştir.

1940 yılında çıkarılan, Milli Müdafaa Kanunu hükümete sınırsız yetkiler vermiş, özellikle ticarete millileştirme eylemlerini ima etmiştir. Hükümet, stokçuluğu önlemek için tacirlerin tahıl, pamuk ve yün stoklarını, hükümetçe saptanacak fiyatlarla kamu kurumlarına satmalarını gerektiren kararlar almıştır. Hükümet, karaborsa yüzünden sefaletle itilen geniş halk yığınlarını korumak için tacirlere ve büyük toprak sahiplerine karşı tavır almıştır. Yine, 1942'de savaş döneminde enflasyondan yararlanarak büyük kazanç elde edenlere karşı Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkartmıştır. Ancak, kanunun uygulaması genel de yerli gayrimüslim tacir ve sanayicilerin Türk ekonomisi üzerindeki güçlerini kırmaya ve tasviye etmeye yönelik uygulanmıştır. 1945'te büyük arazi mülklerini kamulaştırmaya yönelik çıkartılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu başarıyla uygulanmamış olmakla birlikte Kemalist kadro ile büyük arazi sahiplerinin arasında önemli siyasi sonuçlara yol açmıştır. Nitekim bu kanuna Meclis'te şiddetle karşı çıkan Adnan Menderes Demokrat Partiyi (DP) kurmuştur (Tezel, 2002, s.259-264).

II. Dünya Savaşı'nda daha da güçlenen sanayici, tüccar ve büyük arazi sahiplerinin siyasette daha çok söz sahibi olmak için sürdürdüğü mücadeleler sonucunda çok partili sisteme geçilmiştir. CHP, çok partili dönemde siyasi gücünün toplumsal temellerini onarmak, pekiştirmek için yerli varlıklı kesimlerle ilişkilerini sürdürmeye çalışsa da DP karşısında yenilgiye uğramıştır. Böylece, siyasi düzeyde, asker-bürokrat kadro devlet aygıtının kontrolünden uzaklaştırılarak, varlıklı çevrelerin lehine yeni siyasal düzen inşa edilmiştir. DP,

askeri, siyasi ve ekonomik yardımlarıyla Türkiye üzerinde büyük etki kazanan ABD'nin de devletçiliğe karşı duruşundan cesaretle, devletçiliğe karşı ciddi eleştiri kampanyası başlatmıştır. Dış ticarete hükümetin, denetimi ve karışmacılığı azaltılmıştır. Türkiye'nin içinde birçok ağır sanayi projesi bulunan savaş sonrası kalkınma planı, ABD tarafından destek görmeyince rafa kaldırılmıştır (Tezel, 2002, s.266-271).

Devletçilik, 1939'dan sonra resmi iktisat politikası olmaktan çıkmış, sözde savunulmuş olmakla birlikte, 1940-1950 yılları devletçilikten fiilen uzaklaşmıştır (Boratav, 2006, s.137). ABD, 1945'ten sonra hem Avrupa, hem de az gelişmiş ülkeleri sürekli krediler vererek, borçlandırmıştır. Avrupa ülkeleri bu borçları nispi olarak daha kolay geri ödemiştir. Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler ise ürettiği ilkel maddeleri ucuza ihraç edip, karşılığında daha pahalı sanayi ürünleri ithal etmek zorunda kaldıkları için dış ticaret açıkları devamlı artmıştır. Bu açığı ya yeni ilave borçlarla ya da ihracat gelirlerinin büyük bölümünü dış borç ödemelerine ayırarak, gidermeye çalışmışlardır. Borçlanma arttıkça, baskı altına giren hükümetler, sanayileşme modellerini alacaklılarına rakip olarak geliştiremedikleri gibi politik ve savunma hatta eğitim modellerini dahi onların kontrollerini bırakmak zorunda kalmışlardır (Küçükömer, 2009, s.145).

Gelişmiş kapitalist ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki ticari ilişkiler, sanayileşmiş ülkelere ucuz hammadde sağlanması olanakları verirken, az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlardan sağlanan karlar merkeze transfer edilmiştir. İki grup ülke arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler de, Batının ve yabancı sermayenin çıkarlarının bekçiliğini yapan iktidarların ayakta kalmasını sağlarken, sanayileşme sürecinin gelişmesini engellemektedir. Yabancı sermaye egemenliği ve onun çıkar ortaklığı olan mevcut sınıf ittifakına dayalı yapı kırılmadan sanayileşme ve kalkınma olanaksızdır (Başkaya, 1994, s.85-87).

Türkiye'de 1923-1946 arası siyasal rejim kişisel diktatörlük rejimi gibi görünse de Almanya ve İtalya'daki örneklerden farklılıklar taşımıştır. Bu ülkelerin, varlıklı kesimleri, Dünya Buhranı ile birlikte siyasal bir tehlike içine girdikleri için faşist bir hükümete sarılmak zorunda kalmışlardır. Oysa aynı dönemde Türkiye'de cılız sanayi burjuvazisi ile ticaret burjuvazisini ve büyük arazi sahiplerini tehdit eden, sınıfsal bir çatışma mevcut olmamıştır (Tezel, 2002, s.143-144). Ancak, II. Dünya Savaşı sonrası siyasal iktidarı elinde bulunduran bürokrasi ile varlıklı sınıf arasındaki çatışmalar gün yüzüne çıkmıştır. Çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte hem iç hem de dış politikalarda hızlı bir dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır. Devletçi sanayileşme politikaları yerini özel teşebbüse bırakırken, dış politikada ABD'den alınan yardımlarla birlikte Sovyetler Birliği'ne karşı tavır alınmış ve içerde anti-komünist ideoloji egemen söylem olarak varlığını devam ettirmiştir.

3.6 Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme ve İşçi Sınıfı

Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Türkiye'sine küçük üreticiliğe dayalı bir yapı kalmıştır. 1909 tarihi itibarıyla, Batı Anadolu'da ortalama çiftlik büyüklükleri 25 dönüm civarında olup tarımsal yapıların temelini küçük üreticilik oluşturmuştur. Sanayi kesimi de daha çok tarımsal ürünleri işleyen, çevirici güç kullanımı ve teknik düzeyi geri ve küçük ölçekli işletmelerden oluşan bir yapı arz etmiştir. II. Meşrutiyet dönemindeki "milli iktisat" anlayışı Cumhuriyet dönemine sarmıştır. 1930'lardan sonra uygulanan devletçi sanayileşme politikaları milli iktisat anlayışı üzerinden yükselmiştir (Makal, 1999, s.38-39).

1921 İmalat Sanayi Sayımına göre, işyeri sayısı 33.058 bu işyerlerinde çalışan sayısı ise 76.200'dür. Bu işyerlerinin ortalama 2 işçi çalıştırdığı dikkate alınacak olursa, üretimin genelde kendi başına ya da aile emeğine dayandığı, ücret-emek ilişkisine dayanan sanayi üretiminin yok denecek kadar cılız olduğu görülmektedir. Nitekim 1923 yılında yerli fabrika üretiminin yurtiçi üretimi karşılama oranı pamuklu kumaşta %10, yünlü kumaşta %40, sabunda %20, buğday ununda %60 olup, şeker, cam ve benzeri tüketim mallarının tamamı ithal edilmiştir. Ülkenin, ulaşım da dahil olmak üzere, elektrik, su, havagazı, kamusal eğitim ve sağlık hizmetleri son derece yetersizdir (Tezel, 2002, s.104-107).

1923'ü izleyen yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet tekelinde olan (tuz, petrol, benzin, barut ve patlayıcı maddeler üretimi) yeni Cumhuriyet devletine devrolmuştur. Biçimsel olarak devlet tekelinde bulunan bu işletmeler, dönemin genel atmosferine uyularak imtiyazlı özel veya yabancı şirketlere devredilmiştir. Örneğin, kibrit ve çakmak Amerikan şirketine, ispirto ve alkollü içkiler Polonya şirketine, barut ve patlayıcı maddelerin üretimi Fransız şirketine, petrol-benzin ithali ile ilgili işler Amerikan Standard-Oil Şirketi'ne bırakılmıştır. 1920-1930 döneminde yabancı sermaye ile ortaklık yapan Türk Anonim Şirketlerinde çok sayıda siyasi, kurucu, hissedar veya yönetim kurulu üyesi olarak yer almıştır. Bu dönem, sermayesi olmayıp da hükümet çevreleriyle iyi ilişkiler içinde olan kişiler için alabildiğine gelişme fırsatı doğurmuştur. Siyasi kadrolar ve Türk burjuvazisi, 1930'lara kadar emperyalizmle mevcut ekonomik bağları koparmak yerine, bizzat ortak olarak yabancı sermaye ile uzlaşmayı ve işbirliğini hedef almıştır (Boratav, 2006, s.38-58).

Gaz, elektrik, tramvay, telefon, madencilik sektörlerinde Belçika, İsveç, Alman, Fransız sermaye gruplarına ayrıcalık tanınmıştır. Türkiye'de otomotiv sanayisinde montajcılığa dayanan ilk yabancı yatırım, 1929 yılında Amerikan Ford şirketinin İstanbul'da kurduğu fabrika olmuştur. 1920'lerde gelen yabancı sermaye içinde, yabancıların Türk ortaklarla kurduğu karma şirketlerde de önemli artışlar görülmüştür. Elektrik, havagazı, tekstil, gıda, çimento alanlarında kurulan karma şirketlerin % 75'i yabancılara ait olup, para ve kredi piyasası büyük ölçüde yabancı bankalar ile ithalat-ihracat şirketlerinin elindedir.

Türkiye’de ithalat ve ihracatla bağlantılı sigortacılık ve nakliye işleriyle uğraşan firmaların bir kısmı doğrudan Batı şirketlerinin şubeleri olarak faaliyet yürütmüştür (Tezel, 2002, s.197-198).

Yabancı sermaye, hem yerli sermaye hem de siyasi kadroların, kendilerine Türk kanunlarına tabi anonim şirketlerde örgütlenerek geldikleri sürece teşvik edileceklerini bildikleri için Türkiye’ye milli kostüm giyerek gelmişlerdir. 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 Anonim Şirketin 66’sında yabancı sermaye yer almıştır. Yabancı sermayeli anonim şirketleri, dokuma, gıda, çimento, elektrik-havagazı, haberleşme, orman işletmeciliği, sinema, tiyatro, otel ve kaplıca işletmeciliğinde yerli şirketlerden çok daha güçlü olmuştur (Boratav, 2006, s.58-59). Yabancı sermaye, ülkede genelde kısa sürede büyük kârlar elde edeceği hafif sanayi ve hizmet alanlarına yatırım yapmıştır. Ağır sanayi ve alt yapı yatırımlarından kaçındığı gözlenmektedir.

Hükümet, 1923-1929 arasında, özel sanayi işletmelerine orta ve uzun vadeli kredi sağlamak amacıyla İş Bankası’ndan başka 29 banka daha kurmuştur. Ticaret ve sanayi odalarının kurulması, bankacılık sisteminin ve ulaştırma alt yapısının geliştirilmesi, yüksek gümrük vergileriyle korunmuş bir iç piyasa yaratarak, sanayileşmeyi hızlandırmak hükümetin, başlıca ekonomik politikalarını oluşturmuştur. Yönetici kadro, içinde yer alan bazı insanların, ellerindeki siyasi imkânları kendilerine, yakınlarına ve “iş” ortaklarına çıkar sağlamak için kullanmalarıyla, Cumhuriyet’in yeni zenginleri yaratılmıştır. Devlet sektöründeki ihalelerin dağıtılmasından, malzeme alımına kadar, devlet işi yapan tacir ve müteahhitlerin büyük servetler biriktirmelerine olanak sağlamışlardır. Adam zengin etmenin bir başka yolu da, devlet bankalarından kredilerin dağıtılması olmuştur (Tezel, 2002, s.235-237). Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde de siyasal iktidarın olanaklarını zenginleşme aracı olarak kullanan bürokrasi, bu alışkanlığını Cumhuriyet Dönemi’nde de devam ettirmiştir.

Türkiye, 1932 yılından itibaren buhranın etkilerinin dışında kalmayı başarmış ve sanayileşme yolunda ilk adımlarını başarıyla atmıştır. Özel sermayenin gerçekleştiremeyeceği altyapı ve temel sanayi kuruluşları demiryolu, elektrik santralleri, demir-çelik endüstrisi ve Sümerbank, Etibank, Denizcilik Bankası, Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü bu dönemde kurulmuşlardır. Bu yatırımlar, buhranlı yıllarda dışardan yarı mamül mal temininde sıkıntı çeken özel sektör için, ülke içinde daha ucuza ve kolay temin edilen yarı mamül mallar kurtuluş olmuştur. Geniş kapsamlı bu kamu yatırımları özel sektörün sermaye birikimine büyük katkı sağlamıştır. Yurt içinde üretilen ürünlere öncelik veren devlet endüstrisi, tarım kesimi de dahil tüm üreticilere yüksek talep sağlamıştır (Boratav, 2006, s.161-165).

1930-1945 arasındaki Dünya Ekonomik Krizi ve II. Dünya Savaşı gibi dışsal etkenler, yabancı sermayenin Türkiye’ye geliş hızını azaltmıştır. Türkiye’de 1929 yılında yabancı şirket

sayısı 113 iken, 1933'de bu sayı 71'e, yabancı banka sayısı ise 1929'da 69'dan, 1939'da 45'e düşmüştür (Tezel, 2002, s.200-202).

1923-1950 döneminde hükümet, demiryolu, limanlar, belediye hizmetlerini yerine getiren 24 ayrıcalıklı yabancı şirketi millileştirmiştir. Yabancı şirketler ise, bu eskimiş, bakımı büyük harcamalar gerektiren, kârlılık koşullarında çalıştırılmayan hatları elden çıkarmak için adeta gönüllü olmuşlardır. Madencilik alanında yapılan millileştirmeler ise hükümetin, yabancı sermayeye tavrı konusunda yanılığlara yol açmıştır. Oysaki bu dönemde Bomonti bira fabrikası ile Amerikan kibrit fabrikası dışında kârlılığı devam eden hiçbir yabancı sermaye şirketi millileştirilmemiştir (Tezel, 2002, s.206).

Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı İmparatorluğundan toplam nüfus içerisinde yüzde 1'ler dolayında olan bir işçi sınıfı devralmıştır. Bu işçiler, günümüz sanayi işçisi olmaktan çok; nitelsiz, tarım kesimiyle ilişkilerini koparmamış, yılın belirli dönemlerinde işçilik yapan "köylü-işçi" terimiyle nitelenebilecek işçilerden oluşmuştur. 1927 yılında 6 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde okuma-yazma bilenlerin oranı yüzde 10,6 olmuştur. Bu oran erkeklerde yüzde 17,4, kadınlarda ise sadece yüzde 4,6 düzeyinde kalmıştır (Makal, 1999, s.37-41). Bu veriler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkedeki sanayi işçisinin, hem niceliğini hem de niteliğini ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde işgücünün sektörel dağılımı da değişmiştir. Sanayi kesiminin 1924 yılında istihdam payı % 4,6 iken, 1939'da %8,0'a, 1944'te %8,3'e çıkmış; hizmet kesiminin payı sabit kalırken, azalma tarım kesiminde olmuştur (Makal, 2011, s.111). Çalışan nüfusun 1927'de %80, 9'u tarım, % 8, 9'u sanayi, % 10,2'si hizmet sektöründe iken, bu oranlar 1950'de tarımda % 78'e inmiş, sanayide %9'a, hizmet sektöründe ise %12'ye çıkmıştır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın değişimi ise 1926-1930 arasında tarımda % 49 iken 1946-1950'de % 43'e inmiş, sanayinin payı ise % 14'ten %18'e çıkmış, hizmet sektörünün payı ise %33 civarında kalmıştır (Tezel, 2002, s.113).

Devletçilik, kapitalist gelişme stratejisinin özel politikası olarak, özel birikim açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Devletin, sanayi, tarım ve ulaştırma alanlarına yaptığı harcamalar, önemli üretim artışlarına neden olmuştur. Buhran koşullarına rağmen, 1936-1938 yıllarında 217 yeni özel sanayi işletmesi kurulmuş ve buralarda yeni 8.900 işçi istihdam edilmiştir (Tezel, 2002, s.245-252).

Türkiye'de 1923-1936 döneminde 12 yaş üstü çalışanların sektörlere dağılımı sayı ve oranları; 1923 yılında tarımda çalışan sayısı 4.825.009 olup toplam istihdamın yüzde 90,2'dir, sanayi 182.955 kişi yüzde 3,4, hizmetler 336.299 kişi yüzde 6,4'tür, 1936 yılında ise bu sayılar ve oranlar şöyle değişmiştir; tarım 6.329.783 kişi yüzde 87,7, sanayi 364.122 kişi yüzde 5,0, hizmetler 523.400 kişi yüzde 7,3 'tür (Akkaya, 2010, s.61). Tarım sektöründe

çalışan sayısı artmasına rağmen sektörel dağılım içindeki payı düşmüştür. Bunda ülkede uzun süren savaşların sona ermesinin etkisiyle nüfus artışı rol oynamıştır.

İş Kanunu'na tabi işçi sayısı 1937 yılında 265.341 iken; 1943'te 275.083'e, 1947'de 289.147'ye, 1950'de ise 373.961'e yükselmiştir. Memur olarak çalışanların sayısı 1931'de 103.415 iken; 1938'de 127.448'e, 1946'da ise 222.166'ya ulaşmıştır. Devlete ait sanayi kuruluşlarında 1938 yılında 70.455 olan çalışan sayısı, 1948'de 146.902'ye yükselmiştir. Sanayide devlet yatırımlarının hızlandığı 1930'lardan sonra işçi ve memur sayısının hızla arttığı gözlenmektedir. Kamu İktisadi Teşekküllerinin sayıca artışı, Türkiye'de modern anlamda işçi sınıfının doğuşu ve oluşumunu da gerçekleştirmiştir (Makal, 2011, s.118-119).

Türk tarımını da ekilebilir toprakların sınırlarına gelinmemiş olması, küçük arazi mülkiyet, ücretli emeğin oluşmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Batı ülkelerinden farklı olarak küçük üreticiliğin yaygın oluşu, hem tarım kesiminin kendi içinde ücretli emeğin ortaya çıkmasını olumsuz yönde etkilemekte, hem de mülksüzleşerek sanayi kesimine yönelecek bir potansiyel işçi kitlesinin ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır. Ancak, tarım kesimine ilişkin sorun, arazi mülkiyeti dışında Türk köylüsünün refah seviyesini yükseltmek yerine az ile yetinip, toprağının başında kalmayı tercih etmesi gibi üretim ve yaşam alışkanlıklarından da kaynaklandığı değerlendirilebilir. Benzer bir durum el sanatları alanında ortaya çıkmıştır. Ev sanayi ve küçük atölyelerde çalışan ustalar, ameleliğe razı olmadıkları için yeni oluşan sanayiye nitelikli işgücü olarak katılmamışlardır. Fabrikalara gidenler genelde yarı vasıflı, yoksul usta ve kalfalar olmuştur (Makal, 2011, s.121).

Gelir farkı gözetilmeksizin, her yetişkin erkek "yurttaş"tan yılda 8 ile 15 lira arasında alınan yol vergileri köylüler üzerinde ağır bir yük getirmiştir. Bu vergiyi ödeyemeyenler ya hapis yatmışlar, ya da bedeni yükümlülüğü yerine getirmek amacıyla yol yapımında çalıştırılmışlardır. 1932'deki kötü ürün yılında köylü işçi sayısı 700 bini bulmuştur (Başkaya, 2006, s.272). Bu artışı, Türk köylüsünün en alt tabakasındaki işletmelerin yoğun bir şekilde parçalanması, ufak işletme sahibi sayısının artması ve elindeki toprağı yitirmesi sonucu da etkilemiştir (Rozaliyev, 1979, s.12).

Köylerdeki sefalet ve yoksulluğun artması birçok köylüyü kentlerde iş aramaya itmiştir. Ancak, işçilik sürekli bir geçim kaynağı olmaktan çok, tarım gelirlerine ek, geçici bir gelir kaynağı olan bir meslek olarak görülmüştür. Yine de Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet fabrikaları işçi ihtiyacını büyük oranda köylü-işçilerden karşılamıştır. Sanayi işçiliğini ve şehirlerdeki yaşamı benimsemeyen bu köylü-işçiler sık sık işi terk edip, köyelerine döndükleri için fabrikalar ihtiyaç duyduğundan yüzde elli daha fazla işçi çalıştırmak zorunda kalmıştır (Akkaya, 2010, s.60).

Bu dönemde sanayi kesiminde çalışanların çoğu gerek okul, gerekse iş deneyimi, çalışma alışkanlıkları ve toplumsal davranışları itibariyle "sanayi işçisi" olmaktan çok uzaktır. Tarım kesimiyle bağlarını koparmamış, yılın belirli aylarında işçi olarak çalışan bu kesim kamu ve özel sektörün verimli çalışmasını da engellemiştir. Sürekli sanayi işçiliğinin oluşmaması sonucunda işgücü devir oranları yükselmiştir. Örneğin Türkiye Şeker Fabrikalarında 1940 yılında işçi devir oranı yüzde 300, 1941'de Ergani Bakır İşletmelerinde yüzde 247 olmuştur. 1942 yılında Demir Çelik Fabrikaları, 4.300 kişilik bir kadrosu olmasına rağmen, 3.100 işçi ile çalışmak zorunda kalırken, Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası'nda meydana gelebilecek işten ayrılmalar için 2.000 kişilik bir işe 3.000 kişi işe alınmıştır (Makal, 2011, s.122-123).

Süreklilik taşımayan bir işçi kesiminin varlığı, hem işgücünün nitelik kazanmasını, hem de sınıf bilincinin doğup, gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Fransa'da maden ocaklarında yapılan bir anket de, işçinin ancak bir veya iki kuşak sonra kırsal kesimde egemen olan "tevekkül" düşüncesinden sıyrılabildiğini ortaya koymuştur. Türkiye'de ise süreklilik taşımayan, kırsal kökenli bir işçi kesiminin varlığı sınıf bilincinin gelişmesini engellemiştir (Makal, 2011, s.128). Sürekli işçiliğin olmadığı fabrikalarda aynı zamanda verimli bir üretimden de söz etmek mümkün değildir.

Devlet fabrikaları başlangıçtaki vasıflı işgücü ihtiyacını Avrupa kökenli işçilerden karşılamıştır. Örneğin Paşabahçe Şişe-Cam fabrikalarında vasıflı işçi ihtiyacı yurtdışından ve göçmen işçilerden temin yoluna gidilirken, yerli işçiler de İş Bankası'nın açtığı sınavla yurt dışına eğitime gönderilmişlerdir (Koçak, 2012, s.15-49).

İktisadi Devlet Teşekkülleri'nde sürekli işçi sorununu çözmek amacıyla halkçılık ve korumacılık anlayışı ile sosyal politikalar üretilmiştir. Ücretlerin yeniden düzenlenmesi, ücret dışında parasız yemek verilmesi, işçilerin kalacakları meskenlerin yapılması, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, izin ve tatil olanakları ile işçilik kalıcı bir meslek haline getirilmeye çalışılmıştır (Makal, 2011, s.129-153).

Savaş yıllarında bütçe harcamaları hızla artan hükümet, bu artışı karşılayacak bütçe kaynakları bulamayınca, enflasyon artışı hükümetin denetimi dışına çıkmıştır. Dış ticaretle uğraşanlar ve tüccarlar, artan enflasyondan en çok beslenen kesim olarak, servetlerindeki artışları, taşınmaz mallara, altına ve ticaret stoklarına dönüştürmüşlerdir. Bu dönemde işçiler, köylüler, sivil ve asker bürokratlar ise en çok zarar gören kesim olmuşlardır. 1939-1943 arasında imalat sanayi ücretleri yüzde 40 azalmıştır (Tezel, 2002, s.252). Resmi kaynaklara göre, 20 şehirde ortalama gıda maddeleri fiyatları ise 1938'den 1949'a kadar 4,5 misli artmıştır (Rozaliyev, 1979, s.119).

Devletçi sanayileşme süreci, işçi sayısı artışını da beraberinde getirmiştir. Artan işçi sayısının ilerde sınıfsal çıkar çatışmalarına ve örgütlenmelere neden olmaması için çalışma yaşamının bütüncül bir biçimde düzenlenmesi gerekmiştir. 1929 Dünya Buhranı'nın dan olumsuz yönde etkilenen işçileri, iş yaşamında koruyucu düzenlemelerle korumak ve iş yaşamında sürekliliklerini sağlamak amacıyla 1936 yılında 3008 Sayılı İş Kanunu çıkartılmıştır. Bireysel iş ilişkilerinde işçiyi koruyucu önlemler getiren yasa, toplu iş ilişkileri alanında işçi ve işvereni geriye iterek, devlet belirleyici otoriter bir ağırlık kazanmıştır. Grev ve lokavt yasaklanmış, sendika yerine işçi temsilciliği kurumu getirilmiştir (Makal, 2011, s.215). İş uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde ise devlet tarafından zorunlu hakem sistemi benimsenmiştir. Kutal'a göre, devletin otoriter çözüm yolunu tercih etmesinde sosyal dengeyi sağlama ideolojisi rol oynamıştır. Bu yaklaşım, çalışma yaşamında düzen ve uyumu bozabilecek herhangi bir uyuşmazlığın devletin hakemliği ile çözümlenmesi ekonomik yapıya en uygun yol olarak benimsenmiştir (Akkaya, 2010, s.78).

Böylece, devlet çalışma yaşamının düzenlenmesinde işçi ve işveren taraflarını yok sayarak, tek başına otoriter bir güç haline gelmiştir. Kuruç, İş Kanunu'nu ekonomik kontrolün siyasi kontrolle bütünleştirilmesi için atılan ilk ve önemli somut adım olarak değerlendirmiştir (Makal, 1999, s.217).

İş Kanunu, bireysel iş ilişkilerinde çalışma sürelerinin ve tatillerin düzenlenmesinden, kadın ve çocuk işçilerin korunmasına ve sosyal güvenlik sistemlerinin kurumlaştırılmasına yönelik bir dizi düzenlemeler getirmiştir.

İş Kanunu'nun bireysel çalışma alanındaki koruyucu hükümleri hayata geçirilemeden ve 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu uyarınca sendikal örgütlenmenin yasak olduğu II. Dünya Savaşı koşullarında, ücretli çalışanlar piyasanın insafına terk edilmiştir. Bu dönemde, çıkartılan Milli Koruma Kanunu uyarınca, İş Kanunu'nun, işçileri korumaya yönelik hükümleri hızla etkisini kaybetmiştir. Çalışma süreleri uzatılmış, sanayiye ait işyerlerinde tatil olanakları sınırlandırılarak kadın ve çocuk işçiler daha uzun süreler ve düşük ücretlerle çalıştırılmıştır. Üretimin artırılması için zorunlu çalışma getirilmiştir (Makal, 1999, s.412-419).

1934-1943 yılları arasında İş Kanunu'na tabi iş yerlerinde çocuk işçilerin toplam işçilere oranı yüzde 8.80'den yüzde 18.86'ya, kadın işçilerin oranı ise yüzde 18.89'dan yüzde 20.70'e yükselmiştir. Kadın ve çocuk işçilerin, yetişkin erkek iş gücüne oranla daha düşük ücretle çalıştırılması, işletmelerin kârlılığını artırdığı için bu uygulama 1959 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Makal, 2011, s.171-172).

Milli Koruma Kanunu'nun uygulaması işçiler ve köylüler üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Ücretli iş yükümlülüğü, gerek kamu da, gerekse özel sektörde fazla mesai

arttırmıştır. Ancak, bu dönemde işçi ücretlerinin düşüklüğü trajik boyutlara ulaşmıştır. 1950 yılı 100 endeksine göre, gerçek ücretler 1938'de 84 iken, 1945'te 58'e düşmüştür. Zonguldak, Ereğli maden bölgesinde iş yükümlülüğü ile karşılaşan köylüler, madenlerde ve madenler için zorunlu olan ormancılık, ulaşım ve benzeri işlerde düşük ücretlerle ve çoğu kez de zor altında çalıştırılmışlardır (Koçak, 2003b, s.400-402). Köylerinden ailelerinden koparılıp getirilen bu kişiler, maden ocaklarında bir nevi "kolektif mahpusluk psikolojisi" içinde yıllarca çalıştırılmışlardır (Makal, 2011, s.178).

1947 yılına dek süren yükümlülük sisteminde, kalifiye olmayan köylü işçilerin yanı sıra mahkûm işçiler ile asker işçilerin çalıştırılması verim düşüklüğünün yanı sıra iş kazalarını da arttırmıştır. İş kazalarının yüzde 59'u madenlerde meydana gelmiştir. İş kazalarıyla ilgili haberlerin yayınlanması gibi işçilerin topluca şikâyet etmeleri de yasaklanmıştır (Koçak, 2003b, s.400-403).

Savaşın yarattığı koşullar ve MKK'nin uygulaması, çalışma koşullarını işçiler için çekilmez kılmıştır. Ancak, aynı dönemde devlet, özel teşebbüsün ürünlerini belli bir kar oranı ekleyerek satın almayı yüklenmiş, çalışma sürelerini uzatarak, hafta tatilini kaldırarak Türkiye'de ilk önemli ve yoğun sermaye birikimi hareketinin temelini oluşturmuştur. Devlet desteğinde zenginleşen bu kişiler ekonomik alandaki zenginliklerini, siyasi alana yaymak için, DP, içinde siyasal örgütlenmeye gitmişlerdir (Güzel, 1993, s.183-185).

İş güvenliği ve sağlık şartlarıyla ilgili tedbirler bir yana bırakılırsa 1945 yılına kadar Türk işçisi herhangi bir devlet yardımından yararlanmamıştır (Karpat, 1996, s.106-107).

3.7 Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketi ve Sendikalar

Osmanlı'da işçi hareketi ve örgütlenmelerinin büyük bir kısmı, başta Selanik olmak üzere Avrupa ülkelerine daha yakın olan Balkan şehirlerinde ve azınlıklara mensup işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemleriyle Kurtuluş Savaşı sırasında ve hemen sonrasında yaşanan canlı düşünsel ortamının da etkisiyle işçi örgütlenmelerinde ve işçi hareketlerinde canlılık yaşanmıştır.

Bağımsızlık hareketleri sonucunda bu bölgelerin kaybedilmesi, bir anlamda işçi hareketi ve örgütlenmesine ilişkin deneyimlerinde kaybedilmesi anlamına gelmiştir. Cumhuriyet Dönemi'ne sarkan milli iktisat uygulamaları, hem sermaye hem de çalışanlar içerisinde gayri Müslim unsurların ağırlığını azaltmıştır. Bu da, İmparatorluktan Cumhuriyete devredilen deneyimin sınırlı kalmasına neden olmuştur (Makal, 1999, s.41).

Türkiye'ye I. Dünya Savaşı'ndan sonra gelen göçmenler, genelde yoksul kişilerden oluşmuştur. Bunların bazıları şehirlere göç ederek işçi sınıfını meydana getirmiştir. Bunlar arasında politik bakımdan etkili gruplar ortaya çıkmıştır (Karpat, 1996, s.95). Nitekim

Mustafa Özçelik'in (2003, s.15-21) 1930-1950 arasında İstanbul'daki tütün işçilerinin sendikalaşma mücadelesini anlattığı "Tütüncülerin Tarihi" adlı kitapta, bu mücadelelere önderlik edenlerin önemli bir kısmının Lozan Mübadilleri olarak, Türkiye'ye gelmiş kişilerden oluştuğu görülmektedir.

1940'larda işçi sınıfının yapısı ya topraktan tümüyle kopmuş olan yoksul köylülerden ya da bir miktar toprağa sahip olup, toprağa ve köye pamuk ipliği ile bağlı kişilerden oluşmuştur. Yarı işçi-yarı köylü işçiler başlangıçta "işçiliği" meslek olarak seçme yanlısı olmadıkları için sendikalaşmaya ve sınıf hareketine uzak durmuşlardır. Türkiye'de iş gücünün bir başka özelliği de düşük ücretler, ağır çalışma şartları ve barınma sorunları nedeniyle sürekli olarak yer değiştirmesi olmuştur. Bu özellik verimliliği düşürmekle birlikte sendikalaşmayı da olumsuz yönde etkilemiştir. Hangi kaynaktan gelirse gelsin düşük ücretler karşısında işçiler, çalışma saatleri dışında seyyar satıcılık gibi ek işlerde de çalışmışlardır. II. Dünya Savaşı içinde sanayide kadın ve çocuk iş gücü sayısı artarak, iş gücü yapısına yeni bir nitelik kazandırmıştır. Bu yıllarda, işçilerin yüzde 52.40'ı İstanbul, İzmir ve Zonguldak'ta toplanmıştır. İş gücünün, önemli bir bölümünün kamu da çalışması ve buralarda özel sektöre oranla barınma, beslenme gibi ihtiyaçlarının zamanla karşılanması, bu bağlamda işverenini "devlet baba" gibi görmesi nedeniyle işçi hareketine karşı olumsuz tavır takınmıştır (Güzel, 1993, s.194-197).

Kurtuluş Savaşı döneminde (1919-1922), TİÇSF ve TSF önderliği altında işçi hareketinde ve örgütlülüğünde belirli bir canlılık olmuştur. Bu dönemde cemiyet ve sendikalar altında örgütlenen işçiler, 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde oldukça ileri haklar talep etmişlerdir (Akkaya, 2010, s.84-85).

Kongre, Türkiye'de işçilerin ilk defa ulusal düzeyde bir araya gelmesine ve sorunlarını tartışmasına olanak vermiştir. İşçi kesimi, sendika ve grev hakkı, sekiz saatlik iş günü ve fazla çalışma ücreti, asgari ücret, kadın ve çocuk işçilerin korunması, ücretli hafta tatili, yıllık ücreti izin, iş teftişi ve 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kabulü gibi konularda taleplerini dile getirmiştir. Kongre'de, işçiler ulusal düzeyde bir işçi örgütü kurulmasını kararlaştırmışlardır. Kongre sonrasında, bu karar uyarınca yapılan çalışmalar Aralık 1923'te Türkiye Umum Amele Birliği'nin kurulmasına yol açmıştır. Ancak, Türkiye'deki bu ilk ulusal düzeydeki işçi örgütünün ömrü uzun olmamış, çalışmaları kısa bir süre sonra hükümetçe durdurulmuştur (Güzel, 1993, s.140-150).

Ulusal düzeyde bir diğer girişim de 1924'te, İstanbul'da çeşitli işçi derneklerinin katılımıyla kurulan Amele Teali Cemiyeti olmuştur. Bu örgüt ise 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu'ndan sonra hükümetin çeşitli engellemeleriyle karşılaşmıştır (Makal, 1999, s.451).

Dönemin bir kaç yılı dışarıda bırakılırsa, 1920-1946 dönemi, Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde işçi örgütlenmelerinin ve işçi hareketinin en az olduğu yıllar olarak söylenebilir. Bunda tek parti yönetiminin, önce sınıfların varlığını reddeden, sonra da işçi örgütlerini ve hareketlerini kısıtlama doğrultusunda giderek sertleşen ve kemikleşen tavrı etkili olmuştur. 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu ile başlayan uygulamalar, 1933 yılında Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve 1936 tarihli grev ve lokavtı yasaklayan İş Kanunu bunun hukuki çerçevesini oluşturmuştur. Hukuki çerçeve dışında Türkiye'de işçi kesiminin nicel varlığında gelişmeler olmasına rağmen, sürekli sanayi işçiliğinin oturmaması sınıf bilincinin ve mücadelesinin gelişimine olumsuz etkiler yapmıştır (Makal, 1999, s.449-450).

Bu dönemin belirgin özelliği bireysel işçi-işveren ilişkilerinde bireysel alanda işçilerin gözetilerek, bazı haklarla donatılması, böylece paternalist bir devlet anlayışının benimsenmesi iken, toplu iş ilişkilerinde yasaklayıcı, devlet müdahaleciliğini üst düzeyde tutan otoriter bir devlet anlayışı benimsenmiştir (Akkaya, 2010, s.87-89).

Dünyada yaşanan ekonomik buhranın etkileri sonucunda 1930'lu yılların başında işçilerin işlerini kaybetmesi, ücretlerin düşük tutulması, sosyal güvenliğin olmayışı ve örgütlülüğe yönelik getirilen kısıtlamalar, işçi çevrelerindeki huzursuzluğu artırmıştır. Grevler ve CHP dışı örgütlenmeler yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Akkaya, 2010, s.85). Tütün işçileri ağır çalışma koşullarına, düşük ücretlere karşı İstanbul, İzmir ve diğer şehirlerde grevlere ve sendikal örgütlenmelere gitmişlerdir. Örneğin, 23 Ocak 1936'da Samsun'daki tütün işçileri, günlüklerinin artırılması için grev yaptıkları için tutuklanan arkadaşları için vilayet önünde yürüyüş yapmışlardır. Sendikalar Kanunu çıktıktan sonra da İstanbul tütün işçileri, 1948 yılında İstanbul Tütün İşçileri Sendikası'nı kurmuşlardır (Özçelik, 2003, s.92-110).

Bu durum, CHP'yi 1930'lu yıllarda işçi kesimi ile esnafı kendisine yakın bazı cemiyetlerde toplamaya itmiştir. CHP, 1934'te İzmir'de her meslekteki işçileri zorunluluk esasına dayalı bir biçimde tek bir dernek veya birlikte toplamaya çalışmıştır. Bu koşullara uymayan işçi ve onları çalıştıranlara ceza kesilmiştir. 1935 tarihinde İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri genel bürosu oluşturulmuştur. Birliğin esnaf ve işçiyi aynı çatı altında toplaması dönemin halkçılık anlayışı ve sınıfların varlığının reddedilmesi çerçevesine uygun düşmüştür (Makal, 2011, s.100-101). Bunlar, CHP'nin toplumsal kesimleri "sınıfsız ve imtiyazsız" bir toplum yaratma ideolojisi doğrultusunda kendi denetimi altında örgütlemeye yönelik girişimleri olarak değerlendirilebilir.

Bir işçinin işini koruyabilmesi veya yeni bir işe girebilmesi için bu birliğe üye olması ve aidat ödemesi zorunlu tutulmuştur. Birçok ülkede değişik dönemlerde, işçi sınıfının, belli resmi ideolojinin ve iktidar partilerinin güdümüne almak, onun sosyalist hareketle bağıni

kesmek amacıyla resmi işçi örgütleri kurulmuştur. Ancak, işçi sınıfının iç dinamiği, bu uygulamalarının her zaman ve her yerde yaşayıp, gitmesini engellemiştir (Güzel, 1993, s.162-163).

Bağımsız işçi örgütlenmeleri yerine devlet denetiminde işçi derneklerinin kurulması, bu derneklerde esnaf ve işçiyi aynı çatı altında örgütleme girişimleri, işçilerin Batı'da olduğu gibi bir sınıf olarak ortaya çıkmasını engelleyen nedenlerden bir olmuştur. Batı'da Sanayi Devrimi sonrası yaşanan sefalet, kötü çalışma koşulları sınıflar arası çatışmalara neden olmuştur. Sendikal, siyasal örgütlenme girişimleriyle birlikte hak arayışı mücadelelerindeki artış ve toplumsal düzensizliklerin giderilebilmesi için sistem tarafından bazı hak ve özgürlüklerin tanınması kaçınılmaz hale gelmiştir. İşte, Batı'da demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi işçi sınıfının bağımsız sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev hakkı mücadeleleri ile mümkün olabilmıştır.

CHP'nin, kendi güdümünde işçi ve esnaf örgütlenmesi için öncelikli olarak İzmir'i seçmesinde, bu kentte hem muhalefetin güçlü olması hem de işçilerin devlet güdümü dışında örgütlenmeye çalışması önemli rol oynamıştır (Akkaya, 2010, s.71-72). Nitekim SP'nin lideri Fethi Okyar'ın İzmir'i ziyareti sırasında birçok gösteri düzenlenmiş, binlerce işçi greve katılmış ve ayrıca 1930'larda hazırlanan İş Kanunu tasarılarına karşı işçilerin en çok protesto ve gösteri düzenlediği il olmuştur (Güzel, 1993, s.162). Yine, İzmir'de 1930-1932 yılları arasında sigara, tütün, iplik, dokuma, incir-üzüm işçileri İzmir İşçileri Sendikası Birliği kurma yönünde mücadele vermişlerdir. Sendikanın kuruluşuna önderlik eden İbrahim Topçuoğlu ve karısı Melek ile birlikte yüzlerce işçi "komünistlik" suçlamalarıyla gözaltına alınmış, aylarca süren tutukluk sürecinden sonra serbest bırakılmışlardır (Topçuoğlu, 1975, s.11-56).

CHP, 1938 yılında Cemiyetler Kanunu'nu değiştirerek "sınıf esasına" dayanan cemiyetlerin kurulmasını yasaklayarak, yardımlaşma sandıkları dışında hiçbir işçi örgütlenmesine yaşam hakkı tanımamıştır (Güzel, 1993, s.163).

Milli Koruma Kanunu, olağanüstü bir çalışma tesis etmiştir. Savaş koşullarında olağanüstü önlemler alınması doğal olmakla birlikte yasa uygulamasında sosyal-insani boyut neredeyse tümüyle ihlal edilmiştir. Yasanın birçok uygulaması savaştan sonra da devam etmiştir. Örneğin, fazla mesaiye ilişkin uygulamalar zaman içerisinde yerleşiklik kazanarak norm haline gelmiş ve 1947'den sonra faaliyete geçen sendikaların temel mücadele konularından biri olmuştur. Yasa, savaş yıllarında sürekli ve ucuz iş gücü varlığını garanti altına alarak sermayenin belirli ellerde yoğunlaşmasına hizmet etmiştir. Ancak, yasa aynı zamanda Türkiye'de daha çok insanı uzun yıllar sürecek bir ücretli çalışma düzeni içine sokarak "işçileşme" sürecini hızlandırmıştır (Makal, 2011, s.208-211).

1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı kalkınca işçiler tarafından birkaç ay içinde yüzlerce sendika kurulmuştur. Ancak, bu sendikaların çoğu "solcu" suçlamasıyla kapatılmıştır (Karpat, 1996, s.106). Nitekim Şefik Hüsnü'nün Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) ile Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) önderliğinde kurulan birçok sendika ve bu partiler de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946 yılında kapatılırken, yalnızca TİD ve DP'ye yaşam hakkı tanınmıştır (Makal, 2011, s.186).

İşçi sayısının belli ölçüde artmış olması, DP programında sendika hakkına yer verilmesi CHP'nin oy hesapları ve demokrasiyi temsil eden dış ülkelere katılma zorunluluğu gibi iç ve dış faktörlerin de etkisiyle sendikalar kanunu hazırlanmıştır. İktidar, 1924 Anayasasının 70. maddesiyle cemiyet kurma hakkının tanınmasından yirmi üç yıl sonra harekete geçmiştir (Güzel, 1993, s.207).

1947 tarihinde çıkartılan Sendikalar Kanunu ise grev ve lokavtın yanı sıra, sendikaların siyasetle uğraşmasını da yasaklamıştır. CHP içinde umduğunu bulamayan işçiler, diğer siyasi partiler de kapatıldığı için CHP ve DP arasında iki politik kampa bölünmüştür (Demircioğlu, Centel, 2013, s.239).

Değişen koşullarda otoriter çizgisini yumşatan CHP, sendikaları sosyal bir kontrol aracı olarak kullanmak arzusu ile kendi çıkardığı yasaya da aykırı olarak, "İşçi Bürosu" aracılığıyla mali yardımda bulunarak, işçilerden kopuk sendika önderleri ile sendikalar kurmuştur (Işıklı, 1990, s.319). CHP, "İşçi Büroları" aracılığıyla ilk sendikaları bizzat kendi denetimi, güdümü ve kendi resmi ideolojisi paralelinde örgütlemiştir. Daha önce TSEKP önderliğinde kurulan İstanbul İşçi Sendikalar Birliği (İİSB) 1946 yılında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldıktan sonra, İİSB, bu defa "İşçi Bürosu" aracılığıyla 1948'de yeniden devlet denetiminde kurulmuştur (Güzel, 1993, s.207-289). Bu birliğe karşı, DP, programında grev hakkına yer vermesi nedeniyle etrafında toplanan işçilerle 16 Şubat 1950'de Hür İşçi Sendikaları Birliği'ni kurmuştur (Işıklı, 1990, s.319-320).

CHP, 1920 ve 1930'lu yıllardan kalan veya 1946'da kurdurttuğu derneklerin birçoğunu Sendikalar Kanunu'na uygun hale getirmiştir. İstanbul, İzmir ve Zonguldak gibi kentlerde ve kamu iktisadi teşebbüslerindeki CHP üyesi yöneticiler eliyle hızla kendi denetiminde sendikalar kurmuştur. CHP kendine yakın işçi sendikalarına Çalışma Bakanlığı'na bağlı ceza kesintileri fonundan yüklü miktarlarda para yardımında bulunmuştur. Böylece dünya sendikacılık hareketinden değişik, sırtını siyasal iktidara dayamış bir sendikacı tipi doğmuştur. Bu tip sendikacılar da sorunları mücadele yolu ile değil, "siyasi kanallarla" çözmeyi kendilerine ilke edinmişlerdir. Bu iktidar yanlısı tutum ve davranışlar, iktidarın resmi ideolojisini benimseme, sendikaların siyasal iktidar ve işverenlerden bağımsız hareket

edememelerini de beraberinde getirmiştir. Aynı dönemde özel kesim işverenleri her türlü sendikacılığa karşı oldukları, hatta İş Kanunu'nu dahi uygulamadıkları için özel kesim işçileri ve sendikaları daha radikal olmuştur (Güzel, 1993, s.209-211). 1953'te sanayi işçilerinin sayısı 801.858 olup, sendikalı işçi sayısı da 150.000'e yükselmiştir (Karpaz, 1996, s.106-107).

Tek parti döneminin sonuna kadar Soma-Bandırma demiryolu grev, İstanbul Liman işçileri grevi, Adana demiryolu işçileri grevi, tütün işçileri grevi ile 1928 Haziran ayında Tramvay işletmelerini elinde bulunduran İngiliz şirketinin, Takrir-i Sükun Kanunu'ndan faydalanarak ücretleri düşürmesi ve çalışma koşullarını ağırlaştırması üzerine patlak veren, İstanbul Tramvay işçilerinin grevi hariç tutulursa, sendikacılık hareketi olarak önem taşıyan herhangi bir olaydan söz etmek mümkün olmamıştır (Işıklı, 1990, s.314-315).

3.8 Cumhuriyet Dönemi Basın

3.8.1 Egemen Ticari Basın

Atatürk, basının her zaman büyük bir öneme sahip olduğuna inandığı için Milli Mücadele döneminde ve Zafer sonrasında da basını hep yanında görmek istemiştir. Sivas Kongresi'nden hemen sonra İrade-i Milliye gazetesini çıkardır. Daha sonra Ankara'da çıkartılan Hâkimiyet-i Milliye ve Ulus gazeteleri Milli Mücadele Dönemi'nde önemli rol oynamıştır (Koç, 2006, s.152).

Kurtuluş Savaşı döneminde, Anadolu'da Milli Müdafaa destekçisi olarak, 82 yayın çıkartılmıştır. Kemalist Anadolu basını, savaşı bıkırmış bir toplumu anti-emperyalist bağımsızlık savaşına sürüklemek için, güdümlü bir basın olmasına rağmen ön sansür yapmamıştır. 1922'de Zafer'in kazanılmasından sonra, hem Milli Müdafaa karşıtı Türkçe basın hem de ayrılıkçı azınlık basını bir anda ortadan kaybolmuştur. Böylece 1919'da başlayan Kemalist tek dilli basın 1922'den sonra bütün Türkiye'ye yerleşmiştir (Koloğlu, 2006, s.115-116).

1923'te TBMM Bakanlar Kurulu kararnamesi ile basında sıkıyönetim ve sansür kaldırılmıştır. Ancak, daha sonra yaşanan Şeyh Sait Ayaklanması, Menemen Olayı ve İzmir Suikastı basında olağanüstü durumun devamına neden olmuştur. Yeni kurulan rejimin, sağlam temellere oturmaması nedeniyle basının sınırsız özgürlüğe kavuşması pek mümkün olmamıştır (Topuz, 2003, s.143-155). Kaldı ki, yeni bir rejimin kurulduğu tüm dünya ülkelerinde, devlet ilkelerini hâkim kılma adına basına karşı olumlu ve ılımlı yaklaşılmamıştır (Koç, 2006, s.153).

Şeyh Sait isyanı sonrası 1925'te çıkartılan ve 1929'a kadar yürürlükte kalan Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümet, basın özgürlüğünü dilediği gibi sınırlama ve kapatma hakkına sahip olmuştur (Topuz, 2003, s.147). Nitekim kanundan sonra Terakkiperver Fırkası'nı

destekleyen Tevhid-i Efkâr, Tanin, Vatan gazeteleri ile Aydınlık, Orak-Çekiç gibi sosyalist yayınlar kapatılmıştır. Muhalifler ortadan kaldırıldıktan sonra Vakit, Cumhuriyet, Akşam ve Milliyet gazeteleri çıkartılmıştır. Çok partili düzene geçilene kadar basın sürekli olarak, CHP'nin sıkı kontrolü altında olmuştur. Dini yayınlara hiç izin verilmezken, sola da Kemalist çizgiyi aşmamak koşuluyla göz yumulmuştur. Kağıt ve ilan kaynağı devletin denetiminde olduğu için, CHP basını her açıdan kendine bağımlı kılmıştır (Koloğlu, 2006, s.117-118).

Kanun'un 1929'da yürürlükten kaldırılmasından sonra basın özgürlüğü ve basın-iktidar ilişkilerinde çok canlı ve hareketli bir dönem başlamış, basında CHP'yi hedef alan ağır eleştirilere dahi yer verilmiştir (Koç, 2006, s.154). 1930'dan sonra Fikir Hareketleri, Projektör ve Ergenekon gibi kısmen muhalif denilebilecek yayınlar da çıkmıştır (Uyar, 1999, s.138).

1931'de Matbuat Kanunu'nda yapılan değişiklikle gazete ve dergi çıkarmak için ruhsat alma zorunluluğu (7 yıl sonra yine ruhsat sistemine dönülmüştür) kaldırılmıştır. Ancak, vatan, milli mücadele, cumhuriyet ve devrim düşmanlığından hüküm giyenlerin gazete çıkartması yasaklanmış, ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı, hükümetin dilediği zaman gazete ve dergi kapatma yetkisi elinde kalmıştır (Topuz, 2003, s.159).

1933'te yeniden kurulan Matbuat Umum Müdürlüğü'nün başlıca görevi, basın iktidarın doğrultusunda yönetmek ve denetlemek olmuştur. 1938 yılında Türk Basın Birliği'nin kurulmasına ilişkin çıkartılan yasa, gazetecilik mesleğine yönelik iç disiplini sağlamak amacına yönelik olmakla birlikte, hükümetin basın üzerindeki etkisini daha da artmıştır (Koç, 2006, s.45-121).

1929-1938 arası dönemde basın-iktidar ilişkileri, ülkenin iç ve dış gelişmelerine bağlı olarak iniş ve çıkış yaşamıştır. Cumhuriyet rejiminin tehlikeye girdiği dönemlerde alınan olağanüstü önlemler basın özgürlüğünü de olumsuz yönde etkilemiştir (Koç, 2006, s.155).

II. Dünya Savaşı'nda basın, hem Matbuat Umum Müdürlüğü, hem de sıkıyönetimin sıkı kontrolü altına alınmıştır. Kağıt sıkıntısı, sayfaları ve tirajları düşürürken, Ankara radyosu devletin politikasını daha kesin ve hızlı yaydığı için, basının önüne geçmiştir (Koloğlu, 2006, s.119-121). Ayrıca, Basın- Yayın Genel Müdürlüğü ile Anadolu Ajansının vereceği dış haberler dışında hiçbir dış haberin yayınlanmayacağı da emredilmiştir. Hükümet, savaş bitene kadar basın üzerindeki sınırsız yetkisini kullanmıştır. II. Dünya Savaşı'nda yayınlanan başlıca gazeteler; Cumhuriyet, Akşam, Tan, Vatan, Tasvir, Son Posta, Tanin, Vakit ve Ulus olmuştur (Topuz, 2003, s.168-170).

II. Dünya Savaşı döneminde, basın iç ve dış politika konusunda ancak hükümetin saptadığı siyasal çizgi içinde kalmıştır. Dış politikada farklı siyasal görüşler içeren yazılara göz yumulsa bile, iç politikada biraz ileri gitmek sert tepkilere neden olmuştur. Büyük gazete sahiplerinin aynı zamanda, CHP milletvekili olmaları, hükümetin, basın üzerinde sıkı

denetimini kolaylaştıran önemli bir siyasi faktör olmuştur. CHP milletvekillerinin bazılarının hem gazete sahibi, hem de gazetelerin başyazarları oluşu basın üzerindeki denetimi kolaylaştırmıştır. CHP, bazı öne çıkan gazetecileri ise milletvekili yaparak, basın üzerindeki denetimlerini sağlama almıştır (Koçak, 2003a, s.135-136).

1940'lı yılların fikir dergileri üzerine bir değerlendirme yapan Zafer Toprak, 1940'lı yılların ilk yarısına kadar dünya konjektüründe ki değişikliklere paralel olarak Türkiye'de de değişik yönelimlere sahip dergiler çıktığını saptamıştır. Ancak, Marshall Planı ve Truman Doktrinini Türkiye üzerindeki etkisiyle dergicilikte fikir yelpazesi daralmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası basın hayatına anti-komünist ve anti- Sovyet söylemler egemen olurken, ABD'ye karşı büyük ilgi ve hayranlık duyulduğu gözlenmiştir. Çok partili yaşamla birlikte yeniden ortaya çıkan Turancı ve İslamcı dergiler, yayınlarını anti-komünist ve anti-Sovyet bir temele oturturken, sol yayınlar Sovyet tehdidinin yarattığı boğucu ortamda yaşamaya çalışmışlardır. CHP'ye karşı hem sağdan, hem de sol basından eleştiriler yoğunlaşmıştır. Amerikan emperyalizmine karşı tek tavır alan kişi ise Mehmet Ali Aybar olmuştur (Uyar, 1999, s.216-223).

1946'da çok partili döneme geçilmiştir. Seçim hazırlıklarına başlayan CHP hükümeti, basının desteğini arkasına almak için basına yönelik bazı girişimlerde bulunmuştur (Topuz, 2003, s.184). CHP, 1946'da gazete kapatma yetkisini idari mahkemeden, yargıya devretmiş, gazete çıkarmada izin ve para yatırma koşullarını kaldırarak, ileri bir adım atmıştır. Muhalefetteyken basın özgürlüğünü herşeyden üstün tutan DP'nin, iktidara geldikten sonra basına yönelik davranışları CHP'den farklı olmamış, iktidarı boyunca basına büyük baskı uygulamıştır (Koloğlu, 2006, s.123).

1941'de günlük toplam baskı sayıları 60 bini bulan 113 gazete varken, 1946'da günlük tirajları 100 bine yaklaşan 202 gazete ve 302 dergi yayınlanmıştır. Bu artışta gazetelerin yönetimin mesajlarını halka iletmek yerine, halkın sorunlarına eğilmeleri önemli rol oynamıştır (Koloğlu, 2006, s.125).

3.8.2 Sendikal Basın

Sendikaların, kendi çıkarlarını savunabilmesi, bunu kamuoyu ile paylaşabilmesi, en önemlisi de üyelerini kendi hak ve çıkarları doğrultusunda bilinçlendirebilmesi için sürekli bir yayına ihtiyaçları her dönemde var olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde genel de siyasi partilerin yayın organı olarak çıkan gazete ve dergiler işçi örgütlenmesi, hak ve özgürlükleri üzerine yayın yapmışlardır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi'nde siyasi partiler, işçiler ve sendikalar, gerek maddi yoksunluklar, gerekse süreklilik arz eden yasak ve kapatmalar nedenleriyle uzun süreli gazete ve dergi çıkartamamışlardır.

Türkiye'de 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikten sonra sendikal basın canlılık göstermiştir. TSEKP ve TSP'leri birçok sendikanın kuruluşuna önderlik etmekle birlikte, çıkardıkları Gerçek, Gün, Yığın, Başak, Söz, Havadis ve Sendika gibi yayınlarla işçilerin sendikal mücadelelerine destek olmuşlardır (Güzel, 1993, s.207). Bu dönemde de Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde olduğu gibi daha çok siyasi partiler, işçilerin örgütlenmesi ve bilinçlenmesine yönelik yayınlar çıkarmışlardır.

TSEKP bağlı İİSB'nin yayın organı olan Sendika isimli haftalık dergi 31 Ağustos-14 Aralık 1946'ya kadar 16 sayı çıktıktan sonra 16 Aralık 1946'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca, TSEKP, TSP ve İİSB ile birlikte kapatılmıştır. Sendika dergisi, İİSB ve ona bağlı sendikalardaki işçi sorunları ve eylemlerinin yanı sıra sendika tüzük ve kuruluşları hakkında bilgiler vermiştir. Sendika dergisinin basın-yayın politikaları, işçi ve sendikaları olduğu kadar daha sonra CHP güdümünde çıkartılan sendikal yayınları da etkisi altına almıştır (Güzel, 1993, s.289-295).

Türkiye Komünist Partisi (TKP) ise 1930'lardan sonra Kızıl İstanbul, Kızıl İzmir ve Kızıl Samsun adıyla çıkardığı tek sayfalık gazetelerle özellikle buralardaki tütün işçilerinin sorunlarını dile getirmiş ve tütün işçilerini örgütlenmeye ve mücadele etmeye yöneltmiştir. TKP yanlısı işçiler özellikle tütün fabrikalarının giriş ve çıkışlarında gösteri düzenlemiş, bildiri dağıtmış, yürüyüş düzenlemişlerdir (Özçelik, 2003, s.80-89).

Devlet, Sendika dergisine karşılık 23 Kasım 1946'da Türk İşçisi haftalık dergisini çıkartarak karşılık vermiştir. Türk İşçisi, İş ve İşçi Bulma Kurumu desteği ile devletin denetiminde çıkartılmıştır. Çıkarıldığı ilk sayıdan itibaren de Sendika dergisinin işçiler üzerindeki etkisini kırmayı ve devletin denetim ve gözetimi altında bir işçi hareketi oluşturmayı amaç edinmiştir. CHP, Türk İşçisi yayın hayatından çekildikten sonra, işçi tabanı ile arasındaki kopukluğu gidermek, DP'ye giden işçi kitlelerini partiye çekmek için "İşçi Bürosu"nda çalışan Dr. Rebiî Barkın ve Sabahattin Selek aracılığıyla 1948'de Hürbilek dergisini çıkartmıştır. Hürbilek'te, Türk İşçisi gibi sendikaları ve işçi hareketini CHP'nin politikaları doğrultusunda yapılandırmak amacıyla çıkartılmıştır (Akkaya, 2010, s.138-158). Hürbilek'in yayın politikası hem o dönemin hem de daha sonraki dönemlerin sendikacılarını ve sendikacılık anlayışlarını etkilemiştir (Güzel, 1993, s.307).

CHP, görüldüğü üzere genel basın üzerindeki denetimini, kendi denetimi dışına çıkan sendikal basını kapatarak ve yerine kendi denetiminde sendikal yayınlar çıkartarak sürdürmüştür.

Türk Maden Başçavuşları Derneği tarafından çıkartılan Vardiya ise işçilerle sorunlar yaşayan başçavuşlarca çıkartıldığı için sendikal yayın açısından sorunlu olmuştur. Vardiya, devletin politikasını benimsemiş ve onu işçiler arasına taşıyan bir araç olmuştur. 1947'de

Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın sahipliğini yaptığı İşçi Sendikası yayını ile 1948'de İzmir Mensucat İşçileri Sendikası'nın çıkardığı İşçinin Sesi yayınları, siyasal iktidardan çekinen temkinli bir dil kullanmıştır. Yayınlarda sürekli olarak, siyasal olamayacaklarını ve milli olacaklarını vurgulamışlardır. Yine Çukurova Mensucat İşçileri Sendikası da 1949'da çıkardıkları İşçinin Sesi ile kendilerini güvence altına almak için milliyetçi ve antikomünist politikaları kendilerine kalkan olarak kullanmışlardır. Ancak, 1948'de Nazilli'de Mensucat İşçileri Sendikası'nın yayın organı olarak çıkartılan Sendikalar Yolu ise iktidara boyun eğmeyen bir dil yerine meydan okuyan bir dili tercih etmiştir. Vesayeti reddeden, işçilerin örgütlü mücadelesini ve bunu basın yolu ile işlenmesine dikkat çeken gerçek sendikal yayın kimliğine sahip olmuştur (Akkaya, 2010, s.156-160).

CHP, dışında çıkan sendikal yayınların çoğunluğu ise kamu işyerlerinde zaten CHP önderliğinde kuruldukları için, iktidara ters düşmeyen, daha çok onun sendikacılık anlayışı doğrultusunda yayınlar yapmışlardır. İçlerinde az sayıda da olsa siyasal iktidarın resmi ideolojisiyle uyuşmayan gerçek anlamda sendikal yayın yapanlar da olmuştur.

1946-1960 döneminin sendikal yayınları önce dikkate alınmak, sonra da çalışma ve siyasal yaşamının demokratikleştirilmesi için mücadele vermişlerdir. İşçiler arasında okuma-yazma oranının ve okuma alışkanlıklarının düşük olması, işçilerin gazete almaya ayıracak paralarının olmaması gibi etkenlerle yayın hayatlarını en çok 2-3 yıl sürdürebilmişlerdir. Sendikal yayınlar genel de yerel yayınlar olarak, 2 ile 3 sayfa arasında basılabilmektedir. Ancak, tüm bu olumsuzluklara rağmen sendikal basın yok sayılan bir öznenin yapı içindeki varlığını ortaya koymuşlardır (Akkaya, 2010, s.161-183).

3.9 Tek Parti Dönemi Egemen İdeoloji

Batı toplumlarında sanayi devrimi sonrası yaşanan keskin sınıfsal ayrımlar, büyük toplumsal sürtüşmelere yol açmıştır. Gelişmekte olan ülke aydınları ise kendi toplumlarında bu tür bölünmelerin olmaması ve mevcut bölünmelerin de ortadan kaldırılması için ideolojilerini milliyetçi bir eksene kaydırmışlardır. Benzer bir gelişme cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'de yaşanmış, sınıf farkı gözetmeden gelişme düşüncesi Kemalizm'le birlikte gelişmiştir (Mardin, 1999, s.138). Cumhuriyet Dönemi egemen düşünce bu ekseninde bir seyir izlemiştir.

Jön Türk ideolojisi, 19.yüzyıl pozitivist ideolojisine uygun olarak, içinden çıktığı toplumsal gerçekliği değiştirmeden, bu toplumun yapısına uygun bir "dayanımacılık" fikrinin etkisinde olarak, mevcut durumu koruyucu, radikalliği ve özgürlükçülüğü derinlemesine düşünülmemiş bir "muhafazakârlık" olarak değerlendirilmektedir. Kemalizm, Jön Türk ideolojisinden bazı yönlerden farklılaşmakla birlikte, esas olarak aynı yapıyı koruyan bir

ideoloji olmuştur. Pozitivist anlayışın etkisi, reformların "eğitilmiş seçkinler"ce ve güçlü merkezi devlet eliyle yürütülmesi biçiminde varlığını sürdürmüştür (Köker, 2007, s.234). Bu düşünceye göre, toplumsal ayrıcalıklar birbiriyle uyumlu doğal bir süreçtir, yapay yöntemlerle değiştirilemez ve doğası gereği boyun eğme güdüsünü geliştirerek, kamu düzenini güçlendirmeyi hedefler (Başkaya, 2012, s.258). Bu bağlamda, meşruluğu halka dayanmayan, sınıfsız, imtiyazsız toplumsal yapı ve bunun asla değiştirelemeyeceği düşüncesi, Cumhuriyet Dönemi'nin egemen düşüncesi olmuştur. Osmanlı toplumunda Tanrı tarafından oluşturulmuş, değişmez ve değiştirilemez düzen anlayışı bu defa pozitivistimin bir uzantısı olarak "merkezi devlet" anlayışı ile devam etmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'ndeki siyasal rejim, kapitalist mülkiyet düzenini büyük bir titizlikle korumuş ve devletin ekonomik yaşama müdahale etmesi gerektiği anlayışını devam ettirmiştir. CHP'nin, resmi ideolojisinin önemli öğelerinden birini oluşturan düzenleyici devlet anlayışı, Anadolu'daki toplumsal yapılar tarihi içindeki devamlılığı Bizans'a kadar uzanmaktadır. Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nda, Türkiye'nin sınıfsal yapısında farklılaşmaların ve çatışmaların henüz oluşmadığından hareketle, ilerde de oluşmasını engellemek amacıyla, ekonomik siyasi yapının mesleki temsil ilkesine yani korporatif devlet anlayışına göre kurulmasını önermiştir. 1924 Anayasası'nda korporatif devlet anlayışı etkili olmasa da, sınıfsal çıkar çatışmaları daima yok sayılmıştır. Bu doğrultuda çıkartılan, 1936 tarihli İş Kanunu da işçilerin sendika kurmalarını ve grev yapmalarını yasaklamıştır (Tezel, 2002, s.143-148). Bu nedenlerle, 1924 Anayasası sosyal ve ekonomik haklara ilişkin kurallar içermeyip, geçici bir siyasal düzene dönük ve son amacı demokrasi olan liberal nitelikler taşımıştır (Talas, 1992, s.55).

İzmir İktisat Kongresi'nin mesleki temsil esasına göre oluşturulması, Kongre'de hem yönetimin hem de değişik sosyal grupların sosyal sınıflar arasındaki dayanışma ve her kesimin birbirine muhtaç olduğu şeklindeki dayanışmacı tezleri, yeni rejimin temellerinin korporatif bir siyasi-iktisadi örgütlenmeye gidebileceği izlenimi vermiştir. Bu izlenim, sosyal bilimciler arasında korporatizm tartışmalarına yol açmıştır. Korporatizm tartışmalarına konu olan diğer malzemeler ise Ticaret ve Sanayi Odalarının (1925) kurulması, Ali İktisat Meclisi (1927) toplantısı ile Basın Birliği'nin (1938) kurulması olmuştur. Nitekim Bianchi mesleki örgütlenmeden, Kuruç iktisadi temellerde devletle sosyal taraflar arasındaki uzlaşmadan, Keyder sınıf çatışmalarının yadsınmasından, Kansu ise iktisadi ve siyasi liberalizm ile devletçilik karşıtlığı üzerinden hareketle yeni rejimin korporatif nitelikler taşıdığını ileri sürmüşlerdir (Makal, 2011, s.84-93). Yeni rejimin korporatif nitelikler taşıyıp taşımadığı konusunda farklı yaklaşımlar günümüzde de devam etmektedir.

Makal (2011, s.93-110) mesleki temsil esasına dayalı önerilerin İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlenme biçimiyle sınırlı kaldığını, uygulamaya yansımadığını dile getirmiştir. Makal, Atatürk'ün dönem içerisindeki konuşmalarında, mesleki zümrelere önem verdiğini ancak, çözümlenmelerini dayanışmacı bir temelde yaptığını ve örgütlenme düzeyinde soruna farklı yaklaştığını dile getirmiştir. Mesleki zümrelerin farklı çıkarlara sahip olması nedeniyle milletin çoğunluğu ile çelişebileceği için reddetmiştir. Nitekim tek parti yönetimi, işlevlerini otoriter devlet kimliğiyle zaten yerine getirebildiği için, korporatist bir yapı içinde, yetkilerini değişik toplumsal kesimlerin örgütleriyle şu ya da bu düzeyde paylaşmaya ihtiyaç duymamıştır.

1923-1925 döneminde, milliyetçilik, laiklik ve halkçılık Cumhuriyet'in temel prensipleri olarak belirlemiştir. Milliyetçilik rejimin temeli, laiklik ise milliyetçiliğin amaçlarından sayılan modern, milli egemenliğe dayanan milli bir devleti gerçekleştirmek için tek yol olarak görülmüştür. Halkçılık ise milliyetçiliğin sosyo-politik bakımdan bir çeşit gerekçesi olmuştur. Halkçılık, toplumsal idealler etrafında toplumsal birliği sağlama vasıtası olmuştur (Karpat, 1996, s.62-63). Bu anlayışa göre, ekonomik ve siyasi gelişmeler toplumsal yapıya dokunulmadan belirlenen ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilecektir.

Halkçılığı, halk dışındaki seçkinler grubunun halk adına ve yararına bir şeyler yapmak istemesi olarak tanımlayan Başkaya (2012, s.258-271), Kemalist halkçığı, pozitivismi temel alan bir burjuva ideolojisi olduğunu ileri sürmüştür. Durkheim sosyolojisinden etkilenen Atatürk, 13 Ocak 1923'te verdiği bir demeçte Türkiye'de sınıfların bulunmadığını, mesleklerin bulunduğunu söylüyor; "Binaenaleyh muhtelif meslek erbabının menfaatleri yekdiğeriyle imtiyaz halinde olduğundan onları sınıflara ayırma imkanı yoktur" diyor. Dolayısıyla, aralarında uzlaşmaz çelişkilerin olmadığı "sınıfsız", "kaynaşmış" ve "imtiyazsız" bir toplumda farklı siyasi partilere de yer yoktur.

Atatürk, 1922 yılında Sovyet Büyükelçisi ile yaptığı konuşmada "Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvamızı ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor... Benim amacım Anadolu tacirine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır..." demiştir (Tezel, 2002, s.148). Yine, İzmir İktisat Kongresi'ni açarken delegelere şöyle hitap etmiştir: "Bu dakikada sabilerim (dinleyicilerim) çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve amelelerdir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir? Çiftçilerin, san'atkâra, san'atkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkar edebilir?". Atatürk'ün sonraki yıllarda da sürekli olarak işleyeceği bu görüş, Kemalist rejimin ana ideolojik dayanaklarını oluşturmuştur. Bu görüş, aynı kongrede iktisat vekili Mahmut Esat tarafında da "Bizde iktisadi manâsıyla mütebellir bir sınıf meselesi mevcut değildir" biçiminde ifade edilmiştir

(Boratav, 2006, s.70).Toplumların sınıflardan oluştuğu ve sınıfsal çatışmaların varolabileceği fikri bu anlayış doğrultusunda daima reddedilmiştir

Toplum sınıflardan değil, tüccar, memur, çiftçi ve zanaatkârlar gibi meslek grupları halinde birleşmiş fertlerden meydana gelmiştir. Bu meslek grupları birbirine bağlıdır ve aralarında ekonomik çıkar çatışmaları yoktur. CHP ise bütün bu grupları birleştiren bir bağ, yani "halkın sentezi"dir. CHP'nin 1931'de yayınladığı programa göre, halkçılığın amacı, sınıf mücadelelerini önleyerek Türk toplumunun birliğini sağlamaktır (Karpat, 1996, s.64). Bu görüş, Cumhuriyet Dönemi'nin egemen ideolojisi olmuştur.

Ekonomik ve toplumsal yaşamda devlet merkezli bir yönetim, iktisadi devlet teşekkülleri ile devlet eliyle büyüyen özel sermayeyi kendi yanında tutarken, diğer yandan devlete tabi ve muhtaç bir işçi sınıfı yaratmaya çalışmıştır. Türkiye'de devlet, iktisadi ve ulusal olanı hem öğretmeye hem de kurumsallaştırmaya ve toplumun kendini düşünme ve tanımlama olanağı bulabildiği tek alan olma çabası içine girmiştir. Böylesi bir toplumsallığın oluşturulmasında milliyetçilik tam da bu ihtiyacı karşılayan bir ideoloji olmuştur. Çünkü milliyetçilik tarihsel hareketin çerçevesini çizmekte, gerekli homojenleştirme alanını yaratarak, iç mekânın çevresiyle eklemlenmesini sağlayan eş değerlilik ilkesini kurmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu son döneminde iktidarını ve meşruluğunu sürdürmek için Müslümanlığa sarılırken, İttihat ve Terakki ile başlayan milliyetçiliğe sarılma Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de pekiştirilerek sürdürülmüştür. Nitekim CHP'nin 1930'a kadar halkçılık çerçevesinde sürdürülen "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış millet" söylemi, artık yerini sıklıkla ifade edilen "milliyetçi Türk işçisi" söylemine bırakmıştır (Akkaya, 2010, s.65-66). Ancak, milliyetçilik söyleminin yaygınlaşmasında II. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan ekonomik krizin Türkiye'ye yansması, artan işsizlik, gelir dağılımının bozulması, çalışanlar üzerindeki ağır vergi yükleri, karaborsa gibi faktörlerin etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Akkaya (2010, s.66) göre, 1930-1940 yıllarda rejim ve düzenin oturtulmasında, sanayileşme ile genel hedeflerin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesinde devlet, toplumsal örgütleri ve sendikaları dışlayarak, tek aktör kendisi olmuştur. Benzer bir görüşü savunan Güzel (1993, s.216), Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi devletin, her yerde, her toplulukta ve her uğraş içinde olması anlayışının 1930'ların "otoriter" nitelikli CHP'sinin ekonomik, sosyal ve siyasal her alanda tek söz sahibi olması ve her türlü sivil toplumu vesayeti altına alma anlayışının bir devamı olduğunu belirtmiştir.

CHP, 1935'teki dördüncü büyük kurultayında işçi sınıfına yönelik olarak, programının 68. maddesinde " Türk işçilerini ve esnafımızı, ulusun ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve parti programı çerçevesinde örgütlemeyi iş edineceğiz" biçiminde yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Programın bu maddesi İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri kurularak

hayata geçirilmiştir. Birliğin Genel Büro Yayınının 1. sayısında yer alan "Türk İşçileri Milliyetçidir" başlıklı, imzasız yazıda: "Türk işçisi evvela Türk olduğu için, ondan sonra da Atatürk ve onun partisine inandığı ve dayandığı için milliyetçidir..." ifadelerine yer verilmiştir. CHP İzmir İl Başkanı Avni Doğan ise Birliğin açılışında yaptığı konuşmada: "Türk işçi ve esnafının diğer memleketler siyasal hareketler ile en küçük bir ilgisi yoktur. Arada ulusal bünye farkları vardır. Türk işçi ve esnafı milliyetçi ve devletçidir ve kendi siyasallığımızı göre bir hususiyet taşımaktadır. Türk işçisi devrime uymuş, yürümektedir, kitapların tarif ettiği şekilde bir amele sıkıntısı yoktur " demiştir. Bu örgütlenmelerle bir yandan işçilerin bağımsız örgütlenmelerinin önü kesilirken, diğer yandan işçiler aracılığıyla rejim meşruiyet kazanmakta ve milliyetçiliğin toplumsallaştırılmasına yardımcı olunmak istenmiştir. Devlet, işçileri daha doğrudan itibaren iktidarın yapıları ile meşrulaştırmaya çalışmış, milliyetçiliği bunun önemli araçlarından biri olarak kullanmış ve işçilerin sınıf olmasının önünü hep tıkamaya çalışmıştır (Akkaya, 2010, s.72-74).

Cumhuriyet rejimi kurulduğu ilk yıllardan itibaren liberal, özel girişimci ekonomik ve toplumsal düzeni temel politika olarak benimsemiştir. Ne var ki, 1929 ekonomik krizi ile birlikte, özel sektörün gücünün yetmediği alanlarda özel sektörü korumak ve güçlendirmek için devlet eliyle sanayileşme ve planlı ekonomiye yani "devletçiliğe" geçilmiştir. Bu dönemde, siyasi iktidarın sanayileşme için ihtiyaç duyduğu teknolojik ve mali destek talebine ABD, İtalya ve Fransa'dan olumsuz yanıt gelmiştir. Bu yardımlar daha sonra Sovyetler Birliği'nden sağlamış ve dolayısıyla, bu ülke ile sıcak ilişkiler içine girilmiştir.

Milli Koruma Kanunu sürecinde ücreti iş yükümlülüğü hem kamu hem de özel sektörde fazla mesaileri artırmış, hafta tatili izinleri kaldırılmış, çalışanlar üzerindeki vergi yüklerinin artırılmış, ücretlerin düşüklüğü tıraşık boyutlara ulaşırken, daha düşük ücretlerle çalıştırılan kadın-çocuk işçi sayısı artmıştır. Bu uygulamalar emekçi kesimleri sefaletle sürüklerken, sanayici, tüccar ve büyük arazi sahiplerini güçlendirmiştir. Ancak, siyasi iktidarın Köy Enstitüleri deneyimi ile Çiftçiyi Topraklandırma ve Varlık Vergisi Kanunu çıkarması, büyük arazi sahiplerini, tüccar ve sanayicilerin büyük tepkilerine neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası güçlenen sanayici, tüccar ve büyük arazi sahipleri siyasette söz sahibi olmak için sürdürdükleri mücadeleler sonucunda çok partili yaşama geçilmiştir. CHP içindeki büyük arazi sahipleri (Adnan Menderes gibi) ve tüccarların başını çektiği parçalanmadan doğan DP ile iç politika da artık CHP-DP çekişmesi başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası emperyalizm büyük sarsıntıyı atlattı ve ABD'nin öncülüğünde dünya ekonomik ve siyasi düzeyde yeniden düzenlenmiştir. Bu dizayn çalışmalarının bir sonucu olarak, ABD Türkiye'ye askeri ve mali yardımlar bulunmuş, Türk devletçiliği de dışa açılma eğilimleri göstermiştir. Devletçilik, 1939'larda resmi iktisat

politikası olmaktan çıkmış, 1946-1950 yıllarında ise devletçilikten fiilen uzaklaşmıştır. ABD ve Türkiye arasındaki ilişkiler yakınlaşırken bu defa Sovyetler Birliği karşıtlığı başlamış ve anti-Sovyet, anti-komünist söylemler resmi söylemin bir parçası haline gelmiştir. Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı sonrası hem iç, hem de dış politikalarda yaşanan bu değişimler ideolojik söylemlere de yansımıştır.

1946'da Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayalı örgütlenmelere izin verilerek, işçiler bir "sınıf" olarak kabul edilmişlerdir. Ancak, kurulmasına izin verilen sendikalara egemen ideoloji doğrultusunda milli şekil verilmek istenmiştir. Nitekim milli şeklin sınırları dışına çıkan sendikalar ve yayınlar kısa bir süre sonra "komünist"lik suçlamalarıyla sıkıyönetim komutanlıkları tarafından kapatılmışlardır. Egemen güç, kendi egemen düşünceleri dışındaki düşünce ve örgütlenmelerinin önünü sadece egemen söylemlerle değil, karşıt söylemin yayılmasını sürekli yasaklamalar ve kapatmalar ile engellemiştir.

Sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu Dönemine egemen olan otoriter devlet yönetimi anlayışı, Cumhuriyet Dönemi'nde de toplumsal yaşamın her alanında egemen düşünce olarak varlığını devam ettirmiştir. Devletin gücü halka değil, halk adına edindiği bu yüce misyona dayanmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM, ARAŞTIRMA VE ANALİZ

4.1 Araştırmanın Amacı

Medya mesajları özenle seçilmiş, düzenlenmiş ve kurgulanmış yapılardır. Her ne kadar gerçekmiş gibi görünse de, bize sergilediği dünya gerçek olanı değil, gerçeğin medya tarafından temsil edilmiş biçimidir. Medya mesajları içinde değer ve ideoloji barındırırlar (İnceoğlu ve Çomak, 2009, s.28). Bu bağlamda medya, toplumsal olayları yansıtmaktan öte toplumda egemenliğin kurulmasını sağlayan ideolojik işlevleri olan ekonomik işletmelerdir.

Medya mesajlarının hegomanik, çatışmalı bir doğası olsa bile, genel anlamda egemen ideolojiyi yeniden üreten aygıtlar olarak ele alınmaktadır. Medya, haber metinlerini mülkiyet yapıları ve ideolojik konumları nedeniyle toplumsal yapıya egemen olan güçlerin çıkarları doğrultusunda kodlamaktadır.

Türkiye’de işçi hareketi ve sendikalar üzerinde egemen ideolojinin süreklilik arz eden bir hâkimiyeti bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı da, medyanın bu ideolojik egemenliğin kurulmasındaki ideolojik işlevlerini ve tarihsel dayanaklarını tespit etmektir. Tek Parti Döneminde iktidar tarafından çıkartılan "Türk İşçisi" adlı gazetenin sahiplik yapısına paralel olarak, toplumsal egemenliğin kurulması bağlamında egemen ideolojiyi yeniden ürettiği varsayılarak; gazete de yer alan haberlerin ne tür ideolojik kodlamalar içerdiği, kimlerden ve nasıl etkilendiği ve neyi hedeflediğini ortaya koymak ve bu alandaki literatüre katkıda bulunmaktır.

Bu araştırmada siyasi iktidarın Türk İşçisi ile yeni gelişen işçi hareketine kendi ideolojisi doğrultusunda yön vermeye çalıştığı, egemen ideolojinin, kültürel değerlerin ve toplumsal güç ilişkilerinin, incelenen metinlerdeki söylemler aracılığıyla desteklendiği ve yeniden üretildiği varsayılarak, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Siyasi iktidar, neden kendi denetiminde bir işçi gazetesi çıkarmaya ihtiyaç duymuştur? Siyasi iktidar, Türk İşçisi ile Türkiye’de yeni gelişen işçi hareketi üzerinde kendi ideolojisi doğrultusunda bir egemenlik kurma amacı mı taşımaktadır? Türk İşçisi, siyasi iktidarın toplumsal egemenliğini kurmasında, sürdürmesinde, meşrulaştırmasında ve yeniden üretmesinde nasıl bir ideolojik işlev üstlenmiştir? Tek Parti Dönemine ait egemen ideolojik söylemler Türk İşçisi’nde yer alan haber başlık ve metinlerine nasıl yansımıştır?

Bu sorulardan hareketle Türk İşçisi’nde yer alan haber metinlerinin içerdiği anlam ve yan anlamlar, içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, tarihsel yapı çerçevesinde Van Dijk’ın eleştirel söylem analizi tekniği ile incelenerek, Türk İşçisi egemen ideolojinin ve toplumsal

rızanın, yeniden üretimindeki işlevi test edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Türk İşçisi'nin ilk sayfalarında yer alan bazı fotoğraflar Barthes'ın göstergebilimsel çözümlemesine dayalı olarak yorumlanmıştır.

4.2 Araştırmanın Önemi

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesinde işçi sınıfının sendikal örgütlenmesi, toplu pazarlık ve grev hakkı önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğin ardından çok partili hayata geçişle birlikte demokratikleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ancak, yasanın çıkarılmasından hemen sonra sosyalist partiler kanalıyla kurulan pek çok sendika ve yayın organı sıkıyönetim komutanlıkları tarafından yasaklanarak, kapatılmıştır. Siyasi iktidar, muhalif sendika ve yayınlarını yasaklayıp, kapatmadan kısa bir süre önce ise bu alana yönelik kendi denetimde "Türk İşçisi" adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Türk İşçisi gazetesinin, böylesi bir süreçte yayın hayatına girmiş olması ise bu araştırmayı önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada, siyasi iktidarın Türk İşçisi ile yeni gelişen işçi hareketine kendi ideoloji doğrultusunda yön vermeye çalıştığı varsayımından hareketle, Tek Parti Dönemindeki egemen ideolojinin Türk İşçisi'nden seçilen haber başlık ve metinleri ile söyleme yansıyıp-yansımadığı araştırılmaktadır. Egemen ideolojilerin, kültürel değerlerin ve toplumsal güç ilişkilerinin, incelenen metinlerdeki söylemler aracılığıyla desteklenip-desteklenmediği ve yeniden üretilip-üretildiği sorularına cevap aranmaktadır.

Metinlerden seçilmiş sözcük, cümle kalıpları, görseller, haber başlıkları ve kaynaklarının bireylerin yaşamı algılamasında ve değerlendirmesinde ideolojik bir işleve sahip olup-olmadığı analiz edilmektedir. Bu analiz toplumsal, tarihsel yapılardan bağımsız olarak yapılamayacağından dolayı, araştırmada tek parti dönemi ve öncesi sosyo-ekonomik-siyasal alanın ayrıntılı bir araştırması yapılmıştır. Böylece, anlamın içinde yer aldığı bağlam, geniş bir tarihsel arka planla, birlikte incelenmiştir.

4.3 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemi makro ve mikro düzeyde kullanılarak, ideolojilerin, kültürel değerlerin ve toplumsal güç ilişkilerinin söylem aracılığıyla nasıl şekillendiği ve yeniden üretildiği araştırılmaktadır. Çalışma, medya ideoloji ilişkisini bütüncül bir biçimde açıklayan eleştirel yaklaşımların kuramsal çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bu bağlamda, haberlerin inşasında kullanılan dilin, söylem ve anlamla,

ilişkisi ve daha sonra Van Dijk'ın eleştirel söylem analiz yöntemi ana hatlarıyla ele alınarak, analiz yapılmıştır.

4.3.1 Haber, Söylem ve Dil İlişkisi

İdeolojilerin yayılmasında dil oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Medya, egemenliğin sürdürülmesi, ideolojilerin yayılması ve toplumsal gerçekliğin yapılanmasını dil aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu noktadan hareketle medyada kullanılan dilin özellikleri, toplumsal işlevleri ve söylem üzerine etkileri büyük önem taşımaktadır.

Dilbiliminin ilk evresinde, dilin kendisinin yapısal özellikleri ve kendine özgü işleme yasaları incelenmiştir. Daha sonra, yapısal antropolojinin katkılarıyla, bütün toplumsal pratiklerin, anlam ve anlamdırmaların özneler arasındaki toplumsal gerçeklerin incelenmesi için model olarak dilbiliminin alınabileceği düşüncesine ulaşılmıştır. Bütün pratikler dil içinde varolduğu için, dil toplumsal bireyin inşa edildiği yer olarak görülmüştür (Sancar, 2008, s.87-88). Dil kendi dışında oluşan gerçekliğin insan zihninde yansımaları sağlayan bir araçtan ziyade, gerçekliğin ve tahakkümün kuruluşunda aktif rol oynayan toplumsal pratik olarak tanımlanabilmektedir.

Belli bir zaman ve yerde; durum ağlarını yapılandırmak ve yorumlamak için dil kullanılmaktadır. Burada ve şu andaki gerçekliğin, olan ve olmayanın; somut ve soyutun; “gerçeğin” ve “gerçek olmayanın”, muhtemel, mümkün ya da imkansızın ne olduğu hakkındaki yerleşmiş anlamları birleştirmek, var olan tutumlar, değerler, hissetme, inanma biçimleri ve etkileşimleriyle şimdi, geçmiş ve geleceğin birbiriyle bağlantılı sözlü ya da sözsüz olarak nasıl etkileştiği hakkında varsayımlarda bulunmak için dil kullanılmaktadır (Gee, 2001, s.85-86).

İletişimsel bir olayda dilin kullanımı üç boyutu içermektedir: Metin olarak (konuşma, yazı, görsel imaj ya da tüm bunların kombinasyonu), metinlerin üretim ve tüketimini içeren söylemsel bir uygulamadır ve toplumsal bir pratiktir (Jorgenes ve Phillips, 2002, s.68).

Dil üzerine çalışmış olan Saussure için gösterilen kavramdır, gösteren sessel imgedir, kavramla imgenin bağlantısı ise göstergedir. Yani gösteren ile gösterilen arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Ancak, cümlelerin dizilişinde göstergeler arasında çizgisel sistematik bir ilişki bulunmaktadır. Göstergeler sistemi olan dil içinde bir göstergenin değeri diğer göstergelerle ilişkilidir. Dil içinde göstergelerin diziliş sistemi anlamın yaratılmasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır (Saussure'den aktaran Barthes, 2011, s.183-184) Saussure, sözcüklerin sadece bir anlam taşımadıklarını aynı zamanda bir değere de sahip olduklarını ve bu değerlerin de her toplumda farklı anlamlar taşıyabileceğine dikkat çekmiştir.

Z. Harris (1951), söylem analizi terimini ilk kullanan dilbilimciydi ve söylemi biçimbilim, yan cümlecik ve cümleler arasındaki hiyerarşinin bir sonraki aşaması olarak görüyordu (Z. Harris'ten aktaran Alba-Juez, 2009, s.13). Barthes (2011, s.179-230) Çağdaş Söylenler kitabında düzenlam ve yan anlam ayrımı ile ideolojinin dil içinde kurulma biçimi üzerinde durmuştur. Barthes sözcükler ve cümlelerinin "düz anlam" kadar "yan anlam"larda taşıyabileceği ayrımına vurgu yapmıştır. Düz anlamda, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki göstergeyi/işareti oluşturmaktadır. Yan anlamda ise gösterge/işaret, sömürgecilik, milliyetçilik ya da militarizm gibi ideolojik kavramları, yeni bir gösterene dönüşmektedir. Düz anlam doğal bir toplumsal biçimken yan anlam bunun ideolojik çarpıtılmasını işaret etmektedir. Barthes, yan anlamlar sayesinde ortaya çıkan ideolojinin düz anlamlara bağlanarak doğallaştırıldığını ileri sürmüştür. Ancak, Barthes'ın düz anlam/yan anlam ayrımı toplumsal ve tarihsel boyutlardan yalıtılmış olduğu için eleştirilmiştir.

Dili toplumsal boyutuyla ele alan Voloşinov (2001, s.140-170), dil alanı ile ideoloji alanının birbiriyle çakıştığını, gösterge olmaksızın ideolojinin olamayacağını ileri sürmüştür. Voloşinov, göstergenin/işaretin toplumsal sınıflar arasında çok vurgulu yapısına işaret etmiştir. Bir sözcük sözlükte bir anlama karşılık gelirken, sözcüğe yönelik sayısız vurgu ise o sözcüğe yeni anlamlar katmaktadır. Egemen sınıf ise göstergeyi kendi kurguladığı şekliyle tek vurgulu yapmaya çalışmaktadır. Sözcüğün tek vurgulu hale getirilmesi sınıfsal mücadele alanını oluşturmakta ve hegemonya kurmak isteyen egemen sınıflar göstergeyi kendi çıkarları doğrultusunda tek vurgulu hale getirme savaşımı vermektedirler.

Post yapısalcı söylem kuramının başlangıç noktası söylemin anlamlarla toplumsal dünyayı yapılandığı düşüncesidir. Böylece dilin temelde durağan olmayan yapısı nedeniyle anlam asla sürekli olarak sabit kalmamaktadır. Söylem kapalı bir var oluştan ziyade daha çok diğer söylemlerle etkileşimleri aracılığıyla dönüşmüş durumdadır. Bu nedenle kuramın anahtar kelimesi "söylemsel mücadele" de kendisini ifade etmektedir (Jorgenes ve Phillips, 2002, s.6). Ancak, iktidar sahipleri sosyo-ekonomik ve ideolojik egemenliklerini yeri ve zamanı geldiğinde söylem alanı dışındaki araçları (baskı, şiddet, ceza v.s) devreye sokarak da sürdürmektedirler. Bu nedenden dolayı, egemenler ile egemenlik altındakilerin mücadeleleri salt söylemsel alanla sınırlı kalmamaktadır.

Eleştirel söylem analizi, metinlerin ve dilin semantik (anlambilimsel) ya da sentaktik (söz dizimsel) yapısını hem dilbilimsel düzeyde hem de sosyo-kültür boyuta incelenmesidir (İnal, 1996, s.22). Eleştirel söylem analizinde dilsel ifadelerin sözdizimsel yapıları ve sözcüklerin düzenlamalarından ziyade altında yatan yananlam ve bunların sosyo-ekonomik ve tarihsel bağlamları incelenmektedir.

Eleştirel söylem analizi dil ve toplum arasındaki ilişkiye bakışıyla ve metodolojiye yönelik, eleştirel yaklaşımıyla diğer yöntemlerden ayrılmaktadır. Yöntem ve kuramlar eklektik yapıdadır (Van Dijk, 2006, s.359-383).

Eleştirel söylem analizi geçerli paradigmalardan ziyade öncelikle toplumsal ve politik sorunlara odaklanmaktadır. Bu nedenle toplumsal sorunların eleştirel analizi genellikle multidisplinerdir. Eleştirel söylem analizcilerinin çoğu, toplumsal iktidarın yeniden üretiminde uygulanan spesifik söylem yapılarının oluşturuluş şekli hakkında sorular sormaktadır. Bu nedenle eleştirel söylem analizi yapan araştırmacılar, “güç, iktidar, hegemonya, ideoloji, sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk, ayrımcılık, yeniden üretim, kurumlar, toplumsal yapı ve hiyerarşi” kavramlarıyla sık sık karşılaşmaktadırlar (Van Dijk, 2001, s.352-372).

Fairclough ve Wodak (Fairclough ve Wodak'tan aktaran 1997 Van Dijk, 2001, s.352-372) eleştirel söylem analizinin ana ilkelerini şöyle özetlemektedir:

- Eleştirel söylem analizi toplumsal sorunlara işaret eder.
- Güç ilişkileri tutarsız, değişkendir.
- Söylem, toplumu ve kültürü inşa eder.
- Söylemin ideolojik bir işlevi vardır.
- Söylem tarihseldir.
- Metin ve toplum arasındaki bağlantı aracılanmıştır.
- Söylem analizleri yorumsal ve açıklayıcıdır.

Eleştirel söylem analizi, metinlerin gerçek dünyadaki bağlamıyla üretildiği gerçekliğinden hareketle bağlama duyarlı bir yaklaşımdır. Bu nedenle, eleştirel söylem analistleri toplumsal eşitsizliklere, aşağılanmalara karşı bir duruş alırlar ve bunlara karşı direniş geliştirme çabası içindedirler (Van Dijk 2001, s.352-372). Eleştirel söylem analistleri aynı zamanda okuyucularında da muhalif bir duruş, geliştirme düşüncesindedirler.

4.3.2 Teun A. van Dijk Eleştirel Söylem Analizi

Teun A. van Dijk'ın 1977-1981 dönemi söylem analizi çalışmalarında, metin ve söylemle toplumsal pratikler olarak ilgilenmiştir. Söylem Analizinin El Kitabı (1985) adlı eserinde ise Van Dijk özellikle medya söylemlerine yönelmiştir. Bu kitapta, kitle medyası ile ilgili kendi bakış açısını vermekle kalmamış, aynı zamanda medya söylemlerinin üretimi, kullanımı ve fonksiyonlarıyla ilgilenen farklı araştırmacıların kuram ve uygulamalarını biraraya getirmiştir. Van Dijk, 1998'deki çalışmalarında ise odaklandığı sorun ırkçılık ve ideoloji olmuştur (Wodak ve Meyer, 2001, s.7). İdeoloji, toplumsal önyargılar da dahil olmak üzere bilgi, tutumlar ve toplumsal tasarımlar gibi öbür toplumsal bilişlerin oluşumunu,

dönüşümünü ve uygulanmasını denetleyen karmaşık bir bilişsel çerçevedir (Van Dijk'ten aktaran Küçük, 2005, s.324).

Van Dijk'e göre söylem analizi dilbilim, şiir, semiyotik, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, tarih ve iletişim araştırmalarını içermektedir. Bu nedenle kuramların söylemin metinsel, bilişsel, toplumsal, siyasal ve tarihsel boyutlarına göre oluşturulması gerekmektedir (Alba-Juez, 2009, s.9). Bu bağlamda eleştirel söylem analizi pek çok kuram ve metodu içinde barındırmaktadır.

Toplumsal iktidarın dilsel pratikler aracılığıyla kurulduğu ve yeniden üretildiği tezinden hareketle Van Dijk, söylemin yapıları ile iktidarın yapıları arasındaki ilişkileri analiz etmekte ve söylemsel iktidar biçimlerini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede sözel iletişim, konuşma tarzları ve metinler başta olmak üzere her türlü iletişimsel olgu içerisinde hangi yapıların, stratejilerin ve edimlerin iktidar konumunu yarattığı araştırılmaktadır (Sancar, 2008, s.140-142). Haberleri bir söylem biçimi olarak kabul eden Van Dijk, haberlerin ve haber kaynaklarının seçimi ile toplumsal iktidarın nasıl kurulduğunu ve yeniden üretildiği araştırmaktadır.

Toplumsal eşitsizlikle ilgili çalışmalarda birçok farklı yönelim olmasına rağmen, bu sorunlara yaklaşım genelde tahakkümün yeniden üretiminde söylemin rolüne odaklanmaktadır. Tahakküm burada seçkinler, kurumlar ya da gruplar tarafından uygulanan ve politik, kültürel, sınıf, etnik, ırksal ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini de içeren toplumsal eşitsizlikle sonuçlanan toplumsal gücün bir sınaması olarak tanımlanmaktadır. Eleştirel söylem analistleri metin, konuşma, sözlü etkileşim ya da iletişimsel olayların hangi yapılar, stratejiler ya da özelliklerinin olduğunu ve yeniden üretim modlarında nasıl bir rol oynadıklarını bilmek istemektedirler (Van Dijk, 1993, s.249-250). Van Dijk, bu karmaşık ilişkilerde ideolojiyi anlayabilmek için onu oluşturan söylem yapılarının nasıl üretildiğinin incelenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Toplumsal güç, servet, gelir, pozisyon, statü, baskı gücü, grup üyeliği, eğitim ya da bilgi gibi toplumsal açıdan değerli olan kaynaklara ayrıcalıklı erişime dayanmaktadır. Güç, bir grubun diğer bir grup üzerindeki kontrolünü içermektedir. Yani güçlü olan bir grup, diğerlerinin hareketlerini kısıtlayabilmekte ayrıca zihinlerini etkileyebilmektedir. Hareketleri kısıtlama ve kontrol etmede doğrudan baskı unsurlarının yanı sıra, bilişsel örtbas etme, manipülasyon ve ikna yolu gibi çok daha etkili ve modern güç unsurları kullanılmaktadır (Van Dijk, 1993, s.260). Bu bağlamda, eleştirel söylem analizi kontrolü meşrulaştıran, toplumsal düzeni ve özellikle eşitsizlik ilişkilerini doğallaştıran, toplumsal rızayı üreten söylemsel stratejilere odaklanmaktadır. Ancak, Van Dijk'ın bu güç anlayışına yönelik bazı eleştiriler de gündeme gelmiştir.

Jorgensen W. ve Phillips L.J. (2002, s.91-139) Van Dijk'ın güç anlayışında insanların karşı koyma olanaklarının kısmen göz ardı edildiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, Van Dijk'in gücü, daima baskıcıdır ve belirli çıkar grupları tarafından kullanılır ve pasif öznelere empoze edilmektedir. Gücün bu türlü kavramsallaştırması ise hem postyapısalcı güç anlayışına hem de Gramsci'nin hegemonya kavramına karşı durmaktadır. Eleştirel söylem analizi perspektifinden değişim süreci incelenirken, söylemsel pratiklerin daima diğer toplumsal pratik boyutlarla diyalektik bir etkileşim içerisinde işlev gördüğü akılda tutulmalıdır.

Van Dijk'in (2003, s.21), eleştirel söylem analizi çalışmalarında kullandığı bir diğer yöntem olan "ideolojik söylem analizi"nde ise ideoloji ve söylem arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu analiz çerçevesinde dilin kullanımı ile söylemlerde ortaya çıkan genel düşünceler, toplumsal ve kültürel olarak paylaşılan değerler, tutumlar, kısacası ideoloji açığa çıkarılmaya çalışılır. Egemen ideoloji sıklıkla ideolojik yeniden üretim araçlarını denetleyenlerin, yani yönetici sınıfın ideolojisidir. Egemen sınıf kendi ideolojilerini genellikle bir "genel" ya da "doğal" değerler, normlar ve amaçlar sistemi olarak kabul edilmesini sağlamayı amaçlar Bu durumda ideolojik yeniden üretim, toplumsal uzlaşmanın doğasına bürünerek hegemonik iktidar biçimini alır (Van Dijk'ten aktaran Küçük, 2005, s.323).

Van Dijk (2006, s.359-383) ideolojik söylemin, "bizim iyi şeylerimizi, onların ise kötü şeylerini vurgulamak" şeklinde beliren genel yaklaşımı daha ayrıntılı analiz yapabilmek amacıyla "ideolojik kare"yi (dördül alan) formüle etmiştir. Van Dijk tarafından "ideolojik kare" olarak adlandırılan ve ideolojik söylem analizine temel teşkil eden bu kavramsal alan şu ilkelere oluşmaktadır:

- Bizim hakkımızda olumlu şeyleri vurgula
- Onlar hakkında olumsuz şeyleri vurgula
- Bizim hakkımızda olumsuz şeyleri vurgulama
- Onlar hakkında olumlu şeyleri vurgulama

Van Dijk, söylem temsillerinde kendi temsillerimizin olumlu olduğu, diğer temsillerin olumsuz olduğu üzerinde durur ve bunun söylem yapılarında çeşitli yollarla uygulandığını belirtmektedir.

- Olumlu kendini temsil ve olumsuz diğerinin temsili
- Suçlama veya savunma yolları gibi bizim "iyi" davranışlarımızı ve onların "kötü" davranışlarını ortaya çıkaran makro dil edimleri
- Bizim ve onların hakkındaki konuları vurgulama veya vurgulamama noktasında, konu seçimi yapabilme

- Suçlamaları kanıtlayan beyanların sunulması
- Bizim/Onların olumlu ve olumsuz faaliyetleri hakkında çok veya az detay verme, genel veya spesifik olma, belirsiz veya kesin olma, açık veya kapalı olma
- Bizim için olumlu kelimeler seçerken, onlar için olumsuz olanları seçme
- Aktif ve pasif cümleler ve adlaştırma: Onların ve bizim olumlu ve olumsuz faallikleri ve sorumlulukları vurgulamama veya vurgulama.
- Olumlu ve olumsuz anlamlar için mübalağalar ve yufimizim (www.oxforddictionaries.com, erişim tarihi, 24.12.2015). “hoş olmayan, utanç verici bir duruma karşı sert ve dobra bir söz ve ifade yerine daha yumuşak ve dolaylı bir ifadenin” kullanılmasıdır.
- Sözler ve görseller ile olumlu ve olumsuz anlamların vurgulanması ve olumlu ve olumsuz anlamların sıraya konulması.

Van Dijk (2001, s.352-372), yaptığı çalışmalarda baskın grupların kendilerini olumlu bir şekilde temsil ettiklerini ve baskı altında tutulan grupların ise olumsuz "ötekiler" olarak temsil edildiklerini ortaya koymuştur. Kendi gücü ve bilgisi vurgulanırken, karşıt grubun güçsüzlüğü ve bilgisizliği kanıt ve bilgilerle ayrıntılı olarak ortaya konulmaktadır. Güvenilir ve uzman kaynaklardan alıntılama yapılarak, ikna edicilik artırılmaktadır. Sözde karşıt grup kabul edilir, onunla empati yapılır, özür dilenirken kendi grubunun mağdur edildiği manipülasyonuna başvurulabilmektedir.

Van Dijk, eleştirel söylem analizi ile sınıfsal, etnik, ırk temelli, cinsiyete dayalı tüm sosyal farklılıkların nasıl söylem içinde farklar ve hiyerarşiler olarak kurulduğunu örneklerle göstermeye çalışır. Van Dijk bir yandan dilin sunduğu olanaklar ile üretilen iktidar ilişkileri (tonlama, kelime seçimi, cümlenin kuruluşunu belirleme, retorik biçimlerin seçimi vb.) açığa çıkarır; gramer kurallarının sunduğu olanakları araştırır (biz ve onlar ayrımının yapılabilmesi vb.); konuşma bağlamının denetlenmesi ve dışlama stratejileri (kadınların, etnik azınlıkların, yoksulların söz içinde tecridi ve marjinalleştirilmesi vb.) ortaya koymaktadır (Sancar, 2008, s.143).

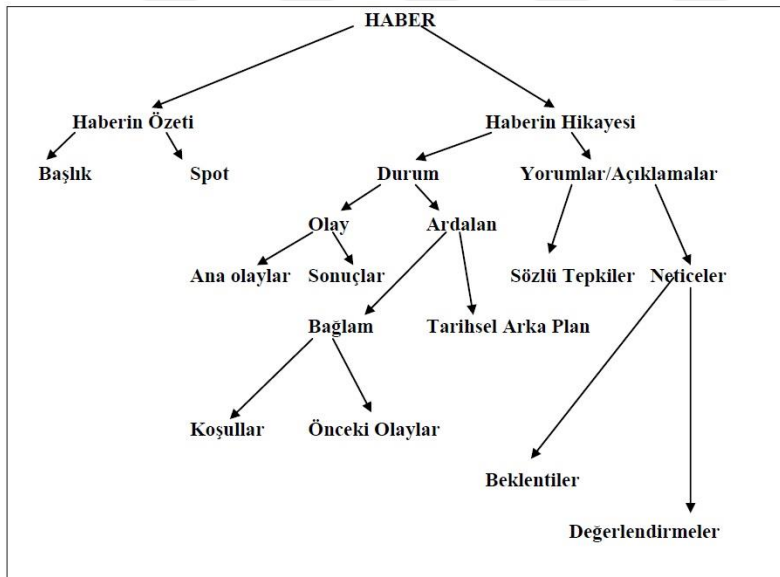
Van Dijk (2001, s.352-372), haber metinlerini makro ve mikro yapılar halinde analiz etmektedir. Toplumsal gruplar arasındaki güç, iktidar ve eşitsizlik eleştirel söylem analizinin makro düzeyine ait tipik terimlerdir. Dilin kullanımı, söylem, sözlü etkileşim ve iletişim toplumsal düzenin mikro düzeyine aittir. Mikro yapı sesler, sözcükler, cümle kalıpları, sözcük tekrarlarından ve söz dizimlerinden oluşurken, makro yapı haber kaynakları, haber başlıkları, haberin girişi, sonuç ve geneline ait ne tip fikirlerin verildiğini ortaya koymaktadır.

Mikro yapı çözümlemelerinde cümle yapılarının basitten karmaşığa; çatısı bakımından etken çatılı/edilgen çatılı cümlelere, haberlerin kip ve zaman olarak incelenmesinde (-di'li

geçmiş ya da miş'li geçmiş zaman gibi) cümlelerin uzun ya da kısa yapıları, sözcük ve sözcük öbeklerinin seçimi, retorik (resim, fotoğraf, rakamsal veriler, alıntılar gibi) sistematik ve hiyerarşik yapıları incelemektedir (İnceoğlu ve Çomak, 2009, s.31-32).

Van Dijk'e (1988, s.24-85) göre, makro yapıların özneliği ve bilişsel doğası bulunmaktadır. İnsanların, metinden konuyu çıkarması bilişsel sürecin bir parçasını oluşturmaktadır. İnsanlar, böylece kendi kişisel makro-yapılarını oluşturarak, metinden farklı önemli noktalar ve özler çıkarabilmektedirler.

Haberin söyleminde her konu kısımlar halinde verilmektedir. Konular yukardan aşağıya hiyerarşik bir şekilde yerleştirilmektedir. Hikâyeler gibi söylemlerinde bir anlatı şeması bulunmaktadır. Ancak, haber söylemi hikâyeden farklı olarak zamansal bir sıralamaya değil en önemlinin en üst bilgi olarak yer aldığı özel bilgi verme, açıklama, genelleme, zıtlıklar gibi bağıntıya dayalıdır.

Şekil 4.1 Haber Şemasının Yapısı

Kaynak: Van Dijk, 1988, s.55

Haberde başlık ve haber girişi metnin ana konusunu açıklamaktadır. Özet olarak işlev görmek ve semantik makro yapıyı açıklamaktadır. Haber metni, art alanı ve değerlendirmeleri içerebilmelidir. Art alan ana olayı takip etmeli ve ana olay bağlam içine yerleştirilebilmelidir. Bağlam bilgisi asıl durumu belirtirken, art alan olayın geçmişe yönelik bilgisini içermektedir. Sonuçlar haber söylemindeki diğer bir kategori olup, sosyal ve politik olayların haber değeri taşıyıp taşımadığı bu olayların sonuçları tarafından belirlenmektedir. Sözlü tepkiler kısmı habere konu olan olayda katılımcıların yorumlarına başvurulmasını içermektedir. Bu kategori ana olay, bağlam ve art alandan sonra gelmektedir. Burada gazeteciler, kendilerine ait olmayan fikirleri katılımcılar aracılığıyla objektif olarak sunabilme

olanağına sahiptirler. Değerlendirmeler ve beklentiler kısmında ise asıl olayla ilgili gazetenin kendi değerlendirici bilgileri ile siyasi ve diğer sonuçlar hakkında bilgiler yer almaktadır.

Söylemin mikro yapıları için sözcüklere, sözcük öbeklerine, cümlelere ve cümle yapılarına bakılmaktadır. Burada işlevsel ve koşullu-neden uyumuna bakılmaktadır. İşlevsel uyumda, metindeki cümleler rastgele bir araya gelmemiş birbirlerine bağlantılıdır. İlk cümle arkasından gelen ikinci cümle birinciyi tamamlayıcı ve doğrulayıcı yapıdadır. Koşullu-nedensel uyumda ise bir durumun gerçekleşmesi diğer duruma bağlanmaktadır.

Haber söyleminde ikna edici süreci arttırmak için bazı standart stratejilere başvurulmaktadır. Devam eden olaylar doğrudan tanımlanarak, yakın görgü tanıklarından veya güvenilir kaynaklardan kanıtlar sunulmaktadır. Kesinlik ve doğruluğu gösteren işaretlerin yanı sıra insanlar, zaman ve olaylar hakkında sayısal bilgiler verilmektedir. Olgular yeni bilinir olsalar bile iyi bilinen modeller içine yerleştirilerek bilindik hale getirilmektedir. Duygusal ve davranışsal boyutları olan bilgiler sağlanarak, olgulara karşı güçlü duygusal tepkiler oluşturulmaya çalışılmaktadır (Van Dijk, 1988, s.84-85).

Eleştirel söylem analizinde haber başlıklarında metonimi (düzdeğişmece) ve metaphor (eğretileme) yaygınlıkla kullanılan bir anlatım yoludur. Metonimi mecazın bir çeşidi olarak iki kavram ya da kavramlar grubunun birbirinin yerine temsil edildiği durumlarda kullanılır. Metonimi “bir kavramın ilgili veya bağlantılı olduğu başka bir kavram aracılığıyla anlatılması” şeklinde tanımlanabilir. Eğretileme, birbirlerine benzememesine karşın yinede ortak bazı yönleri bulunan iki şeyin, birbirlerini andıracak bir biçimde karşılaştırılmasıdır. Eğretilemede soyut bir kavramı ifade etmek için somut bir nesne kullanılmaktadır. Gösterilen somut nesne, ifade edilmek istenen kavrama benzetilerek ya da yerine konularak onunla özdeşleştirilmektedir. Örneğin baykuş, akıl, bilim ve bilgeliği çağrıştırmakta, akbaba görüntüsü ölümü, güvercin ise barışı çağrıştırmaktadır (Akıner, 2014, s.87-113). Metonimi de çoğu zaman kullanılan mecaz bir kavram ile bütüne gönderme yapılmaktadır.

Van Dijk'in ayrıntılı bir biçimde kurguladığı eleştirel söylem analizi, bugün birçok analizci tarafından haber söylemi analizlerinde örnek model olarak kullanılmaktadır.

4.4 Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, 23 Kasım 1946-13 Aralık 1947 yılları arasında haftalık olarak sadece 56 sayı yayınlanmış Türk İşçisi'nde yer alan haberlerin analiz edilmesiyle sınırlandırılmıştır. Analiz, tek bir gazete ile sınırlı olduğundan, seçilen metinlerdeki açık dilsel yapılardan örtük ideolojik yapılara ulaşma art alan ve bağlam kapsamında değerlendirilmektedir.

Araştırmada, Türk İşçisi'nin seçilmesinin nedeni ise bir siyasi iktidarın, yeni kurulan (1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklik sonrası) işçi sendika ve yayınlarına kendi denetiminde şekil vermek amacıyla ülkedeki işçilere yönelik gazete çıkartmasıdır. Araştırmada iktidar sahiplerinin, bu alana yönelik muhalif sendika ve yayınlarını

yasaklayarak, kendi çıkardıkları Türk İşçisi ile ülkedeki işçiler üzerinde ideolojik bir egemenlik kurmaya çalıştıkları varsayımından hareket edilmiştir.

Analiz, Türk İşçisi'nin birinci sayfalarında dönemin iç ve dış politikalarına yönelik egemen ideolojik söylemleri öne çıkaran haber başlık ve metinleri ile sınırlandırılmıştır. Ancak, bu metinler klasik haber metinlerinin özellikleri taşımaktan ziyade gazetenin temel köşe veya başyazıları niteliğindedir. Bundan ötürü araştırmadaki analizler klasik haber analizlerinden farklı olarak daha çok tarihsel bağlam çerçevesinde ele alınmaktadır.

Haber başlıklarında kullanılan dil ve kurgu günümüz modern gazetelerinden oldukça farklı olup, ayrıca çok sayıda da gramer hataları içermektedir. Bu farklılıklar analizimizi büyük ölçüde zorlaştırmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, analize konu olan başlıklar, haber metinleri ile birlikte analiz edilmektedir. Haber başlıkları gramer hataları düzeltilmeden orijinal haliyle yazılmıştır.

İlk sayfada çıkan haber başlıkları ve metnin içeriğinin ise çoğu zaman iç sayfalarda siyasi iktidar sahiplerinin kimi zaman Türk İşçisi'nde bizzat kaleme aldıkları yazılarla ya da Türk İşçisi'ne verdikleri demeçlerle bire bir örtüştüğü gözlenmiştir.

4.5 Araştırma Bulgularının Toplanması ve Türk İşçisi'nin Künyesi

Türk İşçisi'ne ait tüm veriler Milli Kütüphane arşivlerinin taranması sonucunda elde edilmiştir. Türk İşçisi'nin önce fotoğrafları çekilmiş, daha sonra da bu fotoğraflar bilgisayarda PDF dosyaları haline getirilmiştir.

Türk İşçisi 16 Aralık 1946'da iki sosyalist parti ve bu partiler tarafından kurulan işçi sendikalarının ve yayın organlarının sıkıyönetim komutanlıklarınca kapatılmasından bir ay önce yayın hayatına girmiştir.

Türk İşçisi'nin birden on dokuz sayılarına kadar olan kısmında gazetenin sahibi ve yazı işleri müdürü Sait Kesler olup, İstanbul'da Son Posta Matbaasında basılmıştır. İlk sayfasında Türk İşçisi'nin yalnız cumartesi günleri "işçi ve köylü" gazetesi olarak çıkacağı ve fiyatının da 10 kuruş olacağı belirtilmiştir. Türk İşçisi'nin 1-19 sayıları arasındaki başyazıları genellikle Sait Kesler ve Abidin Dav'er tarafından kaleme alınmıştır.

Sait Kesler (1901-1975), 1919 yılında gazeteciliğe başlamıştır. Tevhid-i Efkâr, Cumhuriyet, Milliyet, Tan, Politika, Son Posta, Yeni Gazete, Akşam gazetelerinde muhabirlik yaptıktan sonra Türk İşçisi'ni çıkarmıştır. Kesler, Gazeteciler Cemiyeti Kurucusu ve ilk yönetim kurulu üyesi olmuştur. Abidin Dav'er (1886-1954) ise Tasvir-i Efkâr, Yeni Gün, Tercüman-ı Hakikat, İktam ve Cumhuriyet gazetelerinde özellikle denizcilik konularında sayısız yazılar yazıp "Sivil Amiral" sıfatını kazanmıştır. Cumhuriyet gazetesinde yazı işleri müdürlüğünü de üstlendikten sonra, İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürü olan Dav'er, 1939'da İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir (Yetkiner, 1984, s.60-104). Türk İşçisi'nin diğer yazarları arasında Ali Sati Ekinci, Nazmi Sevgen, Burhan Felek, Salahaddin

Güngör, Neriman Kurtbay, Hayrettin Tanaçan, Hikmet Kümbetlioğlu, Safaeddin Karanakçı, Cemal Ökten, Sadi Günel, Sadri Aksoy, Şükrü Saraçoğlu gibi isimler yer almıştır.

Türk İşçisi, yirminci sayısından son sayısına kadar Ankara'da İş ve İşçi Bulma Kurumunun yayın organı olarak, yayın hayatına devam etmiştir. Türk İşçisi'nde sahiplik yapısının değişmesine rağmen Sait Kesler ve Abidin Dav'er yazı yazmaya devam etmiştir. Ancak, Türk İşçisi'nin yirminci sayısından itibaren başyazıları genellikle Hikmet Kümbetlioğlu ile Safaeddin Karanakçı tarafından kaleme alınmıştır.

Hikmet Kümbetlioğlu bu dönem içerisinde kaymakamlık ve valilik görevlerinde bulunmuş (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar>, erişim tarihi, 24.12.2015) üst düzey bir bürokrat iken Safaeddin Karanakçı (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar>, erişim tarihi, 24.12.2015) ise milletvekilliği yapmıştır.

4.6 Araştırma Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmada Türk İşçisi'ndeki haber başlık ve metinleri, Sait Kesler ile İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun sahipliği olmak üzere iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Her iki döneme ait haber başlıklarının seçiminde ise, dönemin ekonomik ve siyasi dönüşümlerin izlerini yansıtan başlıklar dikkate alınmıştır.

Türk İşçisi'nin farklı sahiplik dönemlerindeki haber başlık ve metinleri iç ve dış politikaya yönelik olmak üzere tablolaştırılarak, kategorize edilmiştir. Tablolaştırmada her iki döneme ait öne çıkan iç ve dış politik haber başlıkları eşit sayılarda ele alınmıştır.

Türk İşçisi'nde sahiplik ve editoryal düzeyde yaşanan değişim sadece haber başlıklarına ve haber diline yansımamıştır. Özellikle baş sayfada kullanılan görseller ilk on dokuz sayıda kadın işçi fotoğrafları iken yirminci sayıdan sonra bu görsellerin yerini iktidar sahiplerinin ve devlet tarafından yapılan fabrikaların fotoğrafları almıştır. Analizin eksiksiz biçimde yapılabilmesi için Türk İşçisi'nin ilk sayfasında yer alan görseller, Barthes'ın göstergebilimsel çözümlemesinden yola çıkılarak, yan anlam ve düz anlam kavramlaştırılmasına göre analiz edilmiştir.

Türk İşçisi'nin, ilk 19 sayısında kadın işçi fotoğraflarına geniş yer verilmesinin bir nedeni de savaş dönemi koşullarında geleneksel olarak çalışma yaşamında kadın işgücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır ki, bu konuya göstergebilimsel çözümleme kısmında ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

4.7 Araştırmada Elde Edilen Bulgular

Analizde, Türk İşçisi'nin sahiplik dönemlerine göre ikiye ayrılması kullanılan dil ve görsellerdeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Haber başlıkları, incelenen dönemdeki iç ve dış politikaya yönelik değişimler dikkate alınarak kategorize edilmektedir.

Sait Kesler'in sahipliği döneminde çıkartılan ilk on dokuz sayıda kullanılan dil, Türk İşçisi'nin hitap ettiği kitle açısından basit ve anlaşılabilir bir dil iken İş ve İşçi Bulma

Kurumu'nun yayın organı olarak çıkmaya başladığı yirminci sayıdan sonra kullanılan dil daha elitist ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Ayrıca, Kesler sahipliği döneminde Türk İşçisi, kendisine tarafsız bir görünüm vermeye çalışarak, kısmen de olsa döneme yönelik işçi sorunlarını dillendirmeye çalışmıştır.

Kanaatimizce, Türk İşçisi'nin ilk ondokuz sayısı mesleği gazetecilik olan kişilerce çıkartılmış ve okuyucu kitlesi olarak hedeflenen işçilerce benimsenme ve sahiplenme kaygıları taşımıştır. Bunun için de işçi sınıfı ile aynı dili konuşma ve onların sıkıntılarına kısmen de olsa değinme ihtiyacı ön plana çıkartılmıştır.

Türk İşçisi, siyasi iktidarın yayın organı olduktan sonra başyazıları, Gramsci'nin de "organik aydınlar"¹ diye tanımladığı devlet bürokratları tarafından elitist bir dille kaleme alınmıştır. Türk İşçisi yazarları, bu süreçte üyesi oldukları ve temsil ettikleri sınıfla ilgili siyasal, ekonomik alanlarla ilgili egemen ideolojiyi üreten ve yaygın "organik aydın" rolünü üstlenmişlerdir. Özellikle yirminci sayıdan sonra kullanılan dilden de anlaşılacağı üzere devlet-işçi iletişimi kopmuş, egemen ideolojinin üretimi ve yayılması, dönemin "organik aydınları" olan bürokratlar tarafından düzenlenmiştir. Türk İşçisi'nde işçilerin sorunları üstü örtük kabul edilmekle birlikte, bu sorunların ancak devletin düzenleyici işlevi ile çözüme kavuşabileceği vurgusu ön plana çıkarılmıştır.

4.8 Türk İşçisi Haberlerinin Söylem Analizi

Türk İşçisi'nin öncelikle Sait Kesler sahipliği ve editörlüğü döneminde çıkartılan 1-19 sayıları arasında daha sonra İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun sahipliği döneminde çıkartılan 20-56 sayıları arasındaki iç ve dış politikaya yönelik haber başlıkları ve metin içeriklerinin eleştirel söylem analizi yapılmıştır. Her iki döneme ilişkin ilk sayfa görselleri ise Barthes'ın yan anlam ve düz anlam kavramlaştırılmasına göre analiz edilmiştir.

4.8.1 Türk İşçisi'nin 1. ve 19. Sayıları Arasında İç Haberlere İlişkin Başlıklar

Tablo 4.1 1-19 Sayıları Arasında İç Haberlere İlişkin Başlıkları²

Tarih	Sayı	Haber Başlıkları
23 Kasım 1946	1	Niçin Çıkıyoruz?
14 Aralık 1946	4	İşçi ve Devlet
21 Aralık 1946	5	Kim bu Adamlar !
18 Ocak 1947	9	İşçinin Vaziyeti Islâh Edilmelidir
1 Mart 1947	15	İşçi Sendikaları ve grev hakkı

¹ Gramsci'nin "organik aydın" tanımlaması için bakınız A. Gramsci Hapishane Defteri 2009, D. McLellan İdeoloji 1999.

² Gazete de yer alan haber başlıkları dil bilgisi yanlışları düzeltilmeden orijinal haliyle kullanılmıştır.

Haber Başlığı: Niçin Çıkıyoruz?

Türk İşçisi'nin 23 Kasım 1946 tarihli ilk sayısında yer alan "Niçin Çıkıyoruz" başlıklı yazıda, Türk İşçisi'nin çıkış amacına yönelik bilgi verildiği görülmektedir. Haber başlığında net olmayan detaylar metin içinde verilmiştir. Metin içinde Türk İşçisi'nin çıkış amacı şöyle anlatılmıştır:

Türk işçisi henüz sendikanın hakiki ve demokratik mahiyetini maalesef bilmemektedir. İşçi haklarını koruyan devlet teşkilatından tam bir şekilde faydalanmanın yolunu layıkı vecihile (şekilde) bulamamaktadır. Birçok işçiler demokrat memleketlerdeki sendikaların mahiyetini yanlış anlamakta, siyasi değil, fakat mutlaka mesleki bir teşekkül olması gereken sendikaların hakiki mahiyetini anlayamamaktadır.

Haber metninde, Türk İşçisi'nin çıkış amacı; birçok işçinin sendikaları mesleki değil, siyasi örgüt olarak yanlış algılamasına dayalı art alan bilgisinden hareketle doğru olanı işçilere öğretmek biçiminde ifade edilmiştir. Böylece, metinde egemen grup kendini olumlu bir şekilde temsil ederek, kendi gücü ve bilgisini vurgulamıştır. Baskı altında tutulan gruplar ise olumsuz "ötekiler" olarak temsil edilmekte, bilgisizliği kanıt ve bilgilerle ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Van Dijk'ın ideolojik dördül alanından yer alan "Olumlu kendinin temsili ve olumsuz diğerinin temsili" önermelerinden hareket edilmiştir. Türk İşçisi, işçilere "onlar" yanlış, "biz" doğrudan hareketle "siyasi iktidarın ve rejimin gereği doğrultusunda sendikaların nasıl olması gerektiğini yani doğru olanı sizlere biz öğreteceğiz" ima etmiştir. Haber metninin devamında çıkış amacı şu ifadelerle açıklanmıştır.

İş ve işçi sigorta kurumlarının kendine bahsettiği haklarını öğrenememektedir. İşte bizim Türk İşçisi gazetesini çıkarmaktan gayemiz işçinin ve köylünün dertlerini aksettirebileceği, çekinmeden yazısını neşredebileceği, düşüncesini ve fikrini yayabileceği neşir vasıtası hazırlamak ve Türk işçisinin okuma ihtiyacını karşılamaktır. Türkiyemizin çalışma sahasında birden bire beliren ve gelişen faaliyetlere muvazı (paralel) olarak Türk işçisinin sahip olduğu kanuni hakları ve bu haklardan faydalanma yollarını kendisine anlatmak, sendika gibi işçi teşekküllerinin mahiyetini belirtmek ve dertlerini, şikayetlerini, dileklerini açıkca yazmak üzere sütunlarımız işçi ve köylülerimize daima açık bulundurulacaktır.

Çıkış amacında işçilere, "bu gazeteyi çıkarmaktan gayemiz işçinin ve köylünün dertlerini aksettirebileceği, çekinmeden yazısını neşredebileceği, düşüncesini ve fikrini yayabileceği neşir vasıtası hazırlamak" ifadesi ile Türk İşçisi'nin tarafsız yayıncılığına vurgu yapılmıştır. Türk İşçisi, Schiller'in medyanının yansızlık mitinden hareketle hükümetin ve egemen güçlerin ekonomik-sosyal çıkar kavgalarının dışında tarafsız olduğunu ve tamamıyla işçilerin, köylülerin dertlerinin dile getireceğini ima etmiştir.

Türk İşçisi, işçilerin bazı dertlerinin olduğu kabul edilmekle birlikte bunun nedeni, işçilerin devletin kendilerine bahsettiği hakları bilmemesinden kaynaklandığı art alan bilgisinden hareketle işçilere yasal haklarını öğretme misyonu yüklenmiştir. Van Dijk'ın

ideolojik dördül alanında yer alan "Suçlama veya savunma yolları gibi bizim 'iyi' davranışlarımızı ve onların 'kötü' davranışlarını ortaya çıkaran makro dil edimlerine yer verilmiştir. Metin, bağlamda işçilere "sizin dertleriniz yasal haklarınızı bilmemenizden kaynaklanıyor" ifadesi ile işçileri bilgisizlikle suçlama ve "Devletimiz zaten haklarınızı siz istemeden bahşetmektedir" mesajı ile de, kendinin ne denli güçlü ve bilgili olduğu savunması yapılmıştır.

Bu cümlede "devlet" in bahşedici niteliğinin öne çıkarılması ise onun ulaşılamaz olduğu metaforunu yansıtmıştır. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğunda hakim olan geleneksel yönetim anlayışında devlet ve siyasal egemenlik, toplumdan gelmez; toplumun üstünde Tanrı tarafından oluşturulmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve yöneticisi olan padişah, onu oluşturan halkın üstünde Tanrısal yetkilere sahip bir güç olarak görülmüştür. Cumhuriyet döneminde de siyasal erki elinde bulunduranlara yönelik kullanılan "bahşedicilik" sözcüğü geleneksel yönetim anlayışı ile örtüşmektedir.

Haber Başlığı: İşçi ve Devlet

Türk İşçisi'nin 14 Aralık 1946 tarihli dördüncü sayısında dönemin Çalışma Bakanı Sadi İrmak tarafından sendikaların faaliyet alanına ilişkin yazılan başyazıda başlıca öne çıkan spotlar şöyledir:

Türkiye'yi hürriyet rejimi ve barışık bir sosyal düzen içinde tutmak hususunda devletin nizamlayıcı bir rol oynaması esastır. Devletin nazım rolü olmasına rağmen bu teşekküllerin faaliyet sahası kapatılmış değildir: bunlar yardımlaşma, üyeleri adına mukavele yapma, mesleklerinin gelişmesine çalışma, hakem heyetlerine rey beyan etme gibi faaliyet imkanları açıktır. Devletin her dernek gibi sendikalar üzerinde de murakabe (kontrol etme) hakkı bulunduğu şüphesizdir. Hürriyet rejimi içinde devletçilik prensibi ancak milletçe bir dayanışma sayesinde gerçekleşir.

Bu metinde de Bakan; CHP'nin, resmi ideolojisinin önemli öğelerinden birini oluşturan düzenleyici devlet anlayışına vurgu yapmıştır. Kurulmuş ya da kurulacak yeni sendikaların da tıpkı dernekler gibi (siyasi iktidarın 1930'larda kendi denetiminde kurduğu işçi dernekleri) devletin kontrolünde mesleki yardımlaşma ve gelişme faaliyeti göstereceği, sorunlarını demokratik mücadele araçları (grev vb. gibi) ile değil "siyasi kanallarla" çözebilecekleri, milliyetçi ve dayanışmacı sendika anlayışlarının art alan bilgisi verilmiştir.

Diğer söylem biçimlerinin çoğundan farklı olarak, siyasal söylem tüm yurttaşlar açısından bir anlam ifade eder. Siyasal söylemin gücü hem bu kapsamından hem de çeşitli meşruluk derecelerinden kaynaklanmaktadır (Van Dijk'ten aktaran Küçük, 2005, s.347). Bu haber söyleminde ikna edici süreci arttırmak için, Çalışma Bakanı güvenilir ve güçlü bir haber kaynağı olarak, sendikaların faaliyet çerçevesinin nasıl olması gerektiğini Türk işçisi'nde bizzat kendisi yazarak, işçileri bu doğrultu da bilgilendirmeyi hedeflemiştir.

“Avrupa’da bir asırlık kanlı patron-işçi çarpışmalarının sağlayabildiği hakların büyük bir kısmını ilk İş Kanunumuz Devlet eliyle temin etmiştir”

Bu cümle ile biz, "Avrupa'daki gibi sınıf mücadelelerine imkan vermeden, hakkınız olanı Devlet eliyle veriyoruz" ima edilerek, bizim olumlu yanlarımıza vurgu yapılırken, onların olumsuzlukları vurgulanmıştır. Ayrıca, sınıf mücadelesi "kanlı bir çarpışma" gibi gösterilerek açık bir metafor örneği verilmiştir.

Haberin içeriğinde, Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi devletin, her yerde, her toplulukta ve her uğraş içinde olması anlayışının, Cumhuriyet Döneminde de devam ettiği görülmektedir. Görüldüğü üzere, 1930’ların CHP’sinde ekonomik, sosyal, siyasal her alanda tek söz sahibi olma ve her türlü sivil toplumu vesayet altına alma anlayışının kökleri geçmişe kadar uzanmaktadır. Ekonomik ve toplumsal yaşamda devlet merkezli bir yönetim, çalışma yaşamının düzenlenmesinde, işçi ve işveren taraflarını yok sayma, siyasi iktidarı tek başına otoriter bir güç haline getirmiştir.

Haber Başlığı: Kim bu Adamlar!

Türk İşçisi'nin, 21 Aralık 1946 tarihli beşinci sayısında Sait Kesler tarafından muhalif basına karşı yazılan başyazının metninde şu cümleler öne çıkmıştır;

En iyi, en konforlu apartmanlarda oturup, şehrin en pahalı lokantalarında yiyip içen, en pahalı terzilerden giyen, lüks ithal eşyalardan başka bir şey kullanmayan hatta Türk İşçisini beğenmeyip, ağzlarına viskiden başka bir şey koymayan sonra da Türk işçisinin sınıfından olduğunu iddia eden bu adamlar kim?...İşçilikleri nereden geliyor? Bizi nereden tanıyor bu beyler?..Çeşit çeşit yayınları ile bizi neden zehirlemeye, neden bize yabancı ideolojileri aşlamaya uğraşıyorlar? Buradaki menfaatleri nedir acaba?...Kulaktan kulağa bir ses dolaşüyor. Bunlar komünist imişler. Komünizmin bizim memlekete işi ne? Artık bizi kandıramazsınız. Siz, zehirlerinizi, zıkkımlandığımız lokantada kusamıyorsanız, kuş tüyünden yataklarınız içersine akıtınız.

Bu metinde iktidarın, II. Dünya Savaşı sonrası ABD'ye yakınlaşması sonucunda yoğunlaşan komünizm karşıtı ideolojisi öne çıkartılırken, muhalefet edenlerin de komünistlikle suçlandığı görülmüştür. ABD genişleme ve yayılma döneminde uluslararası iletişim sistemlerini de anti-komünist ideoloji doğrultusunda yapılandırmaya çalışmıştır. Schiller'in kullandığı kültür emperyalizmi tezine göre iletişimde kültür emperyalizmi, genel emperyalist sisteminin bir alt setidir. Sonuçta, anti-komünist söylem ABD sisteminin çıkarına hizmet etmektedir.

Sait Kesler, Türk İşçisi'nde yer alan yazıları ile dönemin egemen ideolojisini üreten ve yayan "organik aydın" rolünü üstlenmiştir. Metnin içeriğinde Kesler, yabancı ideolojiyi savunanlar yani "onlar" lüks içinde yaşayan, sizin sıkıntılarınızdan haberi olmayan, kendi çıkarları için sizi "zehirli" ideolojileri ile öldürmeye çalışan "kötü" kişiler ve "onlar" bizden değil iması ile muhalif yazarlara işaret edilmiştir. Biz, yani Türk İşçisi yazarları aslında

"siziz", "biz" sizin gibi yaşayan, sıkıntılarınızı bilen "dost", "iyi" kişileriz vurgusu ile kendinin olumlu temsilini yapmıştır.

Horkheimer, egemen düşüncelerin doğallaştırılıp, farklı düşüncelerin marjinalleştirilmesinden Sait Kesler benzeri aydınları sorumlu tutmuştur. Bu kişilerin egemen gruplara bağlılığı ve onlara yaralı olma anlayışı, egemen düşünce dışındaki tüm düşünceleri marjinalleştirmelerine yol açmıştır. Böylece, toplumsal gerçeklik, düşüncenin doğruluğu sözde sağduyunun kaprislerine feda edilmiştir.

Haber içeriğinde, Van Dijk'in "ideolojik dördül alan" kavramlaştırmasında öne çıkan olumlu ve olumsuz vurgulamalar ile bizler/onlar ayırımına yer verilmiştir. Örneğin, muhalif basın yazarları, bizler/onlar ayırımı yapılarak ötekileştirilmiştir. Onlar, suçlayıcı ve olumsuz temsil ifadeler ile tanımlanarak (yılan, lüks ve alkolik gibi) itibarsızlaştırma yapılmıştır. Onları tanımlamak için kullanılan "yılan" ve "komünist", benzetmeleri ise açık bir metafor örneğidir. Ayrıca, onların savundukları "yabancı ideolojiler" ile "komünist ideoloji" ima edilmiştir. Bu cümleden, tüme varımla Sovyetler Birliği ve onun savunduğu tüm görüşler kastedilerek açık metonimi, "yabancı ideoloji" ise öldürücü niteliği olan "zehire" benzetilerek metafor yapılmıştır.

Haber Başlığı: İşçinin Vaziyeti Islâh Edilmelidir

Türk İşçisi'nin 18 Ocak 1947 tarihli dokuzuncu sayısında Sait Kesler'in "İşçinin Vaziyeti Islâh Edilmelidir" yazısı ile son haftalarda CHP ve DP kongrelerinde söz alan işçi delegelerinin yaşadıkları sıkıntılara ilişkin art alan bilgilerine yer verilmiştir.

Metnin başında, her iki partinin işçi delegeleri bu kongrelerde kendi sorunlarını dile getirmeden önce sahip oldukları ortak düşünceleri; "Biz komünist değiliz, bize komünistlik isnat edilemez, bu isnadı nefretle kınıyoruz" cümleleri ile işçilerin, resmi ideolojiye ters düşmeyecekleri önyargısı yani "doğal" olan bu düşüncedir önyargısı pekiştirilmiştir. İşçiler, bu ifadeler ile "biz, aslında sizin gibi düşünüyoruz ama bazı sorunlarımız da var, bunları söyleyeceğiz fakat biz asla komünist değiliz" iması ile Türk işçilerinin komünist ideolojiyi asla benimsemeyecekleri vurgulanmak istenmiştir.

Gramsci, ideolojik hegemonyayı, ekonomiden ziyade ideolojinin ve kültürün ön plana çıktığı bir yapı olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda, bireyler, sınıfsal farklılık ve çelişkileri de kaçınılmaz ve değiştirilemez "doğal" ve "sağduyu" olarak kabul etmektedirler. Haber metninde de işçi delegelerin, komünizm karşıtlığını daha baştan "doğal" düşünce olarak kabullendikleri öne çıkartılmıştır. Ancak, buna rağmen Hall, okuyucunun kısmen egemen anlam ve değerleri benimsediğini, ancak grup çıkarları söz konusu olduğunda karşıt anlamları da benimseyebileceğini belirtmektedir. Örneğin, işçinin grev hakkını sınırlayan bir yasa tasarısındaki egemen tanımlamayı benimsemesine rağmen yeri geldiğinde ücret artışı ve

çalışma koşullarının düzeltilmesi için greve de başvurduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim, haber içeriğinde de işçi, her ne kadar egemen ideolojiyi benimsemiş olsa bile, çıkarlarının peşinde, sorunlarına çözüm arayışı içindedir. Bu bağlamda da hegemonyanın kazanan taraf olarak tam bir üstünlüğünden söz edilemez.

Türk İşçisi, CHP ve DP kongrelerinden söz alan işçileri haber yaparak, her iki partiye de eşit durduğu izlenimi vermeye çalışmıştır. Ancak, metnin ilerleyen kısmında sadece CHP kongresindeki delege konuşmalarına uzun uzun yer vermesi, gerçekte iktidara daha yakın durduğunu göstermiştir.

Kongrede söz alan CHP'li işçi delegesi Bahaeddin Uluöz "İşçi ıstırap içindedir. Aldığı yevmiye azdır. Bir takım mahrumiyetlere katlanmak zorundadır. Türk işçisi herşeyin zamanla mümkün olduğuna müdriktir (anlayan). Fakat Türk işçisinin hayat standardını bir parça yükseltmekte lüzumludur." diyerek, yaşadıkları sıkıntıları dile getirmiştir. Aynı kongrede söz alan 25 yıllık işçi doktoru Nazif İbrahim Akyüz ise "Fakat amele açtır, ıstırapı çoktur. Mesai ücretlerinin seviyesi düşüktür. Onunda rızkını artırmak lazımdır. Bu yapıldığı zaman amalenin arasında bir tek komünist bulamayacağınıza teminat veririm... İşçimiz Türktür. Türk ırkındadır. Türk olan komünist olamaz".

Metinde katılımcıların yorumlarına yer verilerek, Türk İşçisi kendine ait olmayan fikirleri objektif olarak sunma gayreti içinde olmuştur. Ancak, işçiler, aç ve ıstırap içinde olsalar bile "işçimiz Türk'tür" denilerek, işçi sınıfının "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış millet" olduğu vurgulanmıştır. Metnin içeriğinde işçilerin, sorunlarının çözümüne rejimin temeli olan milliyetçilik ideolojisi çerçevesinde bakmaları istenmiştir. İşçi, "Türk ırkı" ile eş tutularak metonimi yapılmıştır. Ayrıca, "Türk olan komünist olamaz" ifadesi ile bu düşünceyi savunan veya sempati duyan işçiler ötekileştirilerek, itbarsızlaştırılmıştır.

Milli Koruma Kanunu'nun uygulaması işçiler ve köylüler üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Ücretli iş yükümlülüğü, gerek kamu da, gerekse özel sektörde fazla mesailerini artırarak, sürekli ve ucuz işgücü varlığını neredeyse garanti altına almıştır. Bu dönemde işçi ücretlerinin düşüklüğü trajik boyutlara ulaşmıştır. 1939-1943 arasında imalat sanayi ücretleri yüzde 40 azalırken, şehirlerde ortalama gıda fiyatları 4,5 misli artmıştır. Zonguldak, Ereğli maden bölgesinde iş yükümlülüğü ile karşılaşan köylüler, madenlerde ve madenler için zorunlu olan ormancılık, ulaşım ve benzeri işlerde düşük ücretlerle ve çoğu kez de zor altında çalıştırılmışlardır. Kadın ve çocuk işçi sayısı, erkek işçilere oranla daha düşük ücretlerle çalıştırıldıkları için oldukça artmıştır. Tarihsel arka planda, ayrıntılı olarak açıklandığı gibi çalışan kesimin bu dönemde dayanma gücü kalmazken, özel sermaye, tüccar ve büyük arazi sahiplerinin varlıkları artmıştır.

Türk İşçisi, haber metnin sonunda kendi görüş ve siyasi iktidardan beklentilerini şu sözlerle ifade etmiştir;

"İşçinin vaziyetinin ıslahı geciktirilmemeli. Çalışma Bakanlığımızın bu temenniler üzerinde hassasiyetle duracağına eminiz".

Van Dijk'in da belirttiği gibi haber medyasında temel normlara, değerlere ve iktidar düzenlemelerine karşı açık bir meydan okuma nadiren gerçekleşir. Muhalefet ve eleştireye gerek olduğu zamanlarda bile medya daha esnek, toplumsal uzlaşmanın sınırları içinde kalmaktadır (Van Dijk'ten aktaran Küçük, 2005, s.351). Türk İşçisi, bu haberde işçilerin sıkıntılarının farkında olmasına rağmen, siyasal iktidara karşı direkt bir eleştiri yerine var olan durumu "işçinin vaziyetinin ıslahı geciktirmemeli" gibi daha yumuşak ifadelerle (yufimizim) geçiştirmiştir.

Türk İşçisi'nin işçilerin yaşadığı tüm sıkıntıları bilmesine ve görmesine rağmen siyasi iktidara karşı açık tavır almaktan, eleştirmekten kaçınmıştır. Egemen ideolojiyi savunan Türk İşçisi yazarları zaman zaman hükümetin uygulamalarına muhalif olsalar bile özünde sistemi savunan "organik aydın" olma görevlerini eksiksiz yerine getirmişlerdir.

Haber Başlığı: İşçi Sendikaları ve grev hakkı

Türk İşçisi'nin 1 Mart 1947 tarihli onbeşinci sayısında yer alan "İşçi Sendikaları ve grev hakkı" başlıklı yazı Abidin Dav'er tarafından kaleme alınmıştır. Bu metinde, bir hafta önce TBMM kabul edilen Sendikalar Kanunu görüşürken, CHP'nin sendikalara grev hakkı tanınmasına karşı çıktığı, DP'nin ise grev hakkını savunduğuna ilişkin art alan bilgisine yer verilmiştir. Haberde her iki partinin de sendikaların sahip olması gereken hürriyet, milliyet ve devletçilik prensiplerinde anlaşmış oldukları, fakat grev hakkı konusunda anlaşamadıkları bilgisine yer verilmiştir.

Metnin içeriğinde grev hakkına ilişkin gazetenin değerlendirmesine yer verilmiştir:

Grev hakkına gelince, bu hakkın harpten evvel Fransada, harpten sonra Amerikada komünist tahrikler tarafından işçi lehine değil, aleyhine netice veren bir silah olarak kullandığını bilmeyen kalmamıştır. Bu şartlar altında grev hakkının işçiye faydalı olacağını kabul etmek çocukluk olur. Kaldık ki milletimiz, ileri memleketlere yetişmek için, pek çok çalışmak ve intizamla çalışmak mecburiyetindedir.

Siyasi iktidarın sanayileşme politikaları devleti büyük bir işverene dönüştürürken, çalışma yaşamına ilişkin işçi-işveren haklarının düzenlemesinde de taraf olmasına neden olmuştur. Siyasi iktidar, söylemlerinde devletin tarafsız ve düzenleyici rolüne sürekli vurgu yapmıştır. Oysa büyük bir işverene dönüşmüş devlet, çalışma alanına ilişkin işçilere tanınacak yasal haklarda egemen çıkarları savunma doğrultusunda daima kısıtlayıcı bir tutum benimsemiştir.

Söylem, emir bildiren konuşma edimleri yoluyla, yasal düzenlemeler ya da tüzükler gibi metin tipleriyle iktidarı dolaysız ve zorlayıcı bir şekilde harekete geçirebilir. Söylemsel iktidar genellikle dolaylı ya da dolaysız olarak ikna edicidir. Bundan ötürü alımlayıcıların arzulanan zihinsel tasarımları inşa etmeleri ihtimalini arttıran nedenleri, argümanları, vaatleri ve örnekleri içerir. İktidarın gizlenmesinde hayati önemi olan bu stratejiler güçsüzleri kendilerinden istenilen eylemlerin kendi çıkarlarına olduğunu ikna etmektedir (Van Dijk'ten aktaran Küçük, 2005, s.360). Curran'nın da belirttiği gibi, " burada medyanın rolü, medyaya sahip olan ve onu denetleyen sınıfın çıkarlarını yanlış bilinç üretimi aracılığıyla meşrulaştırmak ve tahakküm altına almaktır (Shoemaker ve Reese'den aktaran İrvan, 2002, s.141). Böylece, medya egemenlik altında olanları kendi çıkarlarını değil, egemen çıkarları savunan bireyler haline getirmektedir.

Batı toplumlarında sendikalar üyelerinin hak ve çıkarlarını koruyup, geliştirmede toplu pazarlık, grev hakkı gibi etkin mücadele araçlarına sahip olabilmek için uzun yıllar egemen güçlere karşı mücadele etmişlerdir. Sendika, toplu pazarlık ve grev hakkı ile bir bütündür. Bu araçlar olmadan sendikaların amaçlarına uygun davranması, mümkün değildir. Ayrıca, yine Batı'da demokrasinin gelişmesinde ve yerleşmesinde sendikaların siyasal alanda baskı grubu olarak faaliyeti demokratik katılımın da önemli araçlarından biri olmuştur.

Gramsci, sendikaları bireyi egemen iktidara baskıdan çok rıza ile bağlayan hegemonik aygıtlar, Althusser ise egemen ideolojinin yayılmasında rol oynayan DİA'lar olarak tanımlamışlardır. Oysa Batı'da sendikalar emek-sermaye çatışmasında başlangıçta kendi sınıf çıkarları doğrultusunda bağımsız mücadele etmişler, yasal düzenlemelerle meşru kabul edildikten sonra zamanla egemen ideolojinin yayılmasında ideolojik ve hegemonik aygıtlara dönüşmüşlerdir. Türkiye'de ise siyasi iktidar, sendikalara emek-sermaye çekişmesi daha belirginleşmeden egemen ideolojinin meşrulaştırılması, yayılması işlevlerini üstlenecek biçimde yasal çerçeve çizmiştir. Türk İşçisi yazarı da bu düşüncenin meşrulaştırılmasında organik aydın rolünü yerine getirmiştir.

Türkiye'de devlet, otoriter ve kısıtlayıcı yasal düzenlemeler ile sendikalara egemen çıkarlar doğrultusunda biçim vermeye çalışmıştır. Devlet, sendikalar daha kurulmadan kendi denetiminde gelişmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Siyasi iktidar, kendi denetimi altına almaya çalıştığı sendikaların, üyelerinin hak ve çıkarlarını korumak için bağımsız mücadele etmesinin önünü siyaset ve grev yasağı gibi yasal düzenlemelerle kesmeye çalışmıştır. Siyasi iktidar, kendi çıkarına uygun düşen grev yasağını, işçilerin de çıkarına olduğu yönünde egemen ideolojik bir söylem geliştirerek, iktidarın gizlenmesinde stratejik hayati bir rol üstlenmiştir.

Türk İşçisi'nin greve yönelik değerlendirmesi de bu bağlamda dönemin egemen ideolojisi ile paralel yapıdadır. CHP'si bu dönemde grev hakkına şiddetle karşı çıkarken, DP gelişen işçi muhalefetini yanına çekmek ve iktidarı ele geçirmek için grev hakkını savunuyor gözükmiştir. Metinde, grev hakkının komünistlerin tahriki olan tehlikeli bir silah olarak nitelenmesi açık bir metafor örneğidir. Grev hakkını savunan DP'nin çocuklukla (tehlikelerinin bilincinde olmayan) suçlaması ise yufimizimdir.

4.8.2 Türk İşçisi'nin 1. ve 19. Sayıları Arasında Dış Haberlere İlişkin Başlıklar

Tablo 4.2 1-19 Sayıları Arasında Dış Haberlere İlişkin Başlıkları

Tarih	Sayı	Haber Başlıkları
1 Şubat 1947	11	Sulhün yalnız lâkırdısı var:
15 Şubat 1947	13	Barışın İlk yaprağı
22Mart 1947	18	Amerikanın Türkiyeye Yardımı!

Haber Başlığı: Sulhün yalnız lâkırdısı var:

Türk İşçisi'nin 1 Şubat 1947 tarihli onbirinci sayısında Reşat Feyzi Yüzüncü tarafından yazılan haberde; dünya barışının sağlanması amacıyla İngiltere ve Rusya arasındaki görüşmeler yapıldığı art alan bilgisinden sonra Rusya'nın barışa karşı tutumuyla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Haber başlığında, barış görüşmeleri yapan tarafların bu konudaki yaklaşımı özellikle de Sovyetler Birliği'nin samimyetsizliği sert sözcükler yerine “boş söz söyleme” anlamına gelen “lâkırdı” kelimesi ile eleştirilmiştir. Bu sözcüğün seçimi de yufizm örneğidir.

Metnin içeriğinde, Sovyetler Birliği barış görüşmelerini engelleyen taraf olarak şu ifadelerle sunulmuştur;

Rusya, Anglo-Saksonların her hareketinden şüphe eder durumda olunca, dünya sulhü esaslı bir şekilde elde edemez... Stalin, ‘Yeni bir harbin çıkacağına inanmadığımı’ söyledi. Ona göre, artık millet harpten bıkmıştır. Stalin, daima böyle güzel laflar eder. Fakat, gel gelelim, Rus hariciyesinin tavrı ve tutumu, bütün dünyanın bildiği gibi, hep ‘şüphe ile bakmaktan’ ibarettir. Moskova’daki şüphe, emniyetsizlik ve kuşku havası ne zaman dağılırsa, dünya sağlam bir sulhe o vakit kavuşacaktır.

Haberin içeriğinde, Van Dijk'in "ideolojik dördül alan" kavramlaştırmasında öne çıkan olumlu ve olumsuz vurgulamalara yer verilmiştir. Sovyetler Birliği ve Stalin dünya da kalıcı bir barışın sağlanmamasının sorumluları olarak, olumsuz suçlayıcı ifadelerle temsil edilirken, karşı taraf Anglo-Saksonlar barışın sağlanmasını isteyen iyi niyetli, olumlu taraf olarak sunulmuştur. Schiller'inde belirttiği gibi, medya menajerleri eliyle çarpıtılan gerçekler ise

toplumdaki bireylerin inanç ve tutumlarını etkileyerek, zihin yönlendirme faaliyetlerini yerine getirmektedir.

Haber Başlığı: Barışın İlk yaprağı

Türk İşçisi'nin 15 Şubat 1947 onüçüncü sayısında Abidin Dav'er II. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan barış anlaşmasını haber yapmıştır:

Sovyet Rusya ile Yugoslavyanın çıkardıkları güçlükler yüzünden barış uzayıp gitti ve nihayet bir sürü çekişmelerden ve tartışmalardan sonra ikinci dünya harbi barışının ilk yaprağı 10 Şubat 1947 günü bir tarih sayfası oldu.

Haberin içeriğinde, barışın uzamasından Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi Komünist rejimi benimseyen ülkelere yönelik olumsuzlama ve suçlama yapılmıştır. Barış anlaşması, "yaprak" metaforu ile baharın gelişi yani hayatın yeniden başlaması anlamında kullanılmıştır.

Sovyet Rusya, kendi toprakları ve işgal ettiği arazi ile Avrupa memleketleri arasına bir demir perde çekmiştir. Demir perdenin arkasında neler olup bittiği malum değilse de, son Rus seçimlerinde bir tek kimsenin bile muhalif olarak ortaya çıkmamış olmasında 200 milyon insanın hak ve hürriyetlerinden mahrumiyetlerinin devam ettiği anlaşılıyor.

Herman ve Chomsky, Amerikan medyasını ekonomi politik açıdan ele alarak, haberlerin birbiriyle bağlantılı beş süzgeçten geçtiği "Propaganda Modeli"ni geliştirmişlerdir. Propaganda modelinde medya haberlerin seçimi, sunumu ve dağıtımında bu beş süzgeci kullanarak, egemen ideolojinin işleyişine yani rızanın üretimine katkıda bulunmaktadır. Propaganda modelinde, güç ve serveti elinde bulunduran kesimler, hükümet ve kendi çıkarlarını halka iletme için haberleri bu süzgeçlerden geçirerek, sunmaktadırlar. Bu süzgeçlerden biri de ulusal bir din ve denetim mekanizması olarak komünizm karşıtlığıdır. Türkiye'de savaşı sonrası ABD ile mali ve askeri ilişkilerin geliştiği bir süreçte, Amerika'nın yeni çıkarlarına uygun olarak anti-komünist, anti-Sovyet ideolojik söylemler öne çıkartılmıştır.

Türkiye-Amerikan ilişkilerinin bir gereği ve sonucu olarak, yukarıdaki metinde Sovyetler Birliği işgalci ve demokrasinin olmadığı bir ülke olarak olumsuz temsil edilmiştir. Komünist rejimlerde, demokrasinin olmayışına kanıt olarak da, seçimlerde tek bir kişinin bile muhalif olmaması gösterilmiştir. Bu rejimle, yönetilen ülkelerde neler olup bittiğinin bilinmeme nedeni ise kendilerini "demir perde" ile dışarıya kapatmaları biçiminde yorumlanmıştır. Burada "demir perde" metaforu ile içeride olup bitenlerin hiçbir şekilde görülemeyeceği, haber alınmayacağı ima edilmiştir.

Haber Başlığı: Amerikanın Türkiyeye Yardımı!

Türk İşçisi'nin 22 Mart 1947 onsekizinci sayısında Abidin Dav'er tarafından yazılan "Amerikanın Türkiyeye Yardımı!" haberinde öncelikle Sovyetler Birliği'nin Balkanlar, Yunanistan ve Türkiye'yi denetimi altına almaya yönelik art alan bilgilerine yer verilmiştir.

Türk halkını hükümet aleyhine kışkırtıyor; bu marifeti sözde gayriresmi olarak yaparken resmende Boğazlarda üs istiyordu. Boğazlarda Ruslara üs vermek demek, çok geçmeden Türk İstanbulun semalarında yükselen o güzel minarelerinde orak-çekeçli kızıl bayrağın dalgalandığını görmek demektir.

Haberin içeriğinde, Türkiye'nin dış politikada Sovyetler Birliği'nin baskılarına boyun eğmesi sonucunda minarelerinde orak-çekeçli kızıl bayrağın dalgalanacağı (okuyucuda ibadet özgürlüğünün ortadan kalkacağı endişesi yaratma) vurgusu ile Sovyetler Birliği ve onun savunduğu tüm görüşler kastedilerek açık metonimi yapılmıştır. Ayrıca, orak-çekeçli kızıl bayrak komünist rejimi ile özdeşleştirilerek kullanıldığından metafor örneğidir.

Moskovanın tehditleri karşısında sınırlarımız gevşemedi amma iktisadi vaziyetimiz bozuldu. Çünkü 1939'dan 1945'e kadar harp içinde silah altında bulundurduğumuz büyük orduyu, 1945'den sonra da terhis edemedik. Bütçemizin en büyük kısmını hâlâ orduya veriyoruz. Bu yüzden sanayi, ziraat, iktisat, sağlık, ulaştırma işlerimize ve yollarımızın inşasına kâfi derecede para ayıramıyoruz. Vergileri indiremiyor, hayatı ucuzlatamıyoruz, köylüye ve çiftçiye ucuz mal ve malzeme temin edemiyoruz. İşçiye daha fazla gündelik veremiyor, hiç olmazsa vergi yükünü hafifletemiyoruz.

Hall, medyadaki ideolojik mesajların çoğunlukla gerçekliğin yanlış bir imgesini yaratarak işlediğini savunur. Medya, var olan gerçeği yanlış bir şekilde sunarak, varolan eşitsizlikleri ve iktidar yapılarını doğallaştırır. Çatışmanın gerisindeki kapitalist düzeni ve yapısal güçleri sorgulayan daha derinlikli bir analize yönelik hiçbir çaba söz konusu değildir. Yukarıdaki açıklamada, çalışan kesimin bu dönemde yaşadığı tüm sıkıntıların neredeyse tek sorumlusu olarak Sovyetler Birliği gösterilmiştir. Van Dijk'in eleştirel söylem analizinde vurguladığı gibi, bu yazıda da onlar hakkında olumsuz ve suçlayıcı ifadelerin yanı sıra suçlamayı kanıtlayan beyanlara da yer verilmiştir.

Amerika, Sovyet Rusyanın Yunanistana karşı dâhili çete harbi, Türkiyeye karşı sinir harbi yapmakta olduğunu ve bu iki memleketin istiklâlini tehdit ettiğini görerek bu tazyik ve tehdite karşı cephe almış ve her iki memlekete yardım etmek yolunu tutmuştur. Bu yardım siyasi, mali, askeri ve iktisadi olacaktır. Amerika gibi büyük bir devletinde İngiltere ile beraber, Türkiyeyi desteklemesi ve Türkiyeye yardımda bulunması, Sovyet Rusyayı Türkiyeye düşman bir siyaset takibinden vazgeçirebilirse ne mutlu!

Metinde, okuyucuya siyasi iktidarın savaş sonrası ABD ile dostane ilişkiler içine girildiği mesajı verilmiştir. ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'ın özgürlüğünü korumak için Sovyet Rusya'ya cephe aldığı ve bu iki ülkeye siyasi, askeri, mali yardımlarda bulunduğu gibi olumlu temsillerle yeni ABD ilişkileri öne çıkarılmıştır.

Oysa aynı siyasi iktidar 1930-1940 arasındaki yeni sanayileşme politikasında gerekli dış finans ve teknoloji transferi için ABD'ye başvurduğunda olumsuz yanıt almış, 8 milyon dolarlık kredi ve teknik yardım Sovyetler Birliği tarafında verilmiştir (Tezel, 2002, s.207-215). Siyasal iktidarın sanayileşme politikasına Sovyetler Birliği'nden alınan yardımlarla devam etmesi bu süreçte iki ülke arasındaki ilişkileri yakınlaştırmıştır. Ancak, siyasi iktidar savaş sonrası ABD'ye yakınlaşmış, dolayısıyla ABD yeni, dost müttefik olmuştur.

ABD 1945'ten sonra hem Avrupa, hem de az gelişmiş ülkeleri sürekli krediler vererek, borçlandırmıştır. Avrupa ülkeleri bu borçları daha kolay geri öderken, Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler ise ürettiği ilkel maddeleri ucuza ihraç edip, karşılığında daha pahalı sanayi ürünleri ithal etmek zorunda kaldıkları için dış ticaret açıkları devamlı artmıştır. Borçlanma artıkça, baskı altına giren hükümetler, sanayileşme modellerini alacaklılarına rakip olarak geliştiremedikleri gibi politik ve savunma hatta eğitim modellerini dahi onların kontrollerini bırakmak zorunda kalmışlardır (Küçükömer, 2009, s.145). Nitekim Türkiye savaş sonrası kalkınma planı içinde yer alan birçok ağır sanayi projesi, ABD tarafından destek görmeyince rafa kaldırılmış ve devletçilikten de fiilen uzaklaşmıştır.

Haberin içeriğinde, Avrupalı ekonomi politikçilerin de ileri sürdüğü gibi, kültürel üretim süreci, ekonomik sistemdeki güç ve denetim ilişkilerine bağlı olarak sürekli olarak yeniden üretilmiş ve ideolojik söylem değişen güç dengelerine göre yeniden yapılandırılmıştır.

4.8.3 Türk İşçisi'nin 20. ve 56. Sayıları Arasında İç Haberlere İlişkin Başlıklar

Tablo 4.3 20-56 Sayıları Arasında İç Haberlere İlişkin Başlıkları

Tarih	Sayı	Haber Başlıkları
5 Nisan 1947	20	TÜRK İŞÇİSİ İÇİN
17 Mayıs 1947	26	Türk Sendikalarının Amacı ve Karakteri
21 Haziran 1947	31	Toprak Bayramı
30 Kasım 1947	54	Devletçilik ve Hususi Teşebbüs
6 Aralık 1947	55	Türk Milliyetçiliği

Haber Başlığı: TÜRK İŞÇİSİ İÇİN

Golding ve Murdock, medya kuruluşlarının mülkiyet yapıları ve hükümetlerin düzenleyici etkinliklerinin medyanın kültürel üretimini etkilediğini belirtmişlerdir. Türk İşçisi yirminci sayısından itibaren direkt siyasal iktidarın sahipliğinde yayın hayatına devam

etmiştir. Türk İşçisi sahiplik ilişkisi bağlamında ürettiği kültür ürünleri ile egemen ideolojinin yeniden üretim süreçlerine doğrudan hizmet etmiştir.

Türk İşçisi'nin İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından Ankara'da çıkarılmaya başlandığı yirminci sayısında Çalışma Bakanı tarafından Türk İşçisi'nin çıkış amacına ilişkin yazılmış bu haber ise klasik bir haberden öte başyazı niteliğindedir. Herman ve Chomsky, Propaganda Modelinde medyanın başlıca haber kaynaklarının devlet yetkilileri, iş çevreleri ve uzmanlardan oluştuğunu vurgulamışlardır. Türk İşçisi'nin bu sayısındaki başyazısı da siyasi lider konumundaki Çalışma Bakanı tarafından yazılarak, çıkış amacı şu sözlerle ifade edilmiştir;

Bu dergi sizin için çıkıyor. Sizin dertlerinizi, arzularınızı, ihtiyaçlarınızı sütunlarında aksettirecektir. Sizin için Devletimizin giriştiği teşebbüsleri size anlatacaktır. Bu suretle sizin ile temas için yeni bir vasıta daha kazanmış oluyoruz. Esasen bütün teşkilatımız sizlerle daimi bir temas halindedir.

Türk İşçisi'nin çıkış amacı, güvenilir ve resmi bir kaynak niteliğindeki siyasi lider olan Çalışma Bakanı tarafından dile getirilmesi, söylemin toplum üzerinde etkinliğini artırma amacı taşımıştır. Devletin işçiler için yaptıkları olumlu işleri onlara anlatmak amacı ile siyasi iktidarın, kendi gücü ve bilgisi öne çıkartılmıştır. Çıkış amacında ayrıca işçilere, "bu dergi sizin dertlerinizi, arzularınızı, ihtiyaçlarınızı dile getirecektir" ifadesi ile Schiller'in medyanının yansızlık mitinden hareketle Türk İşçisi'nin egemen güçlerin ekonomik-sosyal çıkar kavgalarının dışında tarafsız olarak sadece işçilerin dertlerini dile getireceği ima edilmiştir.

Haber Başlığı: Türk Sendikalarının Amacı ve Karakteri

Türk İşçisi'nin 17 Mayıs 1947 tarihli yirmi altıncı sayısında, Çukurova İplik ve Dokuma İşçileri Sendikasının ilk genel kuruluna dinleyici olarak katılan Çalışma Bakanı Dr. Sadi Irmak'ın, konuşması haber yapılmıştır. Türk Sendikalarının amacının ne olması gerektiği yine güvenilir ve resmi kaynak olan Çalışma Bakanı tarafından ifade edilmiştir.

Haberin içeriğinde, Bakan sendikaların sahip olması gereken vasıflara şu ifadelerle değinmiştir:

Türk sendikaları hür milli ve siyaset dışı teşekküllerdir. Türkiye'de sendikalar hür ve serbesttir. Onları hükümet ve partiler kuramaz, meslek mensuplarının serbest iradesinden doğar... Türk sendikaları siyasi ceryanların dışında kalacaktır. Çünkü bugün bir ceryana, yarın öbür ceryana sürüklenen sendikalarda hürriyet kalmadığı gibi mesleklerinin hakiki menfaatlerine hizmet etmek kabiliyetleri de kalmaz... Vatandaşlar, Türk sendikalarının bir ana vasfı milli teşekküller olmalarıdır. Türk milletinin bütün müesseseleri gibi sendikalarımız da milli teşekküller olacaklardır. Bu vasıf eminim ki bütün işçi arkadaşlarımızın en samimi dileklerine uygundur.

Bakan, Türkiye'de sendikaların mutlak suretle siyaset dışında kalmaları gerektiğini vurgulamıştır. Ancak, tarihsel arka plan bölümünde ayrıntılı olarak değinildiği gibi CHP, bu

süreçte daha önce kendi denetiminde kurduğu "İşçi Büroları" ve işçi derneklerini, Sendikalar Kanununa uygun hale getirerek, resmi ideolojisi paralelinde örgütlemiştir. Özellikle de, kamu fabrikalarındaki sendikalar bizzat CHP üyesi yöneticiler eliyle kurulmuştur. Çalışma Bakanlığı, ceza kesintileri fonlarından bu sendikalara, mali yardımlarda bulunmuştur. Böylece, dünya da ilk defa sırtını siyasal iktidarlara dayamış, sorunlarını "siyasi kanallarla" çözmeye eğiliminde olan ve iktidarın resmi ideolojisi doğrultusunda faaliyet gösteren bir sendikacılık tipi yaratılmıştır.

Bu bağlamda, Bakan, "sendikalar siyasi cereyanların dışında kalacaktır" derken, ima ettiği resmi ideolojinin dışında kalan "komünist" ve "muhalif" siyasi cereyanlardır ki bu, detay verilmeden üstü kapalı bir şekilde ifade edilmiştir. Sendikaları, "partiler kuramazken" derken, burada ima edilen TSEKP ve TSP önderliğinde kurulan sendikalar ki, bu partilerde zaten İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946 yılında kapatılmıştır. Ayrıca, metinde resmi ideolojinin dışına çıkan sendikaların, hem özgür olamayacağı hem de görevlerini yerine getiremeyeceği olumsuz ifadelerle temsil edilmiştir. Böylece, siyasi iktidar, sözde sınıfsal çıkarlardan arındırılmış kendi düşünme biçimini tüm toplumun çıkarlarıymış gibi "sağduyu" olarak sunmuştur.

Devletçi sanayileşme politikaları devleti büyük bir işveren yaparken, bu işyerlerindeki sendikaları da devlete bağlı ve onun denetiminde faaliyet gösteren kurumlar haline getirmiştir. Devlet, yeni kurulacak sendikalara daha başlangıçta Gramsci'nin hegemonik aygıtlar ile Althusser'in DİA'lar gibi bir rol biçmiştir. Nitekim haberin içeriğinde, sendikaların diğer bir vasfı da "milli teşekküller" olması biçiminde vurgulanırken, ima edilen tıpkı devlet eliyle kurulan kamu iktisadi teşebbüsleri gibi sendikalarında aslında devletin bir kuruluşu olduğu ve bu nedenle ortak çıkarlar etrafında birleşilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, parçadan bütünü gösteren metonimi yapılmıştır.

Haber Başlığı: Toprak Bayramı

Türk İşçisi'nin 21 Haziran 1947 tarihli otuz birinci sayısında "Toprak Bayramı" haberi Safaeddin Karanakçı tarafından, 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun ikinci yıldönümü nedeniyle yazılmıştır.

Haberin içeriğinde, kanunun Türk köylüsüne ve ülkeye sağlayacağı faydalar şu sözlerle ifade edilmiştir;

Toprak Kanunu ile milyonlarca vatandaşımız yurt ve oba sahibi olacaklar ve kendilerine verilen toprağı işlemek ve süslemek suretiyle yurdun ekonomisine ve imarına çalışacaklardır. Bu suretle köylümüze köyde iş bulmak imkanını sağlamak ve onu bu zamana kadar olduğu gibi iş bulmak için kasaba ve şehirlere akın etmekten, oralarda sürünmekten kurtarmış olacağız.

Yasanın çıkarılış amacı, tarihsel arka plan bölümünde de değinildiği gibi kırsal bölgelerde hem tarımsal hem de emek verimliliğini artırmaktır. Nitekim Türkiye'de tarıma elverişli arazi varlığının dağılımındaki eşitsizlik, büyük arazi varlığının eksik kullanılması, ulaştırma ve alt yapı eksikliği, tarımda kullanılan teknolojinin geriliğiyle birleşince, tarımsal üretim artışı istenilen seviyelerde gerçekleşmemiştir. Siyasi iktidarın, tarım kesiminde verimliliği artırmaya yönelik çıkardığı, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Köy Enstitüleri deneyimi ise büyük arazi sahipleri başta olmak üzere Türk toplumundaki sağ siyasi çevrelerin büyük tepkisine neden olmuştur. CHP, içinde yer alan büyük arazi sahipleri bu yasaya karşı çıkmakla kalmamış, DP kurulmasına da ön ayak olmuşlardır.

Siyasi iktidar, başlangıçta Köy Enstitüleri ile yeni atılımlar için destek ve eğitimli kadro yetiştirmeyi hedeflenmiştir. Ancak, kırsal kesim, şehirlerde okulların, yolların yapım ve masrafının devlet bütçesinden karşılanırken, köylerdeki okulların ve diğer yapıların yapım ve masrafının, gerek nakdi, gerekse bedeni olarak, köylüler tarafından karşılanmasını angarya olarak görmüşlerdir.

Bu muhalif düşüncelere rağmen haber, "Toprak Bayramı" olarak olumlu cümlelerle ifade edilmiştir. Bu konuda muhalif düşüncelere yer verilmemesi, onların yok sayılması ise gazetenin, siyasi iktidarın yayın organı olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymuştur. Haberin içeriğinde, bu kanunun "köylüleri şehirlerde sürünmekten kurtaracağı" cümlesi ile şehirlere göç eden köylülerin içinde bulunduğu durumun vahameti ima edilerek, metonimi yapılmıştır.

Haber Başlığı: Devletçilik ve Hususi Teşebbüs

Türk İşçisi'nin 30 Kasım 1947 tarihli elli dördüncü sayısında Safaeddin Karanakçı tarafından yazılan "Devletçilik ve Hususi Teşebbüs" haber yazısında, siyasi iktidarın dönem itibariyle "devletçilik" anlayışındaki değişimlere vurgu yapılmıştır.

Zimnen mühim bir devlet müessesemiz olan Tekel idaresi, millet menfaati için hiç bir zaruret ve lüzum olmamasına rağmen yıllarca gazoz, soda, kolonya, meyva suyu ve saire yapmış ve satmıştır. Bundan evvelki hükümet tarafından da okunup Büyük Millet Meclisince kabul olunan kabine programında bu gibi işlerin Tekel idaresi tarafından yapılamayacağı vâd olunmuş ve bunların yapılıp satılmasına nihayet verilmiştir. Fakat bugün yine herhangi bir hususi müteşebbis tarafından yapılması mümkün olan ve devlet tarafından yapılması millet menfaati icabı olmayan Yoket adlı bir ilaç yine Tekel idaremiz tarafından yapılıp satılmaktadır.

Siyasi iktidar, tarihsel arka planda da değinildiği gibi, cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi yatırımlarını teşvik etmek amacıyla yabancı sermaye ve yerli ortaklarına yönelik bir dizi koruma ve teşvik uygulamıştır. Ancak, yabancı sermaye ve yerli ortakları, alt yapı yatırımları yerine genelde kısa dönemli kârlar uğruna, kamu çıkarlarının aleyhine faaliyetlerde bulunmuş, kendilerine tanınan imtiyazlı tekel haklarını yüksek fiyat uygulamaları ile istismar

ederek, tüketicilere yüklenmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler ve 1929 ekonomik buhranı, siyasi iktidarı bağımsız sanayileşme yolunda devletçi politikalara yönelmiştir.

Çalışanlardan özveri bekleyerek, onlara ağır yükler yükleyen devletçilik, özel sermayeyi korumuş ve geliştirmiştir. Sanayileşmek için devlet kapitalizmine yönelmek genel de özel sektör için olumlu olmakla birlikte, savaş döneminde çıkartılan bazı yasalar (Varlık Vergisi, Milli Koruma Kanunu, Toprak Reformu vb. gibi) ve bürokrat siyasetçilerin gücünün artması özel sektörü tedirgin etmiştir. Savaş sonrası, güçlenen sanayici, tüccar ve büyük arazi sahipleri, siyasette daha çok söz sahibi olabilmek amacıyla kurdukları DP ile muhalefet etmeye başlamışlardır.

Haberin içeriğinde, siyasi iktidarın bu dönem izlemekte olduğu devletçi politikalara yönelik eleştiride bulunduğu görülmüştür. Ancak, bu eleştiri yine siyasi iktidarın devletçilik politiklarındaki değişime paralel yapılmıştır. Devletçiliğin, özel sektörü adım adım tasviye edeceğine yönelik oluşan muhalif düşünceye karşı, CHP özel sektöre "ağır yatırımlar gerektirmeyen kârlı alanları size bırakacağız" mesajı vererek, özel sektörün tedirginliği gidermeye çalışmıştır. CHP, özel sektöre bu konuda güvence verebilmek amacıyla da 1947 tarihli 7. Kurultayında³ parti programında değişikliğe gitmiştir.

Daha henüz bizde başlangıç mahiyetinde olan devletçiliğin kısa tarihine nazaran tatbikattaki aksak tarafları gidermek üzere tetkikat yapıldığı ve bu hususta hazırlanmış olan CHP program tasarısına yeni hükümler konduğu malumdur. Yeni program tasarısındaki devletçiliğe ait hükümler şu suretle hülasa edebiliriz.

- A) Özel teşebbüs ve çalışma milli ekonominin temel unsurudur. Bunların teşvik ve himaye olunmaları partice bir esas olarak kabul edilmiştir.
- B) Türk devletçiliği, özel teşebbüsün başaramadığı veya kamu ihtiyaçları gerektiği veyahut savunma tedbirleri bakımından başarılması gereken işlerde ortaya çıkacaktır.
- C) Devlet, hususi teşebbüslere iş imkanı vermek için, kendi faaliyet sahasını tahdit ve ilan edecektir.
- D) Devlet teşebbüsleri ile hususi teşebbüslerimiz aynı haklara maliktirler. Görülüyor ki, yeni programda hususi teşebbüsün himayesine müsbet hükümler vardır. Bunların gerçekleşmesi bizi sevindirecektir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere CHP, parti programında yaptığı bu yeni düzenlemeler ile özel sektörü tedirgin etmeyecek bir biçimde devlet işletmeciliğinin sınırlarını çizdiğini beyan etmiştir. Haberin içeriğinde, CHP'nin bundan böyle devlet kapitalizmine fiili ve resmi anlamda son verdiğini ilan ederek, muhalif egemen sınıflar ile siyasi kadrolar

³ CHP, 1946 Ağustos'unda Recep Peker Başbakanlığı'nda hükümet programında devletçiliğe yönelik değişimi "İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleriyle hususi sermaye arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılılabilecek sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız" sözleri ifade etmiştir (Boratav, 2006, s.355).

arasında uzlaşma çağrısı mesajı verilmiştir. Marx, tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkilerinin, bütün dini ve hukuki sistemlerinin, ortaya atılan teorik görüşlerin, ancak bu dönemlere denk gelen maddi hayat koşulları anlaşılırsa ve bu birinciler, maddi koşullardan tümdengelim yoluyla çıkarılırsa, anlamanın mümkün olacağını savunmuştur. Nitekim, siyasi iktidar, yeni süreç de ekonomik sistemdeki güç ve denetim ilişkilerine bağlı olarak ideolojik üretim süreci yeniden yapılandırılmıştır.

Haber Başlığı: Türk Milliyetçiliği

Türk İşçisi'nin 6 Aralık 1947 tarihli elli beşinci sayısında Safaeddin Karanakçı tarafından yazılan bu haberde, CHP'nin 6. Büyük Kurultayında kabul edilen parti programındaki "milliyetçilik" tanımlaması üzerinde durulmuştur.

"Partimiz, milliyetçiliği milletin bütünlüğü ve bu bütünün dayandığı milli ruh ve şuuru yaşatmak ve korumak mânasına alır."

Siyasi iktidar, 1930'larda halkçılık ilkesinde sürdürdüğü "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış millet" söylemini, parti programında yaptığı değişiklikten sonra milliyetçilik ilkesinde devam ettirdiği görülmüştür. Nitekim yukarıdaki ifade de "milletin bütünlüğü ve bu bütünün dayandığı milli ruh ve şuuru yaşatmak ve korumak" cümlesi ile sınıfsız, kaynaşmış, imtiyazsız, milli düşünce etrafında birleşmiş toplumsal yapı ima edilmiştir. Egemen ideoloji, işçilerin kendilerini tek tanımlama alanının çerçevesini "milliyetçilik" olarak çizmiştir. İşçilerin kendi çıkarları doğrultusunda güçlerini birleştirme ve dayanışma düşüncesi yerini "milli çıkarlar" etrafında bütünleşmeye bırakmıştır. Siyasi iktidar, toplumun sınıflardan oluştuğu ve sınıfsal çatışmaların var olabileceği fikrini baştan red ederek, sınıf mücadelelerini önlemeye ve Türk toplumunun birliğini "milliyetçilik" anlayış doğrultusunda sağlamaya çalışmıştır.

Siyasi iktidarın resmi ideolojisinin önemli öğelerinden birisini oluşturan "milliyetçilik" söyleminin kökleri Jön Türk ideolojisine dayanmaktadır. Kapitalizmin, Batı toplumlarında yarattığı keskin sınıf ayrımları ve mücadelelerine imkan vermemek adına, sınıfsal ayrımlar daha başlangıçta reddedilerek, kamu düzeni korunmak istenmiştir. Bu ideolojiye göre, toplum sınıflardan değil tüccar, sanayici, çiftçi, memur ve işçi gibi meslek gruplarından meydana gelmiş olup, bu gruplar birbirine muhtaçtır, dayanışma içindedir ve aralarında çıkar çatışmaları yoktur.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte rejimin oturtulmasında, ekonomik ve toplumsal hedeflerin belirlenmesinde siyasi iktidar, her türlü örgütlenmeyi dışlamış ya da kendi denetimi altına almıştır. Türkiye'de işçileşme sürecinin devlet fabrikalarında başladığı bir süreçte, siyasi iktidar kendine muhtaç bir işçi sınıfı yaratmakla kalmamış, işçilerin kendini

tanımlamasında milliyetçilik söylemini önemli bir araç olarak kullanmıştır. Çünkü milliyetçilik söylemi sınıf ayrıcalıklarının üstünü örterek, gerekli homojenleştirme ve eş değerlilik alanı yaratmaktadır. Bu söylem ile toplumsal sınıfların, iktidar yapılarıyla ideolojik bağları güçlendirilmektedir.

Türkiye'de 2007 yılında işçilerin kendilerini nasıl tanımladıklarını belirlemek amacıyla yapılan bir araştırmada, işçilerin yüzde 26'sı milliyete, yüzde 15.9 sosyal sınıfa, yüzde 27.8'i de dine göre tanımlamıştır (Urhan ve Selamoğlu, 2008, s.171-197). Bu araştırmada da görüldüğü üzere incelediğimiz döneme ilişkin "milliyetçi işçi" söyleminin günümüzde de devam ettiği görülmektedir.

4.8.4 Türk İşçisi'nin 20. ve 56. Sayıları Arasında Dış Haberlere İlişkin Başlıklar

Tablo 4.4 20-56 Sayıları Arasında Dış Haberlere İlişkin Başlıkları

Tarih	Sayı	Haber Başlıkları
5 Nisan 1947	20	Kendi Kendini Yalanlayan Bir Rejim
10 Mayıs 1947	25	Amerikan Donanması ve Amerikan İşçisi
19 Temmuz 1947	35	Türk-Amerikan Anlaşması Dolayısıyla

Haber Başlığı: Kendi Kendini Yalanlayan Bir Rejim

Türk İşçisi'nin 5 Nisan 1947 tarihli yirminci sayısında Abidin Dav'er, Başbakan Recep Peker'in İstanbul'da Üniversite gençliği ile esnaf örgütlerindeki konuşmalarını haber yapmıştır. Haberde, Başbakan'ın önce üniversite gençleri sonra da esnaf örgütleri ile yaptığı konuşmalardan alıntılar verildikten sonra, Türk İşçisi'nin kendi değerlendirmeye yer verilmiştir.

Milliyetçi mefküreyi (ülkü) teperek ve beynelmilecilik sınırlarına giden ideolojilere saparak yabancı devletlerin, yabancı unsurlarıyla iş ve başbirliği yapan insanlara dikkat etmeliyiz. Bunlar her memlekete milli bünyeyi kemiriyorlar. Bunlar bizde de sosyalist işçi ve emekçi gibi isimlere örtünerek ve memleketimizde kanun dışı olan komünizmin açık doktrinlerini gizleyerek ve hatta bazen milliyetçi bile görünerek, milli şuuru uyuşturma taktiğini tatbik ediyorlar.

Başbakan, yukarıdaki söylemleriyle üniversite gençliğini komünizme karşı uyarmıştır. Komünizm ve ideolojisi, milli birliğimizi kemiren hayvanlara benzetilerek, metafor yapılmıştır. Bu düşüncüyü savunanların, kendilerini çeşitli biçimlerde gizleyerek, "milli şuurumuzu" uyuşturduğu ve kötü niyetli kişiler olduğu ima edilmiştir. Haberin içeriğindeki,

"yabancı devletlerin yabancı unsurları" cümlesi ile parçadan bütüne Sovyetler Birliği ve onun savunduğu bütün komünist ideolojinin ima edilmesi ise metonimi örneğidir. Van Dijk'in eleştirel söylem analizinde vurguladığı gibi, bu haberde de onlar hakkında olumsuz ve suçlayıcı ifadeler yer verilmiştir.

"Eskiden düşman topla, tüfekte gelirdi. Bu gözle görülür, kulakla işitilir bir düşmandı. Bugün görünmeyen düşmanlar vardır. Düşman kıyafetinde değil; kardeş kıyafetinde gelir ve öyle telkinler yapar ki bu, kolera veya veba mikrobu gibidir."

Başbakan, esnaf temsilcilerine hitaben yaptığı konuşmada komünist düşüncüyü savunanları, "düşman" kavramı ile suçlamıştır. Daha önceki konuşmasında kemirgen hayvana benzettiği komünist ideolojiyi, şimdi de bu benzetmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan "kolera ve veba" gibi salgın hastalıklara benzeterek, metafor yapmıştır. Bu benzetmelerin, aynı zamanda komünist sistemin bütünü yerine kullanılması ise metonimi örneğidir. Siyasi iktidar, komünizmi ve bu ideolojiyi savunanları baştan düşman ilan etmiş, toplumun tüm kesimlerini bu düşmanlara karşı resmi ideoloji etrafında birleşmesi gerektiğini ima etmiştir.

Haberin devamında yazar, Sovyet Rusya'yı gezip, gören bir kişi olarak, komünizm ile ilgili kendi değerlendirmelerini şu ifadelerle belirtmiştir:

O zaman, Sovyet Rusya, Türkiye'ye dost bir politika takip ettiği için benimde bu memlekete karşı hiçbir husumetim yoktu. Oradaki müthiş hürriyetsizliği hiçbir yerde görmediğim müsavatsızlığı (eşitsizlik), o tarihte sayıları yalnız 2 milyon olan komünist partisi mensuplarının 180 milyon insana tahakkümünü, bu tahakkümü yürütmek için yapılan korkunç tazyik ve zulmü, işçi ve çiftçilerin sefaletini, halkı yarı aç yarı çıplak iken Bolşevik Partisi ileri gelenlerin nasıl büyük bir refah içinde sefa sürdüklerini gördüm.

Haberin yazarı, yukarıdaki ifadeler ile siyasi iktidarın anti-komünist söylemlerine destek verip, kanıt bilgiler sunarak, ikna ediciliği artırmak istemiştir. Komünist rejim altındaki işçi ve çiftçiler yarı aç, yarı çıplak sefalet içinde yaşarken, parti yöneticilerinin refah içinde yaşadığı belirtilerek, gerçeklik egemen ideoloji doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Sosyalist sisteme yönelik olumsuz tanımlamalar yapılırken, kapitalist düzeni ve yapısal güçleri sorgulayan daha derinlikli bir analizden kaçınılmıştır. Yazarın, bu ülkeye karşı önceki ve sonraki düşüncelerindeki değişiklik ise siyasi iktidarın dış politikasındaki değişimleri ile paralellik arz ettiği görülmüştür.

Haber Başlığı: Amerikan Donanması ve Amerikan İşçisi

Alt başlık: Dost Amerikan Filosunun İstanbulu ziyareti münasebetile

Türk İşçisi'nin 10 Mayıs 1947 tarihli yirmi beşinci sayısında Abidin Dav'er tarafından yazılan haberde, Amerikan filusunun İstanbul'u ziyareti kapsamında Türkiye-ABD ilişkilerindeki yeni gelişmelere dikkat çekilmiştir.

Dost Amerikan denizcileri ile onların kullandıkları dünyanın en modern harp gemileri, demokrat Türkiye'ye demokrat Amerikan'ın selam ve sevgisini getiriyor ve bizim büyük Amerikan milleti hakkında beslediğimiz samimi dostluk ve hayranlık duygularını memleketlerine götürüyorlar.

Haberin içeriğinde, siyasi iktidarın dış politikada artık ABD'yle ekonomi dışında askeri alanda da tam bir işbirliği içinde olacağı mesajı verilmiştir. ABD'ye yönelik "dost", "demokrat" ve "dünyanın en büyük harp gemilerine sahip olma" gibi olumlu ve güçlü tanımlamalar kullanılmıştır.

Haberin devamında ABD'nin dünyanın en büyük ve en modern donanma gemilerine sahip olmasında, Amerikan işçilerinin özverili çalışmalarına vurgu yapılarak, şu ifadeler yer verilmiştir;

Pek çok grev yapma ihtiyadında bulunan Amerikan işçisi artık grevi unutmuş, onun yerine rekor kıran fabrikalarına verilen bayrağı fabrikanın damında dalgalandırmak için üç ekiple 24 saat çalışıyordu. Bu tersane ve fabrikalarda gece gündüz yoktu. Kadın, erkek, çocuk, tombul teyze ve cüce Simon elele vermiş çalışıyorlardı. Bu hummalı gayret sayesinde ki Amerika müttefiklerine yardım etti hem de kendi muazzam kuvvetlerini teşkil ve teçhize muvaffak oldu.

Yukarıdaki ifade de, Amerikalı işçilerin artık grev yapmayı, 24 saat çalışmaları sonucunda ABD'nin bu denli başarılı olduğu öne çıkarılarak, Türk işçilerine, siyasi iktidarın grev yasağına ilişkin yasal düzenlemesinin ne denli doğru olduğu ima edilmiştir. Türk İşçisi, Gramsci'nin de ileri sürdüğü gibi sınıfsal farklılık ve çelişkileri de kaçınılmaz ve değiştirilemez "doğal" ve "sağduyu" olarak sunarken, "grev" gibi sınıf mücadelelerini ise toplumda düzeni bozan, doğal olmayan eylemler olarak göstermiştir.

Türkiye'nin de ekonomik alanda ABD gibi başarılı olabilmesi için, Türk işçilerinin de bu sınıfsal farklılıkları görmezden gelerek, ABD'li işçiler gibi el ele verip, çok çalışması gerektiği tavsiye edilmiştir. Adorno (2009, s.65), bu durumu hükmedilenlerin, hükmedenlerce dayatılan ahlakı onlardan fazla ciddiye alması sonucunda aldatılan kitlelerin başarı mitine gerçekten başarılı olmuş kişilerden çok daha fazla kapıldıklarını ileri sürmüştür. Bireysel başarı ve sıkı çalışma mesajları kolektif eylemi engelerken, kapitalizmin yeniden üretiminde büyük rol oynar. Adorno, halkın kendine yapılan bu kötülüğe beslediği tehlikeli sevginin, yetkili mercilerin kurnazlığını bile geride bıraktığını söylemiştir.

Haber Başlığı: Türk-Amerikan Anlaşması Dolayısıyla

Türk İşçisi'nin 19 Temmuz 1947 tarihli otuz beşinci sayısında Safaeddin Karanakçı, ABD ile Türkiye arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan ilk yardım anlaşmasını haber yapmıştır.

Yapılacak olan yardımın mali şartları, peyderpey iki hükümetin mutabakatı ile tespit edilecektir... Amerika tarafından yapılacak olan yardım memleket iktisadının muhtaç bulunduğu sermayeyi, teknoloji temin edecektir. Amerikan yardımı memlekette yeni ve bâkir iş sahaları açacak birçok vatandaşlarımız

iş bulacak, daha henüz el değmemiş olan tabii servetlerimiz irad getirir hale gelecek ve memlekette hayat standardı matlup (istenilen) seviyeye doğru yükselecektir.

Türkiye, savaş sonrası yeni kurulan dünya düzeninde gerek dış politika da gerekse iç politikada ABD'nin yörüngesine girmiştir. Türkiye, yeni kurulan bu dünya düzeninde kendine biçilen role uygun ekonomik yatırımlar yapmak zorunda bırakılmıştır. Nitekim 1946 yılında bağımsız bir sanayileşme programına uygun olarak hazırlanan "5 yıllık plan" ABD tarafından reddedildikten sonra onun istek ve eğilimlerine göre yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda da haberin içeriğinde, Türkiye'de bağımsız sanayileşme deneyiminin yani devletçiliğin bir ekonomik politika olarak artık sona erdiğinin mesajı verilmiştir.

Amerikan yardımı ile kalkınacak olan Türk iktisadı, memleket müdafaasında vatandaşın yardımcısı olacaktır. Bu suretle Türkiye Balkanlarda, Akdeniz'de ve Orta-Doğu'da Birleşik Milletler idealinin bir bekçisi olacak ve garp dünyasının anladığı demokrasiyi koruyacak bir kuvvet vasfını daima muhafaza edecektir.

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı üzere siyasi iktidar, Türkiye'nin artık sadece ekonomik alanda değil, askeri ve siyasi alanda da tümüyle ABD ve Batı Dünyasının Balkanlarda, Akdeniz'de ve Orta Doğu'daki çıkarlarını koruma görevini üstlendiğini açıkça ilan etmiştir. Türkiye'nin "bekçi"lik görevi üstlenmesi ise bütünü ifade etmesi bağlamında metonomi örneğidir. Yine, "garp dünyasının anladığı demokrasiyi koruyacak" ifadeleri ile söz konusu bölgelerde ABD ve Batı'nın kendi çıkarlarına uygun, sınırlarını kendi çizdiği demokrasi anlayışını koruyacağını ederek, bundan böyle ne iç, ne de dış politikada bağımsız olunmayacağı ima edilmiştir.

4.9 Türk İşçisi'nde Yer Alan Fotoğrafların Göstergibilimsel Çözümlemesi

Türk İşçisi'nin Sait Kesler sahipliği döneminde çıkartılan ilk 19 sayısının 1. sayfalarında çarpıcı bir biçimde kadın işçi fotoğraflarına yer verildiği görülmüştür. Türk İşçisi'nin ilk sayısının 1. sayfasında "Cumhuriyetin iki başı" başlığı altında Atatürk ve İsmet İnönü'nün porte çizim fotoğrafı dışında sonraki tüm sayılarında değişik sektörlerde çalışan kadın işçi fotoğrafları yer almıştır. İncelenen dönemin ve kadın işgücünün çalışma yaşamındaki özellikleri dikkate alındığında kullanılan fotoğrafların belirli ideolojik kodlamalar içerdiği varsayılmıştır. Kadınlar için çalışma yaşamını cazip kılan bu fotoğraflar ile kadınlar ücretli emek sürecine çekilmek istenmiştir.

Türk İşçisi'nin İş ve İşçi Bulma Kurumu sahipliği döneminde çıkartılan sayılarının ilk sayfalarında ise genelde dönemin siyasi iktidarını temsilen eden kişiler ile devlet tarafından yapılan fabrikaların tanıtımın içeren fotoğraflara yer verilmiştir. Bu dönemde çıkartılan toplam otuz yedi sayısının on dördünün ilk sayfa fotoğrafları siyasi liderlerden, on altısı ise devlet fabrikalarını tanıtan fotoğraflardan oluşmaktadır.

Türk İşçisi'nin iç sayfalarında ise kamuya ait fabrika ve devlet dairelerinde kurulan kreş, konut, spor kulüpleri, müzik ve tiyatro topluluklarının tanıtımına ait haber ve fotoğraflara geniş yer verilmiştir. Devlete ait işyerleri bu dönemde çalışma yerinin dışında farklı spor dallarında (güreş, futbol, voleybol, atletizm, izcilik gibi) ilk milli sporcularında yetiştirdiği yerler olmuştur. Adalet ve Defterdarlık gibi kamu dairelerinde atletizm, yüksek ve uzun atlamada kadın sporcular yetiştirilmiştir. Bu işyerlerinde tiyatro ve müzik grupları kurularak, işçilerin sosyalleşmesinin de önü açılmıştır.

Türk İşçisi, bu dönemde iktidar temsilcilerinin çalışma yaşamına ilişkin söylemlerini hem haber yapmış, hem de bu kişileri ve görsellerini doğrudan haber kaynağı olarak sunmuştur. Türk İşçisi'nde her iki sahiplik dönemine ait yer alan fotoğraflar, Barthes'ın göstergebilimsel çözümlemesinden yola çıkılarak, yan anlam ve düz anlam kavramlaştırılmasına göre analiz edilmiştir.

Barthes'a göre, nesnelere, görüntüler, davranışlar anlam taşıyabilirler ve bunu çok sık olarak yaparlar, ama bu hiçbir zaman bağımsız bir biçimde olmaz, her gösterge dizgesi dille karışır (Rıfat, 2008, s.311-329). Saussure göstergebilimi (semiology) toplumuda göstergelerin yaşamlarını inceleyen bir bilim olarak tanımlamıştır (Mutlu, 2008, s.116).

Barthes'a göre (2009, s.47-55) gösterge, gösteren ve gösterilenden oluşmaktadır. Gösteren anlatı düzlemini, gösterilen ise içerik düzlemini oluşturur. Gösteren bir nesne iken, gösterilen nesnenin zihinsel tasarımı yani onu okuyanın veya izleyeninin bundan anladığıdır.

Alıcının göstergeye verdiği anlama ise anlamlandırma denilmektedir. Anlamlandırmanın birinci düzeyi, göstergenin göstereni ve gösterileni arasındaki ilişkiyi ve göstergenin dışsal gerçeklikteki göndergesiyle ilişkisini betimlemektir. Barthes, bu düzeyi düz anlam olarak adlandırmaktadır. Düz anlam, göstergenin ortak duyusal, bilindik anlamına gönderme yapar (Fiske, 2003, s.116).

Yan anlam ise mesajların iletiminde ikincil anlamlandırma düzeyidir. Yan anlam ilk göstergeyi, yani düz anlamı bir başka anlama bağlayarak, onun sabitlenmesini sağlar. Barthes, yan anlamın kitle iletişim araçlarının ideolojik anlamları iletmelerinin başlıca yolu olduğunu belirtmektedir. Yan anlam bir çeşit üst dil ile ilişkilidir ve düz anlamı genellikle ideolojik bir gösterene bağlamaktadır. Yan anlam ideolojiktir ve bağlantı kuran bir tema ile belirtilen mesajın üstünü örtme eğilimindedir. Yan anlam mit ve çağrışım boyutlarına da sahiptir (Mutlu, 2008, s.104 ve s.300). Bu bağlamda da herhangi bir göstergenin yan anlamı kişiden kişiye, toplumdaki topluma farklı anlamlandırmalar yaratabilmektedir.

Düz anlam ve yan anlam ile birlikte mit kavramları Barthes ile yer edinmiştir. Barthes'a göre mit, bir şey üzerinde düşünme, onu kavramlaştırma ya da anlamının kültürel yoludur. Kitle iletişim araçlarının endüstri toplumlarında gördüğü işlevin, mitlerin ilkel

toplumlarda gördüğü işlevle eşdeğer olduğu düşünülür. Barthes, miti, birbirleriyle ilişkili kavramlar zinciri olarak açıklar (Fiske, 2003, s.118). Barthes, mitin daima burjuva olduğunu ve tipik olarak mevcut toplumsal düzeni meşrulaştırmak ya da doğallaştırmak amacıyla işlediğini ileri sürmektedir (Smith, 2007, s.152). Böylece kendi kökenlerini ve dolayısıyla siyasal ve toplumsal boyutlarını gizlemlerle veya gizlerler (Fiske, 2003, s.119).

Görsel 4.1 Çağdaş Türk Kadını Miti

İslâm öncesi Türk toplumunda kadın ile erkek arasında aile içi ilişkilerde, görelî bir eşitlik vardır. İslâm dininin yayılması ile birlikte kadının bireysel ve toplumsal konumu gündün güne geriletmiştir. Çok eşlilik, örtünme, toplum yaşamından çekilip eve kapanma, bu gerilemenin somut sonuçları olmuştur. Atatürk, kadının bireysel özgürlüğünü kazanması ve onun toplumsal statüsünün yükseltilmesini çağdaşlaşmanın temel göstergesi olarak benimsemiş ve bu doğrultuda ekonomik, siyasal düzenlemeler yapmıştır (Kaymaz, 2010, s.333-366).

Çağdaşlaşma ve modernleşmenin Türkiye'deki karşılığı sivil toplum alanında modern Türk kadını yaratmak olmuştur. Cumhuriyetin, Türk kadın mitinde; kadın başı açık, modern giyimli, eğitilmiş, toplumsal yaşama ve üretime katılan modernleşmenin simgesi olmuştur. Siyasal sistem, ekonomik ve toplumsal yaşamın dönüştürülmesinde, meşrulaştırılmasında kadınlara önemli bir misyon yüklemiştir.

Türk İşçisi'nin 11 Ocak 1947 tarihli 8. sayısının ilk sayfasında yer alan görselde ilk göze çarpan işten çıkışa hazırlanan iki işçi kadın fotoğrafına yer verilmiştir. İşten çıkışa hazırlanan bu iki kadının, çalışma yaşamından kaynaklı hiçbir sıkıntısı yokmuş gibi güler yüzlü, başı açık, modern giyimlidir. Fotoğrafın düz anlamda işaret ettiği, çalışma yaşamına katılan modern ve mutlu Türk kadını imajıdır. Bu fotoğrafta Cumhuriyet sonrası yaratılmaya çalışılan çağdaş Türk kadını miti ile yeni siyasal sistem meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak yan anlamda durum iç açıcı değildir. Söz konusu döneme bakıldığında çalışma yaşı ve süreleri ile işçi sağlığı ve iş güvenliği açılarından bakıldığında, kadın işçilerin çok olumsuz koşullar altında bulunduğu görülmektedir.

Türkiye'de ev içinde geleneksel olarak halı ve dokumacılık alanında çalışan kadınlar, 19. yüzyıl sonlarından itibaren önce atölyelerde, sonra da fabrika niteliğindeki kuruluşlarda ücretli çalışma yaşamının içine çekilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süren savaşlar nedeniyle kadın ve çocuk işçi, sanayide uzun çalışma süreleri ile düşük ücretlerle çalıştırılmışlardır. Cumhuriyet döneminde de ana çizgileriyle İmparatorluğun son dönemlerindeki yapının varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Nitekim Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen, seferberlik nedeniyle erkek işgücünün önemli bir bölümü silah altına alınmış, işgücünde meydana gelen azalma çocuk ve kadın istihdam edilerek kapatılmaya çalışılmıştır (Makal, 2010, s.13-39).

Cumhuriyet Dönemi'nde 1936 tarihli İş Kanunu'nda tedrici biçimde kadın işçileri koruyucu hükümler konulmaya başlanmıştır. Ancak, 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu, kadın ve çocuk işçilere yönelik koruyucu hükümlerin çoğunu askıya almış ve bu durum, kadın ve çocukların daha geniş ölçüde çalıştırılmalarını kolaylaştırmıştır. Özellikle çalışma yaşı ve süreleri ile işçi sağlığı ve iş güvenliği açılarından bakıldığında, kadın işçilerin çok olumsuz koşullar altında bulunduğu görülmektedir. 1934-1943 yılları arasında İş Kanunu'na tabii işyerlerinde çocuk işçilerin toplam işçilere oranı yüzde 8.80'den yüzde 18.86'ya, kadın işçilerin oranı ise yüzde 18.89'dan yüzde 20.70'e yükselmiştir⁴ (Makal, 2010,

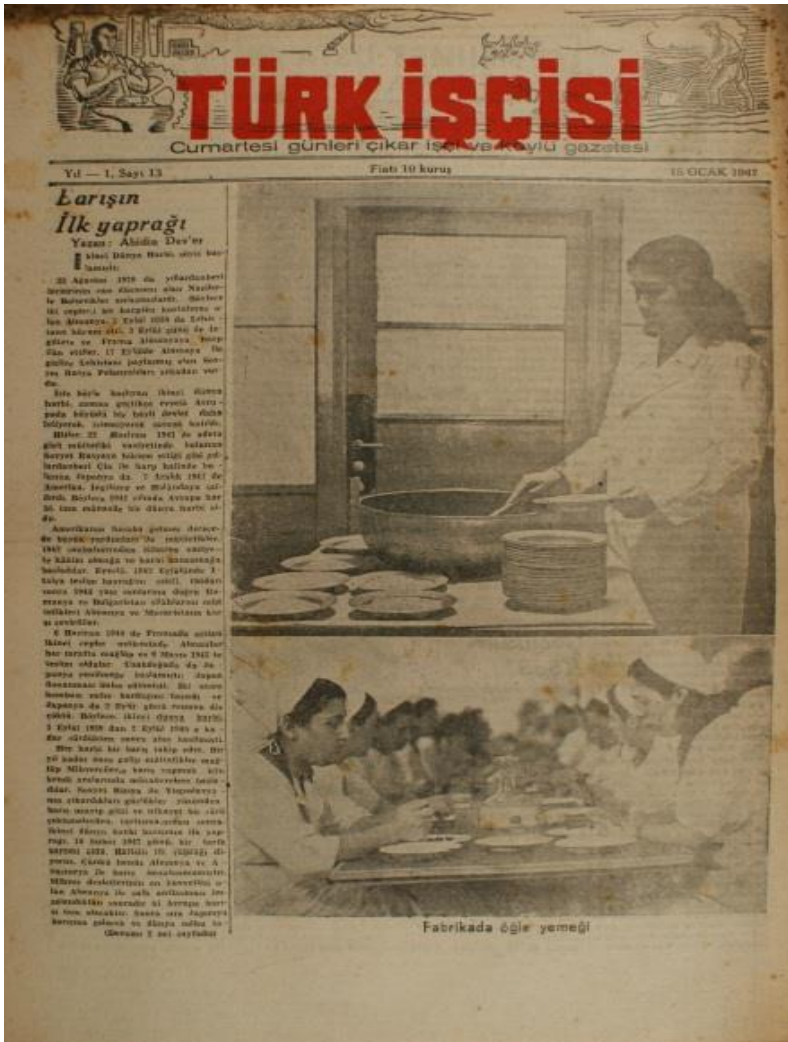
⁴ İş Kanunu, günde en az 10 işçi çalıştırmayı icap ettiren işyerlerini kapsamına almaktaydı. Ancak daha az işçi çalıştıran kuruluşlar arasında da bu özelliği taşıyanlar olabileceği düşüncesiyle, 5 ve daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlara beyannameler gönderilmiş ve doldurularak iade edilen bu beyannameler aracılığıyla bilgi toplanmıştır. Bu ilk iş istatistiklerinin yöntemi üzerinde bakınız, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1945: 1-2; Kessler.

s.13-39). Kadın ve çocuk işçi sayısının artışında savaş koşulların yanı sıra, yetişkin erkek işgücüne oranla daha düşük ücretle çalıştırılmaları da önemli rol oynamıştır.

Görsel 4.2 Türk Kadınlarının Geleneksel Alanların Dışında da Üretime Katılması

Türk İşçisi'nin 11 Ocak 1947 tarihli 9. sayısının ilk sayfasında yer alan görsel matbaada çalışan işçi kadınlara dairdir. Fotoğraf düz anlamda, Cumhuriyet rejimi ile birlikte kadınların artık geleneksel faaliyet alanları dışında erkeklere özgü çalışma alanlarında bile yer almaya başladığını anlatarak, güçlü, modern, çağdaş kadın imajı çizmeye çalışmaktadır. Oysaki fotoğrafın yan anlamı, bir başka deyişle derinde yatan anlamı oldukça farklıdır. Savaş nedeniyle erkek işgücünün büyük bir bölümü silah altına alındığı için yeni kurulan kamu fabrikalarında işgücü açığını kapatmak amacıyla kadın işgücü daha önce hiç çalıştırılmadığı alanlarda bile çalıştırılmaya başlanmıştır.

Görsel 4.4 Kamu Fabrikalarında Yemek Verilmesi

Türk İşçisi'nin 15 Ocak 1947 tarihli 13. sayısının ilk sayfasında kamu fabrikalarında yemek yiyen kadın işçilerin fotoğrafları yer almıştır. Fotoğraftaki düz anlam devlet fabrikalarında parasız yemek verildiği ve işçilere iyi bakıldığıdır. Okurda bu izlenim yaratılmaya çalışılır. Ancak yan anlamda amaç tamamen, kadın işgücünün çalışma yaşamına çekilebilmesi için kamu fabrikalarının kreş ve sağlık bakım odaları ile de cazip hale getirilme çabasıdır. Çünkü kadın işçileri çalışma yaşamından uzak tutan en önemli sorunlar çocuk bakımı, beslenme ve sağlıktır.

İktisadi Devlet Teşekkülleri'nde sürekli işçi sorununu çözmek amacıyla halkçılık ve korumacılık anlayışı ile sosyal politikalar üretilmiştir. Ücretlerin yeniden düzenlenmesi, parasız yemek verilmesi, işçilerin kalacakları meskenlerin yapılması, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, izin ve tatil olanakları ile işçilik kalıcı bir meslek haline getirilmeye çalışılmıştır (Makal, 2011, s.129-153).

Devlet fabrikalarında işçi çocuklarına böyle bakılır

Görsel 4.5 Kamu Fabrikalarında Çocuk Bakımı

Türk İşçisi'nin 15 Mart 1947 tarihli 17. sayısının ilk sayfasında ise sağlık muayenesi yapılan bir işçi çocuğunun fotoğrafına yer verilmiştir. Fotoğraf altı yazıda ise "Devlet fabrikalarında işçi çocuklarına böyle bakılır" ifadesi yer almıştır. Fotoğrafta düz anlamda kadınların çalışma yaşamına girmekte en çok tereddüt ettikleri çocuk bakımı konusunda "siz gelin çalışın, biz sizin çocuklarınıza sizden bile daha iyi bakarız" güvencesi verilmeye çalışılmaktadır. Yan anlamda çalışma hayatının özendirilmesi söz konusudur. Çünkü kadın işçiler o zamana dek oldukça zor koşullarda çocuklarının bakımını üstlenmişlerdir.

Aynı sayının 3. sayfasında ise Cibali Kutu Fabrikasında yeni açılan kreşin tanıtım haber ve fotoğraflarına yer verilmiştir. Fabrika müdürü Cevat Emecen ile yapılan röportajda, Emecen fabrikadaki kreşin tanıtımını yaparken, çocuklu kadın işçilerin sorununu şu sözlerle ifade etmiştir:

1927 yılında bir gün tütün fabrikasının kapısının yanındaki pencerenin demir parmaklığında belinde ipe bağlanmış bir erkek çocuğu gözüme ilişti. Kapıcıya 'bu çocuğun niçin böyle bağlandığını' sordum. Bana

çalışmıştır. Bugün bile önemli bir sorun olan çocuk bakımı konusunda siyasi iktidar, dönem itibarıyla oldukça olumlu ileri bir adım atmıştır.

Görsel 4.7 Yeni Açılan İktisadi Devlet Teşekküllerinde Çalışan İşçi Kadınlar

Devletçi sanayileşme döneminde İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin gelişmesiyle, buralarda çalışan kadın işçi sayısı ve oranı da artış göstermiştir. Örneğin, bu teşekküllerin en önemlisi durumunda olan Sümerbank'ta, faaliyete geçtiği 1933 yılı sonunda 2 500 erkek işçi, 500 kadın işçi çalışırken; 1943 yılı Haziran sonunda erkek işçi sayısı 15 000'e, kadın işçi sayısı ise 6 000'e çıkmıştı (Sümerbank, 1943: 259 aktaran Makal, 2010, s.13-39). Bu dönemde rakamlardan da anlaşılacağı üzere kadınların geleneksel üretim alanlarındaki yoğunluğu devam etmektedir.

Türk İşçisi'nin 1 Mart 1947 tarihli 15. sayısının ilk sayfasında yer alan görsel doküma fabrikasında çalışan işçi kadın fotoğrafıdır. Fotoğraf altı yazıda ise "Ereğli Bez Fabrikasında iplik tezgahı başında bir işçi kızımız" ifadesine yer verilmiştir. Fotoğraftaki düz anlamda kadınların geleneksel üretim alanlarda çalışmaya devam ettiği vurgusunun yanı sıra devlet fabrikalarının bir yuva olduğu, "bir işçi kızımız" ifadesi ile de çalışanların da bir ailenin fertleri gibi güvende oldukları mesajı verilmiştir.

Ancak yan anlamda söz konusu ailenin fertleri arasında ücret farklılıkları başta olmak üzere eşitsizlikler gözlemlenmektedir. Erkek-kadın işçiler arasındaki ücret farklılıkları, sadece özel kesim işletmelerine özgü bir olgu değildi ve İktisadi Devlet Teşekkülleri'ne bağlı müesseselerde de gözlenmektedir. 1940'lı yılların sonunda, 1 475 işçi çalıştıran ve bunların 1 000'i kadınlardan oluşan Samsun Tekel Tütün Bakım ve İşleme Evi'nde kadınların ortalama saat ücreti 15-16 kuruş iken, erkekler için bu rakam 24-25 kuruştur. Aylık ücret ise kadınlar için 35-40, erkekler için 50-60 lira arasındaydı. 1947 yılı itibariyle, 1 200 işçi çalıştıran Sümerbank Bakırköy Bez Fabrikası'nda çalışanlar ayda 80, iplikteki ustalar 180, kadınlar 75, çocuklar 25 lira ücret almaktaydılar. Tarımda da cinsiyete dayalı ücret farklılıkları olduğu görülmektedir. Tarımda, 1939-1940 yılları arasında, Türkiye geneli itibariyle erkek işçi ücretlerinin 60-100 kuruş, kadın işçi ücretlerinin 30-50 kuruş, çocuk işçi ücretlerinin ise 20-35 kuruş dolaylarındadır (Makal, 2010, s.13-39). Kadın ve çocuk çalışan sayısının artmasında, bu kesiminin erkek işgücüne oranla daha düşük ücretle çalıştırılması ve yine yetişkin erkek işgücüne oranla çalışma koşullarına karşı direnme ve örgütlenme eğiliminin geleneksel olarak düşük olması gibi faktörler de önemli oynamıştır.

Görsel 4.8 Tarımda Çalışan Kadın İşçi

Cumhuriyet Dönemi'nde cinsiyete dayalı ücret farklılıklarının evrensel eğilimlere uygun olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndakine benzer biçimde devam ettiği görülmektedir. Türk İşçisi'nin 4 Ocak 1947 tarihli 7. sayısının ilk sayfasında yer alan görselde düz anlam haşhaş tarlasında çalışan güzel bir kadın işçisi fotoğrafıdır. Fotoğraf altında "İki büyüğü bir arada: Haşhaş ve köylü dilberi" ifadesi yer almıştır. Yan anlamda ise tarımsal üretimde de kadın işgücünün önemi vurgusunun yanı sıra cinsiyetçi bir dil kullanılarak, kadının da haşhaş gibi büyüleyici olduğu işaret edilmiştir. Gazete bu noktada kadına bakışıyla da çelişir.

Görsel 4.9 Devlet Fabrikalarından Görünüm

Türk İşçisi'nin İş ve İşçi Bulma Kurumu sahipliği döneminde çıkartılmaya başlamasıyla birlikte ilk sayfalarda devlet tarafından yapılan fabrikalar ile siyasi liderlerin fotoğrafları yer almaya başlamıştır. Bu dönemde çıkartılan otuz yedi sayının onördü kamu fabrikalarının fotoğraflarından oluşmaktadır. Yukarıda örnek olarak gazetenin 23 Ağustos 1947 tarihli 40. sayısında yer alan Karabük Demir ve Çelik fabrikasının fotoğrafı görülmektedir. Fotoğraf alt yazısında ise "Büyük işyerlerimizden Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları Asit Sülfirik Fabrikası" cümlesi yer almıştır. Siyasal iktidar fotoğrafın düz anlamda eserleriyle övünse de, yan anlamda durum oldukça farklıdır. Oysaki bu dönemde işçiler düşük ücret ve ağır çalışma koşullarının yanı sıra yüksek vergi kesintileriyle de karşı karşıya kalmışlardır. Fotoğraftaki yan anlamda siyasal iktidar, işçilere "rejimin tüm yükü

sırtınızda olabilir ama biz de bu devasa fabrikaları kurarak sizin ve çocuklarınızın geleceği için çalışıyoruz" mesajı vermek istemiştir.

Yine bu dönemde siyasi lider fotoğraflarına, çıkartılan otuz yedi sayının on dördünün ilk sayfalarında yer verilmiştir. Siyasi liderler, dönemin iç ve dış politik söylemlerinin kodlanmasında hem haber, hem de güvenilir haber kaynağı olmuşlardır.

Görsel 4.10 Başbakan Recep Peker'in Esnaf Temsilcileriyle Görüşmesi

Türk İşçisi'nin 5 Nisan 1947 tarihli 20. sayısında dönemin Başbakanı Recep Peker'in İstanbul'da esnaf temsilcileriyle yaptığı toplantının fotoğrafına yer verilmiştir. Türk İşçisi'nin sağ köşesinde "Kendi Kendini Yalanlayan Bir Rejim" yazısında anti-komünist ve anti-Sovyet söylemleri dile getiren bir yazıya yer verilmiştir ki, bunun analizi yukarıda yapılmıştır. Başbakan Recep Peker de esnafla yaptığı toplantıda benzer konuları dile getirmiş ve görseliyle de desteklenmiştir. Yan anlam ise "gazetemiz böylesi önemli kişilerinin konu hakkındaki görüşlerini desteklemektedir" mesajını vermek istemiştir.

Görsel 4.11 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Vatandaşa Seslenişi

Türk İşçisi'nin 1 Kasım 1947 tarihli 50. sayısında dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Cumhuriyet Bayramı nedeniyle vatandaşlara sesleniş yazısı ile birlikte fotoğrafına yer verilmiştir. Düz anlamda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Türk İşçisi aracılığı vatandaşlara seslenmektedir. Ancak yan anlamda, seslendiği asıl grup işçi sınıfıdır ve şu mesajı vermektedir: “sıkıntılarınız var biliyoruz, koşullarınız kötü ama güçlü, sağlam, itibarlı bir vatan için özgür işçiler olarak çalışıyorsunuz”.

SONUÇ

Türk İşçisi'nde yer alan haberlerin seçimi, sunumu ve dağıtımı dönemin egemen ideolojisini yansıtmakla birlikte toplumsal rızanın üretimine katkıda bulunduğu görülmüştür. Araştırmada, haber metinlerinin belli haber türleri üzerinde yoğunlaşarak, siyasal sistemi destekleyen egemen ideolojik kodları yeniden üretmiştir. Türk İşçisi haberlerinin analizinde, egemen ideoloji başlıca ve sıklıkla şu kodlamaları içeren söylemler üzerinde yoğunlaşmıştır:

1. Düzenleyici devlet
2. İşçilerin bir sınıf olarak inkarı ve milliyetçi işçi söylemi
3. Devletçilikten serbest piyasa ekonomisine geçiş
4. Sovyetler Birliği ve komünizm karşıtlığı söylemi
5. Siyasetten uzak ancak siyasi iktidara bağımlı, grev hakkından yoksun bir sendikacılık anlayışı

Osmanlı İmparatorluğu dönemine egemen olan otoriter, düzenleyici devlet yönetimi anlayışı, Cumhuriyet Dönemi'nde de toplumsal yaşamın her alanında egemen düşünce olarak varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda hakim olan geleneksel yönetim anlayışında devletin gücü toplumun üstünde Tanrı tarafından oluşturulmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde de devletin gücü halka değil, halk adına edinilen yüce misyona dayanmaktadır. Bu bağlamda da devlet, toplumsal yaşamda herkesin neye ihtiyacı varsa tespit etmekte ve hakları istemeden bağışlamaktadır.

Akkaya (2010, s.66) göre, 1930-1940 yıllarda rejim ve düzenin oturtulmasında, sanayileşme ile genel hedeflerin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesinde devlet, toplumsal örgütleri ve sendikaları dışlayarak, tek aktör kendisi olmuştur. Benzer bir görüşü savunan Güzel (1993, s.216), 1930'ların "otoriter" nitelikli CHP'sinin ekonomik, sosyal ve siyasal her alanda tek söz sahibi olma ve her türlü sivil toplumu vesayet altına alma anlayışının Osmanlı İmparatorluğundaki yönetim anlayışının bir devamı olduğunu belirtmiştir.

İşçilerin bir sınıf olarak inkarının kökenleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda egemen olan "güçlü devlet" anlayışı Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Berkes'in de deyişiyle, sınıfsız toplum değerlendirmesinin altında, "Osmanlı sisteminde sınıf ayrımı ve çatışmasının olmadığı, devletin adaletinin toplumu düzenlediği ve buna imkan bırakmadığı şeklindeki "kerim devlet" düşüncesi" etkili olmuştur (Makal, 1999, s.229). Devlet, toplumsal düzeni koruma adına gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet Dönemlerinde tutucu bir şekilde sınıfların varlığını daima reddetmiştir.

Nitekim gazetede yer alan haberlerin neredeyse tamamında Türk milletinin, sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir millet olduğu vurgusu öne çıkartılmıştır.

Haber analizleri, siyasi iktidarın ‘‘Türk İşçisi’’ gazetesi ile yeni filizlenen işçi hareketine kendi ideolojisi doğrultusunda yön vermeye çalıştığı varsayımımızı doğrulamaktadır. Siyasi iktidar, sendikal örgütlenmelere yönelik yaptığı yasal düzenlemelerle yeni kurulan sendikalara egemen ideoloji doğrultusunda milli bir şekil vermek istemiştir. Bu milli şekle göre de sendikaların temel görevi, ‘‘ işçi sınıfının çıkarlarını korumak değil, milli hedeflere ulaşılması yönünde uzlaşmacı bir faaliyet yürütmektir’’ sonucuna ulaşılmıştır. Batı toplumlarında büyük çatışmalara neden olan sınıfsal ayrımlar baştan reddedilerek, farklı bir gelişme çizgisi benimsenmiştir. Bu bağlamda, egemen söylem çerçevesinde sınıf kavramı, sınıf çatışması ve işçi sınıfının içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi sorunlar görmezden gelinerek, sürekli yadsınmıştır.

Amerikan medyasını ekonomi politik açıdan ele alan Herman ve Chomsky (Herman ve Chomsky, 2002, s.2), geliştirdikleri "Propaganda Modeli" ile haberlerin birbiriyle bağlantılı beş süzgeçten geçtiğini ve bu süzgeçlerden birinin de ulusal bir din ve denetim mekanizması olarak komünizm karşıtlığı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

CHP'nin 1930'a kadar halkçılık çerçevesinde sürdürülen "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış millet" söylemi, artık yerini sıklıkla ifade edilen "milliyetçi Türk işçisi" söylemine bırakmıştır (Akkaya, 2010, s.65-66). İşçileşme sürecinin devlet fabrikalarında başladığı bir süreçte, siyasi iktidar işçilerin kendilerini tanımlamasında milliyetçilik söylemini önemli bir araç olarak kullanmıştır. Bu söylem, sınıf farklılıklarını ortadan kaldırarak, toplumsal sınıfların siyasi iktidar ile ideolojik bağlarını güçlendirmektedir.

Cumhuriyet rejimi kurulduğu ilk yıllardan itibaren liberal, özel girişimci ekonomik ve toplumsal düzeni temel politika olarak benimsemiştir. Ancak, 1929 ekonomik krizi ile birlikte, özel sektörün gücünün yetmediği alanlarda özel sektörü korumak ve güçlendirmek için "devletçiliğe" geçilmiştir. II. Dünya Savaşı döneminde uygulamaya sokulan Milli Koruma Kanunu emekçi kesimleri sefaletle sürüklerken, sanayici, tüccar ve büyük arazi sahiplerinin daha da güçlenmesine yol açmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası güçlenen sanayici, tüccar ve büyük arazi sahipleri siyasette söz sahibi olmak için sürdürdükleri mücadeleler sonucunda çok partili yaşama geçilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası emperyalizm büyük sarsıntıyı atlattığı ve ABD'nin öncülüğünde dünya ekonomik ve siyasi düzeyde yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde ABD başta Batı Avrupa ülkeleri ve az gelişmiş ülkeler olmak üzere Türkiye'ye de askeri ve mali yardımlarda bulunmuştur. Siyasi iktidar, aldığı bu yardımların karşılığında ekonomik politikalarını ABD'nin yeni sömürgecilik politikaları doğrultusunda yeniden dizayn etmek

zorunda kalmıştır. Yeni ekonomik politikalar ise devletçi sanayileşmeye karşı, yerli ve yabancı özel sermayenin teşvikini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda CHP, 1946 tarihli hükümet programında ve 1947 tarihli 7. Kurultayında parti programında yaptığı değişiklikler ile devletçiliği resmi iktisat politikası olmaktan çıkartmıştır. Siyasi iktidar, bundan böyle liberal ekonomiyi resmi iktisat politikası olarak benimsemiştir.

ABD ve Türkiye arasındaki mali ve askeri ilişkilerin yakınlaşması sonucunda Türkiye'de, ABD'nin dış politikası güdümünde anti-Sovyet, anti-komünist söylemler resmi söylemin bir parçası haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan bu değişimler siyasi iktidarın hem iç, hem de dış politikaya yönelik ideolojik söylemlerine de yansımıştır. Nitekim "Türk İşçisi" gazetesinde yer alan haberlerin analizine yönelik yapılan bu araştırmada da anti-Sovyet, anti-komünist egemen söylemlerin sürekli tekrar edildiği gözlemlenmiştir. "Türk İşçisi" gazetesi bu konuda siyasi iktidarın tespit ettiği siyasal çizginin dışına çıkmamıştır.

Batı da özel sermayenin başını çektiği sanayileşme, Türkiye'de ne Osmanlı ne de Cumhuriyet Dönemi'nde mümkün olamamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde 1930'lar devlet eliyle sanayileşme ve özel sektörü geliştirme girişimleri ise devleti büyük bir işveren haline getirmiştir. Devlet toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi çalışma yaşamını da geleneksel olarak, kendi denetiminde düzenlemek istemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nde de işçi hareketlerinin gelişmesi ve örgütlenmesi daha çok sosyalist partilerin önderliğinde gerçekleşmiştir. Nitekim Türkiye'de 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikten sonra birçok sendika TSEKP ve TSP önderliğinde kurulmuş ve çıkardıkları Gerçek, Gün, Yığın, Başak, Söz, Havadis ve Sendika gibi yayınlarla işçilerin sendikal mücadelelerine destek olmuşlardır. 1946'da Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayalı örgütlenmelere izin verilerek, işçiler bir "sınıf" olarak kabul edilmişlerdir. Ancak, kurulmasına izin verilen bu sendikalar ve yayın organları kısa bir süre sonra "komünist"lik suçlamalarıyla sıkıyönetim komutanlıkları tarafından kapatılmışlardır.

Siyasi iktidar, sendikalar kanununu düzenlerken sendikaların faaliyet sınırlarını baştan katı kurallarla çizmiştir. Buna göre, sendikalar mutlak suretle, siyasetten ve grev hakkı gibi yıkıcı faaliyetlerden uzak duracaklardır. Ancak, haber analizlerinde de görüldüğü üzere sendikalara getirilen siyaset yasağının egemen ideoloji karşılığı ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Siyasi iktidar, sendikaların sadece kendi kanatları altında siyasi faaliyet yürütmesine izin vermektedir.

Devletçilik anlayışı doğrultusunda yaşanan sanayileşme devleti büyük bir işveren yaptığı için siyasi iktidar, grev hakkının milli çıkarları zedeleyebileceğini öne sürerek, şiddetle karşı çıkmıştır. Haber analizlerinde, grev hakkı konusunda güvenilir kaynak olarak

görülen devlet büyüklerinin görüş ve önerilerine uzun uzun yer verilerek, okuyucu üzerinde egemen bakış açısı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Türk İşçisi'nde grev hakkına ilişkin haberlerin analizinde siyasi iktidarı detekleyen bir dille haber yapıldığı tespit edilmiştir.

İletişim bilimleri bağlamında göstergebilim kuramına göre yapılan fotoğraf analizlerinde ise egemen ideolojik kodlamaların varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Savaş koşullarında yeni açılan devlet fabrikalarında kadın işgücüne duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak, gazete mutlu, modern Türk işçisi kadın görsellerine sıklıkla yer vermiştir. Yine egemen ideolojinin işleyişinde güvenilir haber kaynağı olarak siyasi iktidar temsilcilerinin görsellerine başvurulmuştur.

Devlet sanayileşme döneminde geleneksel olarak örgütlenme eğilimi zayıf ve erkeklere oranla daha düşük ücretle çalışan kadın işçileri, çalışma yaşamına çekmek istemiştir. Bu amaçla devlet fabrikalarına kreşler, sağlık odaları, yemekhaneler, spor ve kültürel kulüpler açmıştır. Dönemin ilk milli sporcuları bile devlet fabrikalarında çalışan işçiler arasından seçilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi çağdaşlaşmanın Türkiye'deki karşılığı sivil toplum alanında modern Türk kadını yaratmak olmuştur. Siyasal sistem, ekonomik ve toplumsal yaşamın dönüştürülmesinde, meşrulaştırılmasında başı açık, modern giyimli, eğitilmiş, toplumsal yaşama ve üretime katılan modernleşmenin simgesi olacak çağdaş Türk kadını miti yaratmıştır. Türk İşçisi yayın hayatı boyunca bu alandaki görselleri ön plana çıkartarak, egemen ideolojiyi desteklemiştir.

Sonuç olarak; Türk İşçisi'nin sahiplik yapısına paralel olarak, toplumsal egemenliğin kurulması bağlamında egemen ideolojiyi yeniden ürettiği varsayımımız doğrulanmıştır. Türk İşçisi'nin, sahiplik ilişkisi de göz önünde bulundurulduğunda haber seçimi ve sunumunda tarafsız olmadığı tespit edilmiştir. Türk İşçisi'nde yer alan haberlerin seçimi, sunumu ve dağıtımını dönemin egemen ideolojisini yansıtmakla birlikte toplumsal rızanın üretimine katkıda bulunduğu görülmüştür. Siyasi iktidar, çıkardığı Türk İşçisi ile Türkiye'de yeni gelişen işçi hareketini, sendikaları denetim altına almak ve üzerlerinde kendi ideolojisi doğrultusunda bir egemenlik kurmak istemiştir. Gazete, seçtiği ve sunduğu haberler ile siyasi iktidarın toplumsal egemenliğini kurmasında, sürdürmesinde, meşrulaştırmasında ve yeniden üretmesinde ideolojik işlev üstlenerek, eleştirel kuramların bu alandaki tespitlerini de doğrulamıştır.

Bu bağlamda, günümüz siyasi iktidarlarının medya da yer alan çalışma yaşamına yönelik söylemleri ayrıca analiz edilerek, Türkiye tarihinde var olan tarihsel geçiş ve sürekliliklerin devam edip etmediği test edilebilir.

KAYNAKÇA

- Adanır, F., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği" Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923, der. Tuncay M. ve Zürcher E J, s.13-32, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Adorno, T. W., Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi, çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel ve Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ahmad, F., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923, der. Tuncay M. ve Zürcher E J. s.33-73, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Akal, E., Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Akdere, İ., ve Karadeniz Z. Türkiye Solu'nun Eleştirel Tarihi-1, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1996.
- Akkaya, Y., Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.
- Akkaya, Y., Bulut S. ve Yüce E. Türkiye'de Sendikalar Basın: Demokrasi ve Çalışma Yaşamı (1946-1960), Basılmamış TÜBİTAK Projesi, Proje No: 108K281, Ankara, 2009.
- Akkaya, Y., "Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" Türkiye Sendikacılık Tarihi Ansiklopedisi, 3. Cilt. s.10, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.
- Alba-Juez, L., Perspectives on Discourse Analysis: Theory and Praticce, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2009.
- Alemdar, K., İstanbul (1875-1964) Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 140, Ankara, 1980.
- Althusser, L., Sanat Üzerine Yazılar, çev. Alp Tümertekin, Z. İlkelen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.
- Althusser, L., İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.
- Althusser, L., Marx İçin, çev. Işık Ergüden İthaki Yayınları, İstanbul, 2002.
- Althusser, L., Kapital'i Okumak, çev. Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.
- Akner, N. B. Akbulutgiller ve G. Erkan, "Dershane Tartışması: AK Parti İktidarı ve Gülen Hareketi Arasındaki Uyuşmazlığa Dair Haber Söylemi", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 2, 2014, s.87-113
- Anderson, P., Batı'da Sol Düşünce, çev. Bülent Aksoy, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982.

- Arık, B., " Raymond Williams", Kadife Karanlık Ayna Şövalyeleri II., der. Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul, 2006, s.117-139.
- Atılğan, G., " Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Bir Eleştirisinin Olanacağı", Praksis, No:4, 2001, s.11-34.
- Avcıoğlu, D., Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın Birinci Kitap, Tekin Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Başkaya, F., Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.
- Başkaya, F., Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş, Maki Basın Yayın, Ankara, 2012.
- Barthes, R., Göstergibilimsel Serüven, çev. Mehmet Rıfat ve Sema Fırat, YKY Yayınları, İstanbul, 2009.
- Barthes, R., Çağdaş Söylenler, çev. Tahsin Yücel, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
- Baydar, O., "Sendikal Basın", Türkiye Sendikacılık Tarihi Ansiklopedisi, 3. Cilt. s.13-18, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.
- Berberoğlu, B., Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş Eleştirel Bir Perspektif, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Berkes, N., Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973.
- Boratav, K., Türkiye'de Devletçilik, İmge Kitapevi, Ankara, 2006.
- Chomsky, N., Medya Gerçeği, çev. Yılmaz A. ve Akınbay O., Everest Yayınları, İstanbul, 2002.
- Crehan, K., Gramsci Kültür Antropoloji, çev. Ümit Aydoğmuş, Kalkedon, İstanbul, 2006.
- Curran, J., The New Revisionism in Mass Communication Research: A Reappraisal, Ed.Curran J. Morley D. Walkerdine V.(Ed), Cultural Studies and Communication, s.256-278, Arnold, London, 1996.
- Çavdar, T., Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler, Nazım Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Çelenk, S., İletişim Çalışmalarında Kırılmalar ve Uzlaşmalar, De Ki Basım Yayın, Ankara, 2008.
- Çoban, B., Louis, Althusser, der. Barış Çoban, Kadife Karanlık II. içinde (s.89-116), Su Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Demircioğlu, M. ve Centel T., İş Hukuku, Beta Basım, İstanbul, 2013.
- Dumont, P., "Yahudi-Sosyalist-Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu" Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923, Der. Tuncay M. ve Zürcher E J.(s.73-113), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Dursun, Ç., TV Haberlerinde İdeoloji, İmge Kitapevi, Ankara, 2001.
- Eagleton, T., İdeoloji, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

- Erdoğan, İ., "Dördüncü Gücün İlettiği: Amerika Örneği" Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, der. Alemdar K. s.33-43. Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı, İstanbul, 1999.
- Erdoğan, İ., ve Alemdar K. Öteki Kuram Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Erk Yayınları, Ankara, 2005.
- Eroğlu, C., Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitapevi, Ankara, 2003.
- Faroqhi, S., "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, der. İncik H. ve Quataert D. Cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Fiske, J., İletişim Çalışmalarına Giriş, çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Fiske, J., Popüler Kültürü Anlamak, çev. Süleyman İrvan, Ark Yayınevi, 1999.
- Garnham, N., "Ekonomi Politik ve Kültürel Çalışmalar: Uzlaşma mı Boşanma mı?", İletişim Çalışmalarında Kırılmalar ve Uzlaşmalar, der. Çelenk S. s.115-129, De Ki Yayınları, Ankara, 2008.
- Gee, J. P., An Introduction to Discourse Analysis Theory and Method, Routledge is an imprint of the Taylor and Francis Group, London, 2001.
- Golding, P. ve Mudock, G. "Culture, Communications and Political Economy", Mass Media and Society, der. Curran J. ve Gurevitch M. s.70-93, Arnold, London, 2000.
- Gramsci, A., Hapishane Defterleri, çev. A. Cemgil, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.
- Güzel, M. Ş., Türkiye'de İşçi Hareketleri, Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1993.
- Halaçoğlu, Y., XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.
- Hands, G., Marx Kilit Fikirler, çev. Melis İnan, Optimist Yayınları, İstanbul, 2011.
- Hall, S., "Anlamdırma, Temsil, İdeoloj: Althusser ve Post-Yapısalcı Tartışmalar", Kitle İletişim Kuramları, der. Mutlu E. s.359-395. Ütopya Yayınları, Ankara, 2005.
- Hall, S., "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü", Medya, İktidar, İdeoloji, çev. ve der. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.73-115.
- Herman, E. ve Chomsky N., Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media, Pantheon Books, New York, 2002.
- Horkheimer, M., Akıl Tutulması, çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- İnal, M. A., Haberi Okumak, Temuçin Yayınları, İstanbul, 1996.
- İncik, H. ve Quataert D., Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914, Cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- İncik, H., Devlet-i' Aliye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- İnceoğlu, Y.G ve Çomak N.A, Metin Çözümlemeleri, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009.

- İrvan, S., Medya Kültür Siyaset, Alp Yayınevi, Ankara, 2002.
- İşıklı, A., Sendikacılık ve Siyaset, İmge Kitapevi, Ankara, 1990.
- Jorgensen, W. ve Phillips, L. J., Discourse Analysis as Theory and Method, SAGE Publications Ltd. London, 2002.
- Karpat, H. K, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Kaya, R., "Medya, Toplum, Siyaset", Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, der. Alemdar K. s.23-33., Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı, İstanbul, 1999,
- Kaya, R., İktidar Yumağı Medya-Sermaye-Devlet, İmge Yayınları, Ankara, 2009.
- Kaymaz, İ. Ş., "Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 46, Güz 2010, s.333-366.
- Kazgan, G., Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kejanlıoğlu, D. B., Türkiye'de Medyanın Dönüşümü, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.
- Keyder, Ç., Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kılıçdaroğlu, K., Türkiye İktisat Kongresi İstanbul 22-27 Kasım 1948, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1997.
- Koç, İ.C., Tek Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2006.
- Koçak, C., Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003a.
- Koçak, C., Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003b.
- Koçak, C., Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Koçak, H., "Paşabahçe Şişe-Cam'ın İlk Yılları 'Milli Fabrika Rejimi'" Çalışma ve Toplum Dergisi, 2012/2 Sayı:33, s.15-49
- Koloğlu, O., Osmanlı'dan 21.Yüzyıla BasınTarihi, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kongar, E., Tarihimize Yüzleşmek, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006.
- Köker, E., Politikanın İletişimi İletişimin Politikası, İmge Kitapevi, Ankara, 2007.
- Köker, L., Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Küçükömer, İ., Düzenin Yabancılaşması Batılılaşma, ANT Yayınları, İstanbul, 2009.
- Krippendorff, K., Content Analysis: An Introduction Its Methodology. Sage Publication, London, 1980.
- Krogh, T., "Frankfurt Okulu'nun Kültür Analizi", Medya, İktidar, İdeoloji, çev. ve der. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.235-244.

- Lenin, V.İ., Emperyalist Ekonomizm, Sol Yayınları, Ankara, 1991.
- Lundby, K. ve Ronning H., "Medya-Kültür-İletişim: Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanması", Medya, Kültür, Siyaset, der. Süleyman İrvan, s.5-27. Alp Yayınevi, Ankara, 2002.
- Makal, A., Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946, İmge Kitapevi, İstanbul, 1999.
- Makal, A., Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 2, 2010, s.13-39.
- Makal, A., Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Marcuse, H., Tek-Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler, çev. Yardımlı A, İdea Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Mardin, Ş., İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Mardin, Ş., Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Marx, K., Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı, çev. Belli S., Sol Yayınları, Ankara, 1974.
- Marx, K., Louis Bonaparte'ın 18. Brumiare'i, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1990.
- Marx, K. ve Engels F., Alman İdeolojisi (Feuerbach), çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- Mattelart, A. ve Mattelart M., İletişim Kuramları Tarihi, çev. Merih Zillioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Mcllellan, D., İdeoloji, çev. Özkaya E., Doruk Yayınları, Ankara, 1999.
- Mengü, S. ve Mengü M., "Birmingham Okulu", Metin Çözümlemeleri, der. Yasemin G. Inceoğlu ve Nebahat Ç. Çomak, s.343-365, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Mosco, V., The Political Economy of Communication Second Edition, Sage Publication, London, 2009.
- Mutlu, E., İletişim Sözlüğü, Araç Kitap+Evi, Ankara, 2008.
- Noutsos, P., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum topluluğunun Rolü: 1876-1925" Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923, der. Tuncay M. ve Zürcher E J.s.113-133, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ortaylı, İ., Türkiye'nin Yakın Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ökçün, G., Osmanlı Sanayi 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997.
- Özbek, M., Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Özbek, S., İdeoloji Kuramları, Notus Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

- Özçelik, H., 1930-1950 Tütüncülerin Tarihi, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul, 2003.
- Pamuk, Ş., Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1821-1913, Türk Tarih Vakfı, İstanbul, 2005.
- Parenti, M., Kirli Gerçekler, çev. Ali Tartanoğlu, İmge Kitapevi, Ankara, 1997.
- Portelli, H., Gramsci ve Tarihsel Blok, çev. Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- Rifat, M., XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Rozaliyev, Y. N., Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri, Belge Yayınları, İstanbul, 1979.
- Sancar, S., İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme, İmge Kitapevi, Ankara, 2008.
- Schiller, H., Zihin Yönlendirenler, çev. Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sencer, O., Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1969.
- Shoemaker, P. ve Reese, S.D., "İdeojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi", Medya Kültür Siyaset, der. İrvan S. s.127-181, Alp Yayınevi, Ankara, 2002,
- Sholle, D., "Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye", Medya, İktidar, İdeoloji, çev. ve der. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.255-284.
- Smith, P., Kültürel Kuram, çev. Selime Güzelsan ve İbrahim Gündoğdu, Babil Yayınları, İstanbul, 2007.
- Suphi, M., İlk Yazılar 1.Cilt 1908-1910, der. Kanat D.A., Amaç Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- Sülker, K., Dünyada ve Türkiyede İşçi Sınıfının Doğuşu, Memet Yayınları, İstanbul, 1966.
- Şen, F. ve Avşar Z., "Türkiye'de Neoliberal Politikaların Haber Medyasına Yansımaları: Anaakım Medyanın Ekonomi Haberleri Üzerine Bir İnceleme.", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 35, 2012, s.42-60.
- Talas, C., Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- Tezel, S. Y., Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Therborn, G., İktidarın İdeolojisi İdeolojinin İktidarı, çev. İrfan Cüre, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.
- Timur, T., Osmanlı Çalışmaları İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Timur, T., Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- Timur, T., Habermas'ı Okumak, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

- Tokgöz, E., Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, İmaj Yayınları, Ankara, 2004.
- Topçuoğlu, İ., Türkiye'de İlk Sendika Sarıklı'la'da 1932, Öncü Kitapevi, İstanbul, 1975.
- Topuz, H., II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003.
- Tuncay, M., Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Tuncay, M. ve Zürcher J. E., Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010
- Tuncay, M., Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Urhan, B. ve Selamoğlu, A., "İşçilerin Sendikalara Yönelik Tutum ve Davranışları; Kocaeli Örneği", Çalışma ve Toplum Dergisi, Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları, Sayı 18, s.171-197.
- Uyar, H., Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Van Dijk, T. A., "Principles Of Critical Discourse Analysis", Discourse and Society, SAGE Publications Ltd, 1993, s.249-283.
- Van Dijk, T. A., News as Discourse, Lawrence Earlbaum Associates, Publishers, Hillsday, New Jersey, 1988.
- Van Dijk, T. A., " Critical Discourse Analysis", The Handbook of Discourse Analysis, (Ed.) Sciffrin D, Tannen D ve Hamilton E. H. Blackwell Publisher Ltd, Massachusetts, 2001, s.352-372.
- Van Dijk, T. A., "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım", Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din ve İdeoloji, çev. Nurcan Ateş, der. Barış Çoban, Su Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Van Dijk, T. A., "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", Medya, İktidar, İdeoloji, çev. ve der. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.315-359.
- Van Dijk, T. A., Discourse and Manipulation, Discourse & Society, 2006, 17(3), 359-383.
- Voloşinov, V. N., Marksizm ve Dil Felsefesi, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Quataert, D., "19. Yüzyıla Genel Bakış 1812-1914", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Der. İncalcık H. ve Quataert D. Cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Williams, R., Marxism and Literature, Oxford University Press, New York, 1997.
- Wodak, R. ve Meyer M., Methods Of Critical Discourse Analysis, SAGE Publications Ltd., London, 2001.
- Yalımov, I., "1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Topluluğu ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi", Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923, der. Tuncay M. ve Zürcher E J. s.133-162, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

- Yazıcı, E., Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi, Aktif Yayınları, Ankara, 1996.
- Yerasimos, S., Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye Tanzimattan I. Dünya Savaşına, çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yetkiner, A., Bab-ı Ali'nin Hatıra Defteri, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1984.
- Yıldırım, K., Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

İnternet Kaynakları

- <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/orient>. (erişim tarihi; 24.12.2015).
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/.../karartbmmc03902041.pdf>. (erişim tarihi, 24.12.2015).
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/.../d10/.../tbmm10005036ss0137.pdf>. (erişim tarihi; 24.12.2015).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Nilgün KOÇ

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise :Çamlıca Kız Lisesi, İstanbul, 1984

Lisans Diploması :İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, 1988

Yüksek Lisans Diploması :İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2002

Tez Konusu : Türkiye'de İşçi Sendikalarının Baskı Grubu Olarak Faaliyetleri (1980-1995)

Doktora Diploması :Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Ana Bilim Dalı, Antalya, 2016

Tez Konusu :Türkiye'de Tek Parti'den Çok Partili Hayata Geçiş Bir "Söylem" Türk İşçisi

Yabancı Dil : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar

1988-1989 İstanbul Birikim Menkul Kıymetler A.Ş Yatırım Uzmanı

1989-1999 Türk-İş'e bağlı Petrol-İş Sendikası Genel Merkezinde Basın-Yayın-Eğitim dairesinde Uzman

1999'da dışardan 2002'den itibaren ise kadrolu olarak Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu'nda Öğretim Görevlisi – Devam ediyor

E-Posta : nilkaner@hotmail.com